

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2014 • 16 €

Utopia 1700-lukalaisittain

Rajapolitiikan pelinappulat

Kirkkosaaren arvoitus

Viron nukkehallitsijat

Itsepalvelullakin on historiansa

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

112. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Palvelu.fi 253

Artikkelit

Mikko Hubtamies, Nordenbergien manufaktuuritopioja Sipoossa hyödyn ajan toiveajattelun ilmentäjänä 255

Antti Räibä, Venäjään liittäminen ja Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistäminen – Hallinto ja talous kaupunkien argumentaatiossa 270

Erkki Salo, Vanajan kirkkosaari – Erään myyтин taustoja 282

Jaak Valge, Miksi osa Viron kirjailijoista siirtyi neuvostohallinnon palvelukseen vuonna 1940? 297

Kai Eriksson ja Helena Tuorila, Suomalainen itsepalvelukulttuuri historiallisesta näkökulmasta 311

Katsaus

Niklas Jensen-Eriksen, Globaalia yrityshistoriaa Suomessa 323

Keskustelua

Marko Tikka, Kaksikymmentä vuotta kapinaa 329

Jukka Luoto, Vetohärkien historia nykytutkimuksen mukaan 332

Syväluotaus

Mirkka Danielsbacka, Miten historiaa rakennetaan? 337

Arvioita

Rebecca Earle, *The Body of the Conquistador – Food, Race, and the Colonial Experience in Spanish America, 1492–1700 – Critical Perspectives on Empire (Vesa-Matti Kari)* 341

Olli Bäckström, *Polttolunnaat – Eurooppa sodassa 1618–1630 (Joonas Sipilä)* 343

Magdalena Naum ja Jonas M. Nordin (toim.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity – Small Time Agents in a Global Arena (Seppo Siivonen)* 344

Akseli Salmi, *Künstlerbürgertum – The Social Spheres of Berliner Actors in the Years 1815–1848 (Hannes Saarinen)* 346

Alex Snellman, *Suomen aateli – Yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939 (Raimo Savolainen)* 348

Astri Andresen, Ólöf Gardarsdóttir, Monika Janfelt, Cecilia Lindgren, Pirjo Markkola ja Ingrid Söderlind (toim.), *Barnen och välfärdspolitiken – Nordiska barndomar 1900–2000 (Marianne Junila)* 349

Jukka Kortti, *Ylioppilaslehden vuosisata (Mervi Kaarninen)* 350

Olli Korjus, *Kuusi kuolemaantuomittua (Teemu Keskisarja)* 352

Heikki Saari, *Jacke – Jacob Södermanin elämä (Heikki Halila)* 353

Louis Clerc ja Kimmo Elo, *Aatteesta instituutioksi – Euroopan unionin historia ja rakenteet (Veera Mitzner)* 354

Tiedemaailma

Markku Peltonen, Pekka Suvanto in memoriam 356

Professorinimityksiä 358

Saloheimolle Eino Jutikkala -mitali 358

Seija Jalagin, Tiedettä rajoilla 358

Korjaus edelliseen numeroon 359

Kirjoittajat 359

Kansi: 1960-luvulla huoltoasemien työntekijät tankkasivat vielä asiakkaiden autot. Tankkauksen ohjeispalveluihin kuuluu esimerkiksi ikkunoiden pesua. Kuvaaja: Erkki J. Toivanen. Kuva: Neste/Mobilia.

Palvelu.fi

Kun nykysuomalainen käy ostoksilla melkein pässissä tahansa kaupassa, hän pitää itsestään selvänä sitä, että pääsee kiertelemään myytävänä olevien tavaroiden keskellä ja voi valita ja poimia ostoksensa itse. Lähes kaikki kioskitkin ovat siirtyneet tähän palvelukonseptiin – jäätelö- ja nakikioskit lienevät nykyisin pääsääntöisesti ainoita, joissa asiointi edelleen tapahtuu ikkunaluukun kautta tilaamalla. Ruotsissa näkee varsinkin kaupungeissa yhä enemmän itsepalvelukassoja ja asiakkaita, jotka kiertävät myymälää itsepalveluskannerin kanssa ja lukevat sillä ostoskoriin tai -kärryyn poimimiensa tuotteiden viivakoodit maksamisen jouduttamiseksi. Suomessa itsepalveluna tapahtuvaa maksamista ei näe elintarvikemyymälöissä vielä samassa mittakaavassa, mutta sitäkin voi harjoittaa ja harjoitella Ikean tavaratalojen ohella esimerkiksi VR:n lippuautomaateista lippuja ostaessa.

Laaja-alaisinta itsepalvelu on tietysti Internetissä, missä yksityinen ihminen voi toteuttaa itseään niin kuluttajana kuin kansalaisena erilaisen palvelusovellusten avulla vuorokauden ympäri vuoden jokaisena päivänä. Palvelu-sanaa käytetäänkin kasvavassa määrin silloin, kun viitataan asioihin, joita ihminen saa tehdä Internetissä yksinään. Moderniin itsepalvelu-palveluun ei välttämättä edes tarvita tietokonetta, jos on käytössä älypuhelin tai vastaava vempain. Kaitilla ei sellaista ole, ja silloin on joko lähdeittävä jonottamaan – esimerkiksi lähimpään Kelan toi-

mistoon tai pankkikonttoriin viidenkymmenen kilometrin päähän – tai soitettava palveluntarjoajan enemmän tai vähemmän maksulliseen palvelunumeroon, josta aidosti interaktiivisen palvelun tavoittaminen edellyttää usein jonottamista ja kyseenalaisten musiikkivalintojen kestämistä.

Kehitys on siis edennyt siihen pisteeseen, ettei vain alkutuotannon ja teollisuuden työpaikkojen tarve ole vähentynyt, vaan sama koskee palveluammattaja. Sinänsä kehityskulku on epäilemättä ollut omiaan itsenäistämään ihmisiä ja monipuolistamaan heidän taitojaan, etenkin IT-tekniikan käyttöön liittyviä. Moderni teknologia ja teknistynyt ympäristö eivät siis välttämättä passivoikaan meitä nykyihmisiä. Vielä pari sukupolvea sitten ainakin maaseudulla piti osata tehdä yhtä ja toista ennen kuin oli laittaa valmis leipä pöytään tai villasukat vedettäväksi jalkaan. Nykyihminen voi ostaa ruokansa ja vaatteensa valmiina, mutta joutuu olemaan arjessaan melkoinen moniosaaaja.

Monella työpaikalla itsepalveluelementtien lisääminen on kuitenkin käytännössä tarkoittanut aikaisempaa huonompia työskentelyolosuhteita. Vaikka harvalla on koskaan ollut henkilökohtaista sihteeriä, oman työn tekeminen on saanut tukea työpaikan hallintotehtävissä toimivilta, olipa kyseessä akateeminen työpaikka tai ei. IT-tekniikan mahdollisuuksien laajamittainen hyödyntäminen avasi kuitenkin portin sille,

että alettiin vähentää sellaista hallintohenkilöstöä, joka hoiti rivityöntekijöiden asioita – korkeampaa hallintohenkilöstöä on päivittäin saatettu lisätä, koska valvontaa ja ideointia on haluttu tehostaa. Pahimmillaan tukitoimintoja on siirretty kauemmaksi rivityöntekijöistä, jolloin sinänsä pienen ja yksinkertaisen ongelman selvittäminen saattaa kestää ja edellyttää sähköpostiliikennettä niin kutsuttuun palvelukeskukseen tai ulkopuolelta hankittuun kilpailutettuun palveluntarjoajaan – tai useiden kymmenien liuskojen mittaisen intranettiin sijoitetun pdf-opastiedoston läpikälaamisesta. Opastiedostoille ja palvelusähköpostiosoitteille onkin käyttöä, koska nykyilmapiirissä suositaan kontrollia ja laadunvarmistusta ja moniosaaja-työntekijän työtehtäviin on usein sälytetty kasvava määrä raportointia, joka pitää tietysti tehdä itse, omilla henkilökohtaisilla tunnuksilla ja jonkin verkosovelluksen kautta.

Teknistyneen hallinnon vaatimukset saattavat tietysti tuottaa työpäivän rutiineihin vaihtelua: itse muistan, miten Jyväskylän yliopiston Travel-matkanhallintaohjelma vaatimuksineen johti jokaisen virkamatkan jälkeen liimapuikon ja saksien metsästyksen. Syynä tähän oli se, että kuitteja ei enää saanut liittää klemmarilla matkalaskun liitteeksi, vaan ne piti asetella paperia säästävällä tavalla A4-arkeille. Nitojaa ja nittejä ei siinä puuhassa saanut kuitenkaan käyttää, koska jossain hallinnon syövereissä joku toivotavasti työhönsä tyytyväinen sai skannata kaikki henkilökunnan matkalaskut, jotta ylläpidettäisiin illuusiota paperittomasta asiakirjakulttuurista. Askartelutaitojen kehittämisen ohella Travel laajensi yhteiskuntatietouttani, kun opin, että hotelliaamiaisesta perittiin erisuuruista arvonlisäveroa kuin itse yöpymisestä, ja se piti tietysti osata kirjata erikseen matkalaskuun. Nykyisessä työpaikassani virkamatkojen tekeminen

on byrokraattiselta kannalta edellä kuvattua helpompaa, mutta yksinkertaisen kirjeenkin lähettäminen on vaatinut kosolti kärsivällisyyttä ja aikaa ennen kuin postitushuoneen oikutteleva frankeerausautomaatti on suostunut lyömään kirjeeseen leimansa – tänä kesänä kone, johon tutustuin jo tutkijavieraana keväällä 2003, saatettiin kaivatulle eläkkeelle tunteettomaan osoitteeseen eikä opettajien ja tutkijoiden tarvitse enää itse punnita ja leimata lähettämiään postilähetyksiä.

Itsepalvelu ei siis todellakaan aina helpota eikä jouduta asioiden tekemistä. Kaikki eivät myöskään opi tekemään kaikkea yksinään, vaan tarvitsevat apua ja organisoitua työnjakoa samalla tavoin kuin agrariikulttuurissakin osaväestä veisti kirnut ja vakat ja osa täytti ne. Itsepalvelua ja palvelua ei tietenkään pidä asettaa toistensa jyrkiksi vastakohtiksi: molemmilla on etunsa ja käyttöalueensa ja ne pikemminkin täydentävät toisiaan. Suomalainen itsepalvelu, jossa itse punnitaan hedelmät ja paperipusseihinkin sujautettavat leivonnaiset, voidaan nähdä myös osoituksena luottamuksen ilmapiiristä – vastaavaa ei näe Ruotsissakaan. Mutta jos itsepalvelua lisätään yhteiskunnassa ja työpaikoilla ideologisista syistä, säästöihin vedoten ja samalla joidenkuiden elämää ja arkea haitaten, työn tuottavuus heikkenee – puhumattakaan yhteisöllisyydestä. Ehkä tätä kehityskulkua kuvaa keväällä supermarketin kassajonossa todistamani episodi. Jono ei toviin liikkunut, koska myyjä auttoi tärisevää vanhusta ostosten pakkaamisessa. Kun myyjä palasi kassakoneen ääreen, edessäni seisova mies kommentoi hänelle äkäisesti, että sepäs kesti kauan.

MARKO LAMBERG

marko.lamberg@historia.su.se

marko.lamberg@uta.fi

Mikko Huhtamies

Nordenbergien manufaktuuriutopia Sipoossa hyödyn ajan toiveajattelun ilmentäjänä

Mikko Huhtamies tarkastelee artikkelissaan Sipoon Fagerön (Kaunissaari) saarelle 1720-luvulla suunniteltua utopistista manufaktuurikeskusta, sen taustaa ja talusmaantieteellistä kontekstia. Sipoolaisten linnoitusinsinöörin Carl Fredrik ja Magnus Otto Nordenbergin (Nordenskiöld) suunnitelmista autiosta saaresta olisi tullut tasavalta ja erioikeuksia nauttiva kansainvälisen kaupan keskus. Vaikka hanke oli megalomaaninen saaren sisään kaivettuine kanavineen, suihkulähteineen ja kymmenine tuotantolaitoksineen, se kuvastaa hyvin hyödyn ajan yltiöoptimisista ilmapiiä Helsingin seudulla.

Pietarin perustamisen (1703) jälkeen Suomenlahden rannikko ja saaristo nousivat taloudellisesti, sotilaallisesti ja teknologisesti valtakunnallisesti merkittävään asemaan ja irtaantuivat yhä enemmän sisämaasta.¹ Vuoden 1724 purjehdussääntö avasi puolestaan uusia mahdollisuuksia rannikon kaupunkien taloudelliselle toimeliaisuudelle. Edelleen Pietarin laivaliikenne lisäsi

haaksirikkojen määrää, mikä tarjosi yllättävän uuden liiketoimintamahdollisuuden. Vuonna 1729 toimintansa aloittaneet sukellus- ja pelastusseurat alkoivat pelastaa haaksirikkoalusten lasteja ja huutokaupata niitä kymmenien tuhansien kuperataalereiden suuruisilla summilla. Myös kalastusyhtiöitä ja laivanvarustusyhtymiä perustettiin, ja uusia kaupunkeja (Hamina, Loviisa) nousi saariston tuntumaan. Lisäksi vanhoja kaupunkeja uudelleen sijoitettiin jokisuistoista rannikon uloimmille niemille. Helsinki alkoi laajentua lähimerialueelleen, ja siitä alkoi prosessi, joka jatkuu edelleen.²

Merkittävin merellisen lähiseudun tapahtuma oli Viaporin rakennustöiden alkaminen vuonna 1748. Sen myötä valtakunnan uusin teknologia (kaiken muun ”kulttuurisen” annin lisäksi) löysi tiensä Helsingin edustalle, ja Helsingin lähimerialueelle syntyi uudenlainen liiketoiminta-alue. Itäisen Suomenlahden linnoitustyömaat, saaristolaivasto sekä Viapori toivat maahan ulkomaista pääomaa (rahaa, ideoita, tekniikkaa), loivat manufaktuuri-teollisuutta ja laa-

1. Tapahtunut oli samalla osa geopolittista painopisteenmuutosta. Välimeri ja Suomenlahti olivat strategisesti yhteydessä toisiinsa. Ranska alkoi alasaajaa kaleeriläivastoaan Välimerellä samoihin aikoihin, kun se ryhtyi tukemaan Ruotsia rahoittamalla Viaporin ja saaristolaivaston rakentamista. Mikko Huhtamies, The Mission. How Galley Expertise was transferred from the Mediterranean to Eighteenth-Century Sweden. *International Journal of Maritime History* XXV:1 (2013), 19.

2. Mikko Huhtamies, Vedenvarainen 1700-luvun Helsinki. *Hiidenkivi* 6 (2012), 28–30.

jan alihankkijaverkoston.³ Myös saarten taloudellista hyötykäyttöä alettiin suunnitella. Yksi erikoisimmista suunnitelmista koski erästä Sipoon edustan autiota saarta.

Suunnitelma hahmottuu

Vuonna 1726 sipoolainen linnoitusupseeri Magnus Otto Nordenberg (1705–1756) lähetti Amsterdamin Zaandamista veljelleen Carl Fredrikille (1702–1779) salaisen piirustuksen selostuksineen: suunnitelman, jossa luonnontilainen Sipoon Fagerö (nyk. Kaunissaari)⁴ olisi muutettu manufaktuurikeskukseksi. Utopistinen luonnos, *Plan et le Dessin Lisle de Fagerö*, oli salassapito-syistä laadittu ranskaksi, koska suunnitelman ei haluttu päätyvän ”koko maailman” tai ”heikon sukupuolen” tietoon.⁵ Fagerölle oli tarkoitus perustaa yli 30 tuotantolaitosta: kaksi tuulen voimalla käyvää hollantilaistyyppistä hienoteräsahaa, tiili-ruukki, kattotiili-ruukki, kalkkiuuni, jauhatusmyllyjä viljaa, väriaineita, sinappia, tupakkaa ja ruutia varten, alabasteriverstas, hylkeenrasvaa hyödyntävä saippuan keittämö, sokerin raffinointilaitos, köydenpunontaratoja, pikiverstas, turkishattutehdas, kimröökiverstas, suolankeittämö, rautamasuuni, telakka, nahkaverstas, kirjapaino, purjekankaan valmistuslaitos sekä palttinan valkaisulaitos. Suunnitelmaan kuului myös laaja kanavaverkosto. Kuten Paul Nyberg on todennut, Sipooseen oli rakenteilla uusi manufaktuurikeskittymä Hollannin Zaandamin tapaan.⁶

Fagerön asemakaava oli asemoitu pituus-suuntaisesti (eikä ilmansuuntien mukaan), min-kä tähden se istui pitkänomaiseen, tasaiseen ja pääasiassa hiekkapohjaiseen saareen periaatteessa hyvin, itse asiassa paljon paremmin kuin moni muu kaavasunnitelma. Verrattuna käsin kallioon louhittuun Viaporiin Fagerö olisi ollut paljon helpompi – ja teknisesti aivan mahdollinen – toteuttaa. Kadut olivat ruutukaavassa kohtisuoraan toisiaan vasten, jolloin ne muodostivat säännölliset korttelit. Hydroteknisen suunnitelman katuja vastasivat kanavat. Alusten oli tarkoitus ajaa saareen *sisään ja ulos*. Saaren ete-

läreunalla kulki pituussuuntaisesti pääkanava, josta lähti kohtisuoraan poikkisuuntaisesti sivukanavia. Kanavien varrelle oli tarkoitus istuttaa puita ja rakentaa suihkulähteitä.

Luonnoksessa ei tavanomaisista ruutukaavoista poiketen ollut pääkatua (paitsi pääkanava) eikä seremoniallista keskusaukiota tai muuta korkeampaa rakennusta, kuten kirkkoa, raatihuonetta tai ruukinpatruunan taloa. Tämä oli johdonmukaista, sillä Fageröstä oli tarkoitus muodostaa kaupallinen tasavalta, jota johtaisi yksimielisyyteen perustuva yhtiö. Vastaavanlaisia yhtymiä toimi vuosisadan alkupuoliskolla Helsingin lähimerialueella, muun muassa Pohjoinen sukellus- ja pelastusseura (1729) ja Porvoon merikalastusseura (1752).⁷ Saaren keskuspaikkana oli itäpään satama, josta lähti pääkanavan suuntaisesti toinen pitkästäiskanava saaren keskiosassa.

Asemakaavaan oli merkitty tärkeimpien tuotantolaitosten sijainti, mutta suurin osa pajoista ja verstaista sijaitsi tarkemmin kertomatta kortteleiden sisällä. Neljä köydenpunontarataa oli

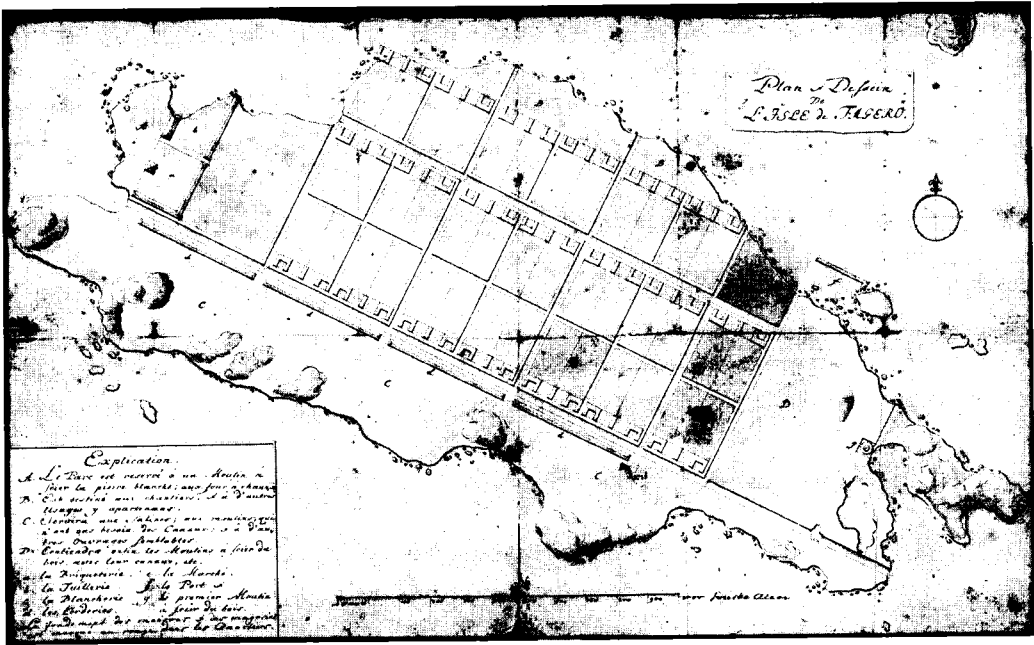
3. Sofia Gustafsson, Sveaborg och trävarorna på 1750-talet. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.) *Viapori – Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma. Juhlakirja Panu Pulmalle 2.10.2012*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura ry. 2012, 183–206. Juha-Matti Granqvist, Viaporin panimon nousu ja tuho. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.) *Viapori – Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma. Juhlakirja Panu Pulmalle 2.10.2012*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura ry. 2012, 56–82.

4. Fagerö sijaitsee noin 20 km itään Helsingistä. Sen pituus on noin 2 km ja leveys 800 m.

5. Helsingin yliopiston kirjasto, nyk. Kansalliskirjasto (HYK), Coll 372:3:1, MON (Magnus Otto Nordenberg) till CFN (Carl Fredrik Nordenberg) Lontoo 14.3.1724; Fagerön asemakaava Coll. 372:2f; Hankkeeseen liittyviä selostuksia Coll. 372:3, MON till CFN Amsterdam 26.4.1726, Haarlem 10.5.1726 sekä Saardam 26.7.1726.

6. Fagerön sahasta ks. Paul Nyberg, Bröderna Nordenbeks planer på en storindustri i Finland. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 12. SLS 1936, 13–210. Ks. myös Arja Rantanen & Christer Kuvaja, *Sipoon pitäjän historia. Vuoteen 1868*. II osa. Gummerus 1994, 33–39.

7. Ilkka Mäntylä, *Porvoon kaupungin historia II 1602–1809*. Porvoon kaupunki 1994, 283–284.

Kuva 1. Fagerön asemakaava oli säännöllinen ruutukaava kanavineen. Saaren itäpäässä oli satama sekä suunnitelman ainoa toteutunut osa, tuulivoimalla käyvä saha (g). Saaren eteläreunan poikki kulki pääkanava ja sitä vastaan kohtisuoraan sivukanavat. Esikuvina olivat Venetsian Arsenalen, Amsterdamin sekä Pietarin hydrotekniset asemakaavat. Lähde: HYK, Furugård Coll. 372:2 f. Kuva: Kansalliskirjasto / Kari Timonen.

Selitys (Explication)

- A Puisto on varattu valkoista kiveä jauhavalla myllylle. Polttouunit.
 B Varattu telakalle sekä muuhun käyttöön tarkoitetuille asunnoille
 C Suolanvalmistusta varten sekä myllyille, jotka eivät tarvitse kanavia.
 D Sahamylyt kanavineen.

a Tiilitehdas	e Tori
b Kattotiilitehdas	f Satama
c Palttinan valkaisulaitos	g Ensimmäinen sahamylly
d Köydenpunontaratat	

Talojen ja makasiinien perustukset merkitty punaisella kortteleihin.

pitkänomaisina rakennuksina pääkanavan varrella. Suolatehtaat olivat oikeaoppisesti kuivatuksen soveltuvalla aurinkoisella etelärannalla. Kortteleissa olivat talot, makasiinit ja varastot. Rakennusten julkisivut avautuivat ulospäin jättäen kortteleiden sisälle tilaa raaka-aineille ja istutuksille. Saaren länsikärjessä oli kalkkikivenjauhantamyly saaren ainoassa luonnontilaisessa paikassa.⁸ Täällä sijaitsivat tiilitehtaat, koska länsikärjestä oli lyhin matka Helsinkiin, jonka loputon tiilitarve siinsi jo luonnosvaiheessa sipoolaisinsinöörien silmissä. Sijoittamalla polttolai-

tokset erilleen muista rakennuksista haluttiin lisätä paloturvallisuutta, jonka minimoiminen oli kaupunkisuunnittelun pääperiaatteena 1700-luvulla. Saaren itäpäähän tulisi sahamylly, jolle oli varattu suurin tontti koko kaavassa. Täältä oli lyhin matka mantereeseen jokisuistoon, josta alkoi vesireitti sisämaan tukkimetsiin. Tukkien kuljetus sisämaasta jokia pitkin rannikolle oli tarkoi-

8. Fagerön asemakaava Coll. 372:2f; Coll. 372:3. MON till CFN Amsterdam 26.4.1726, Haarlem 10.5.1726 sekä Saardam 26.7.1726.

tus järjestää säännöllisesti toimivan hevosvetoisen veneradan avulla.⁹

Tämän artikkelin aiheena on edellä kuvattu toteutumaton *suunnitelma* Fagerön aikaansaamiseksi, sen tausta ja kaatumisen syyt. Minkälaisen voimien ja vaikutteiden leikkauskohdassa ja ristipaineessa tämä utopistinen suunnitelma syntyi ja kaatui? Suunnitelman ainoa konkreetisoitunutta osaa, tuulisahaa, tarkastelen vain ohimennen.¹⁰

Nordenbergit ja itäinen Suomi isovihan jälkeen

Vuosi Uudenkaupungin rauhan jälkeen Carl Fredrik (1702–1779) sekä Anders Johan Nordenberg (aateloituna Nordenskiöld 1696–1763) palasivat maanpaosta Ruotsista kotitaloonsa Sipoon Eriksnäsiin. Veljeksistä kolmas, Magnus Otto Nordenberg (1705–1756), jäi Ruotsiin kuten myös isä Johan Erik Norberg (1660–1740). Suvun omaisuus, joka käsitti Eriksnäsin säterin lisäksi Frugårdin kartanon ja sahan Mäntsälässä, jäi pojille.¹¹

Venäläismiehitys, jota pakoon Nordenbergit muun säätyläistön tapaan kymmenisen vuotta aikaisemmin olivat lähteneet, oli koetellut valta-

kunnan itäistä osaa ja Sipoon seutua monin tavoin. Alueen läpi kulki suuri rantatie, jonka varrella oleva asutus autioitui. Myös Porvoo ja Helsinki kärsivät pahoin samoin kuin uusi tärkeä rajakaupunki Vehkalahti, jonka ruotsalaiset polttivat vetäytyessään.¹² Nordenbergien Frugårdin saha tuhoutui.¹³ Venäjän kaleerilaivasto oli liikkunut vapaasti saaristossa, jossa se oli aiheuttanut ympäristövahinkoja kaataen puita ja sulkemalla upotuksin ja paalutuksin sisäväylä.¹⁴ Sota tarjosi myös yllättäviä rikastumismahdollisuuksia. Sipoon rannikolla, aivan Eriksnäsin kotivesillä, oli sodan seurauksena myös arvokkaita viholliskaleerien hylkyjä, kuten niin sanottu kultakaleeri.¹⁵

Rauha toi jälleenrakennuksen ja liiketoimintamahdollisuudet. Eteläinen ja itäinen Suomi ja niiden eteläiset merialueet olivat valtakunnan rakennustoiminnan dynaamista ydinaluetta. Oman houkuttelevan lisänsä toi uusi kasvava metropoli, Pietari, sekä vuonna 1720 lännemmäksi siirtynyt raja, jonka itäpuolella harjoitet-

13. Eeva-Liisa Oksanen, Mäntsälän historia Ruotsin valan aikana. Teoksessa Martti Blåfield et al. (toim.) *Mäntsälän historia* I. Gummerus 1991, 340–344; Martti Blåfield (toim.) *Naarkosken saha. Hyödyn aikakaudesta nykyaikaan*. Mäntsälän saha 2005; Kuisma 1983, 198–199; Ahvenainen 1984, 92. Numlahden ja Raalan sahoista ks. Päiviö Tommila, *Nurmijärven pitäjän historia* II. Nurmijärven historiatoimikunta 1959, 168–175.

14. A. R. Cederberg & K. O. Alho, Läntisen ja itäisen tutkijakunnan asiakirjoja vv. 1725–1727. *Suomen historian lähteitä* III. Suomen Historiallinen Seura 1939, 255–256.

15. Kansallisarkisto, Helsinki (KA), Landshövdningarnas skrivelser till Kungl Maj. 12.11.1725, 22.5.1734, 9.5.1734, 10.6.1734 ja 8.7.1734, 607:12a. Ei ole varmaa, tiesivätkö Nordenbergit tästä hylystä. Linnoitusinsinöörin tapaan heillä oli ainakin sukellusalan osaamista. C. F. Nordenberg oli mukana sukellusoperaatioissa, kuten erään tykkiproo- mun nostohankkeessa syyskuussa 1747, jolloin Kirkkonummen Medvästöstä nostettiin tykkejä kahdesta uponneesta tykkiproomuista. Krigsarkivet, Tukholma (KrA), Amiralitetskollegi, Lotskontoret, Dykerihandlingar 1745–1766, 67. Ks. myös Mikko Huhtamies, Folk som kunde gå under vattnet. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.) *Viapori – Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma. Juhlakirja Panu Pulmalle 2.10.2012*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensärd-seura ry. 2012, 244–245.

9. Juho Karuaho, *Sipoon Kaunissaaren tuulisanhan logistiikka 1700-luvulla*. Tutkimusretkikirssi Luonnonmaantiede. Helsingin yliopisto 8.1.2012.

10. Fagerön sahasta ks. Jorma Ahvenainen, *Suomen saha-teollisuuden historia*. WSOY 1984, 58–59; Nils Meinander, *Vesisanhan tarina*. Suomen sahanomistajayhdistys 1945, 89–90; Markku Kuisma, Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772). *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk*. Societas Scientiarum Fennica 1983, 17–22.

11. Martti Blåfield, Nordenberg, Magnus Otto (1705–1756) kapteeni, alkemisti. Biografiakeskus. SKS 1999, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7409/> (28.7.2014); Martti Blåfield, Nordenskiöld, Carl Fredrik (1702–1779) sahanomistaja, maanviljelijä, eversti, valtiopäiväedustaja. Biografiakeskus. SKS 2006, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/409/> (28.7.2014); Anneli Mäkelä-Alitalo, Norberg, Johan Erik (1660–1740), salpietarikeittimöiden ylivalvoja, kartanomistaja, tilanhoitaja. Biografiakeskus. SKS 2006, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7408/> (28.7.2014).

12. Arja & Kuvaja 1994, 301–313.

tiin muun muassa vapaamielisempää elinkeinopolitiikkaa kuin länsipuolella.¹⁶

Tieteelliset kontaktit yhdistivät myös Ruotsin osaksi eurooppalaista tiedeyhteisöä. Vuosisadan alkupuolisko olikin ennakkoluulottomien kokeilujen (esimerkiksi Swedenborgin lentokone ja muut kokeilut), suurhankkeiden ja teknoutopioiden aikaa.¹⁷ Sisävesien ja meren yhdistämistä läpikulkuvesitiellä suunniteltiin. Haminassa, Lappeenrannassa ja Helsingissä aloitettiin laajat linnoitustyöt puolustuksen vahvistamiseksi ja tehtiin ensimmäiset aloitteet merilinnoituksen perustamiseksi etelärannikolle. Nordenbergit, jotka Ruotsissa ollessaan olivat hakeutuneet linnoitustoimen palvelukseen, tunsivat henkilökohtaisesti Ruotsin puolella vaikuttaneet johtavat insinöörit ja tiedemiehet, ja olivat enemmän tai vähemmän mukana kaikissa hankkeissa.

Tuhotun Vehkalahden tuhkista nouseva Hamina oli uuden rajanvedon takia nyt valtakunnan itäisin kaupunki, jota oltiin linnoittamassa ja asemakaavoittamassa harvinaisen Palma Novasta mallinsa saaneen radiaalikaavan mukaisesti. Kaupungista oli muodostunut eräänlainen innovaatiokeskus Narvasta ja Nevanlinnasta sinne levinneen niin sanotun hollantilaisen hienoteräteknologian ansiosta. Viipurin aseman perinyt hollantilaivaikatteinen kaupunki oli myös laivanvarustuksen keskus. Haminasta osaaminen ja pääoma levisivät yrittäjien mukana Helsingin seudulle.

Axel von Löwenin puolustussuunnitelma

Insinööripiireissä oli yleisessä tiedossa, että johonkin Suomen etelärannikolle tulitaisiin rakentamaan merilinnoitus ja Haminan ja Loviisan puolustusta vahvistettaisiin. Linnoitusupseereina Nordenbergit olivat tietoisia Suomen linnoitussuunnitelmista. He ymmärsivät myös sen, että linnoitustyöt olivat riippuvaisia alihankkijoista ja tuotantolaitoksista.

Vuonna 1723 valmistunut kenraalimajuri Axel von Löwenin puolustussuunnitelma perus-

tui Israel Nesseliuksen suunnitelmiin. Turun Akatemian heprean kielen professori Nesselius laati sodan aikana puolustusmietinnön linnoitustoimista vastaavalle kenraali Axel von Löwenille (k. 1772). Siinä hän ehdotti merilinnoituksen lisäksi *kaupallisen keskuksen perustamista jollekin Helsingin ja Porvoon väliselle saarelle*.¹⁸ Nesselius ideoi myös, monessa suhteessa Fageröä muistuttaneen, kaupallisen saarikeskuksen perustamisen Reposaareen Porin edustalle. Reposaareen oli tarkoitus perustaa ulkomaisten asiantuntijoiden avulla kaupallinen keskus pankkeineen ja lastenkoteineen.

Löwenin suunnitelmana oli meri- ja rannikopuolustuksen vahvistaminen. Vehkalahteen tuli rajalinnoitus ja Helsingin edustalle päälinoitus varastoineen.¹⁹ Koska Venäjä oli kaleerilaivastonsa avulla onnistunut tunkeutumaan Suomen saariston läpi tukemaan maa-armeijaa, oman saaristolaivaston aikaansaamista pidettiin tärkeänä. Sen tehtävänä oli venäläisten maihinnousun estäminen ja Pietariin suuntautuvan – vääjäämättä ennemmin tai myöhemmin tapahtuvan – maahyökkäyksen tukeminen. Tämän takia tarvittiin uusi meritukikohta Suomenlahdelle, sillä täyteen miehiä ahdetut saaristolaivat (kaleerit, tykkiproomot) tarvitsivat huoltokeskuksen. Varikkolinnoituksen tuli olla tehtaiden

16. Panu Pulma, *Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla*. Teoksessa Anu Koskivirta (toim.) *Tie Tulkin-taan*. WSOY 1997, 399, 409.

17. Emanuel Swedenborg till Ericum Benzeliium, sine anno et dato (1711–1712). Teoksessa *Emanuel Swedeborg opera quedam aut inedita aut obsoleta de rebus naturalibus. Geologica et epistolae. Epistolae selectae*. Holmiae ex officina Aftonbladet 1907, 215; Machine att flyga i wädret. Enligt utkast av Emanuel Swedenborg. Bokförlaget facsimilia 1960. Ks. Myös Mikko Huhtamies, Emanuel Swedenborgs Machine att flyga i wädret 1714. *Historisk Tidskrift för Finland* 99:2 (2014), 121–146; Mikko Huhtamies, Ihmeellinen lentävä kone. *Helsingin Sanomat* 25.7.2014.

18. Martti Kerkkonen (toim.) *Israel Nesseliuksen mietinnöt*. Suomen historian lähteitä VI. SHS 1949, xxi, 94–95; Aulis J. Alanen, *Suomen historia vapaudenajalla*. WSOY 1963, 64.

19. Alanen 1963, 64–65.

tuntumassa hyvien yhteyksien päässä.²⁰ Fagerö sopi skenaarioon erinomaisen hyvin. Se olisi voinut toimittaa lähes kaiken, mitä linnoitustyömailla tai laivanvarustuksessa tarvittiin: tiilen, kalkin, sahatavaran, tervan, salpietarin, purjekankaan, köydet. Saaristolavastolle se olisi ollut ”drive-in”-tyyppinen huoltopiste lähimerialueella. Linnoitustöiden lisäksi se olisi tukenut laivanvarustusta, joka oli alkanut vahvistua vuoden 1724 purjehdussäännön vauhdittamana. Merikaupungit varustivat ensimmäiset laivansa Iberian niemimaalle (ns. Espanjan-kävijät).²¹

Kaupalliset kytkökset Tukholmaan, Göteborgiin ja Hollantiin

Ruotsiin jäänyt Magnus Otto Nordenberg oli saanut mesenaatikseen tukholmalaisen kauppaneuvoksen, Erland von Cameenin, joka oli yksi Alingsåsın teollisuuskeskuksen omistajista. Cameenin välityksellä Nordenbergit, erityisesti Magnus Otto, kytkeytyivät Tukholman ja Göteborgin liikemiespiireihin ja hollantilaisvaikutteisen Göteborgin kautta myös hollantilaisiin pääomapiireihin. Suhteiden luomisessa kaupallisiin piireihin auttoi isä, Johan Erik Norberg (1666–1740). Norberg oli toiminut Elimäellä Fabian Wreden, kauppakollegion presidentin, tilanhoidajana ennen isovihaa.²²

Kauppakollegion kautta Magnus Otto Nordenberg solmi kontaktin yhteen aikakauden merkittävään liikemieheen, Alingsåsın perustajaan Jonas Alströmeriin. Nordenberg ja Alströmer olivat kirjeenvaihdosta päätellen läheisiä tuttuja.²³ Alingsås, jossa Nordenberg usein kävi, oli Fagerön selvä esikuva. Magnus Otto Nordenberg teki Alströmerin asiamiehenä monivuotisia matkoja Eurooppaan: Saksaan, Englantiin, Ranskaan ja Italiaan ja suunnittelipa hän matkaa Amerikkaankin.²⁴ Vaikuttaa siltä, että Nordenberg oli kauppakollegion asiamiehenä Alströmerin ja Cameenin suoranainen seuraaja.²⁵ Cameenin Euroopan matka (1703–1714) sekä Alströmerin (1714–1723) ja Nordenbergin matkat (1723–1729) olivat ajallisesti toistensa suoraa

jatkoa ja matkareittikin oli paljolti sama. Lisäksi Nordenberg hyödynsi matkustaessaan Alströmerin ja Cameenin kontakteja toimien heiltä saatujen ohjeiden mukaan.²⁶

Matkojen päätarkoitus oli Nordenbergin mukaan kaupallisen ja hydrografisen tiedon kerääminen, mutta myös kaikenlaiset mekaaniset manufaktuurit olivat ”työn ohessa” lähellä hänen sydäntään. Hollannissa Nordenberg perehtyi erityisesti saha- ja tuulimyllyteknologiaan. Nähdyt tuulimyllyt tekivät matkalaiseen vaikutuksen: ”Täällä puhaltaa nyt kova tuuli ja on hauska nähdä, miten sadat tuulimyllyt pyörivät kilpaa tuulella”, hän kirjoitti veljelleen. Nordenberg rakensi myös hienoteräsahan pienoismallin. Se ei ollut aivan pieni työ, sillä toimivan pienoismallin rakentaminen vei häneltä ja kahdelta avustajalta kolmisen kuukautta.²⁷

Nordenberg tunsi myös Ruotsin harvat uuden teknologian tuulimyllyt Göteborgissa ja Karlskronassa. Talousmies Anders Bachmanssonin ”innovoima ja rakentama” tuulipumppu Karlskronassa oli tuttu samoin kuin Göteborgissa oleva Itä-Intian kauppakomppanian presidentti Utfallin tuulimylly. Näihin Nordenberg tutustui paikanpäällä ja tunsi Bachmanssonin ja

20. Riksarkivet, Tukholma (RA), Tosterupsamlingen, Ehrensärdska arkivet, Augustin Ehrensärvid, Egne ideer om fästningsverket 8.12.1759, pykälä 25.

21. Veikko Ahonen, Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. Kaupunkien toipuminen isostavihasta noin vuoteen 1740. *Historiallisia Tutkimuksia* 146. SHS 1989, 146.

22. Mäkelä-Alitalo 2006.

23. HYK, Coll 372:1:10, Erik Norbergin muistikirja, jossa kopio Alströmerin matkaohjeista Magnus Otto Nordenbergille 1.6.1726.

24. Nordenbergin yhteenveto matkastaan lähdejulkaisuna. Ks. A. E. Arppe, Anteckningar om Finska alkemister. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*. Femtonde Häftet. Finska Vetenskaps-Societeten 1870, 96–97.

25. Kungliga Biblioteket, Tukholma (KB), J. Alströmer, Resa i England 1719–1720, M 218.

26. HYK, Coll 372:1:10, Erik Norbergin muistikirja, jossa kopio Alströmerin matkaohjeista Magnus Otto Nordenbergille 1.6.1726; Coll. 372, MON till Cameen Zaandam 12.4.1726.

27. HYK, Coll. 372:3, MON till CFN Tukholma 3.9.1725.

Utfallin henkilökohtaisesti.²⁸ Vastaavanlaisia pienehköjä ja keveitä tuulipumppuja perustettiin myöhemmin Viaporiin. Niitä käytettiin muun muassa juomavetenä käytetyn sadeveden pumppaamiseen.²⁹

Sahateknologian lisäksi Nordenberg tutustui merkittäviin hollantilaisiedemiehiin ja keräsi tieteellistä kirjallisuutta sekä instrumentteja.

Amsterdam tukikohtanaan Nordenberg matkusteli eri puolilla Hollantia. Amsterdamissa 8.3.1726 päivätyssä kirjeessään Nordenberg kertoo ensitöikseen matkustaneensa Leideniin, jossa osallistui professori W. J. 's Gravesanden (k. 1742) mekaniikan yksityiskollegioon.³⁰ 's Gravesande kehitti pumppuja, höyrykoneita ja nostokurkia sekä hahmotteli muun muassa ”suihkumoottorilla” eli höyryvoimalla liikkuvan kärryn.³¹ Nordenbergin ohjelmaan kuului myös osallistuminen professori Bernhard Siegfried Albinuksen (pääteos *Arcana chymica*) anatomianluonnoille sekä merkittävän lääketieteenprofessori Herman Boerhavenin luennot. Nordenberg innostui myös alkemiasta, joka tuli hallitsemaan hänen elämänsä loppupuolta.³²

Pietarin lumoissa

Ulkomaisten tieteellisten herätteiden lisäksi Nordenbergit, varsinkin Magnus Otto, saivat vaikutteita lähempääkin. Fagerö-suunnitelman suurimpana innoittajana oli Pietarin kaupunki. Nordenbergien, kuten monen muunkin uuden rajan länsipuolella olevan (saha)yrityksen mielessä hämmöttivät Pietarin ja Kronstadtin tarjoamat kaupalliset mahdollisuudet.³³ Suomen itäosista tuli uusien rajanvetojen takia rajaseutu, jolla oli rajaseudun edut. Tämä tarkoitti kaupallista ja logistista etulyöntiasemaa muuhun valtakuntaan nähden, vaikkakin alueen kehittyviä markkinoita varjosti rajan läheisyydestä johtunut sodan vaara.

Sijainniltaan Fageröllä olisi ollut mitä mainioin paikka idänkaupan kannalta. Se oli väylien varrella alle vuorokauden merimatkan päässä Pietarista. Myös Kronstadt, joka perustettiin

suunnilleen samaan aikaan kuin Nordenbergit suunnittelivat Fageröä, oli Fagerön esikuva. Saarella olevasta kaupallisesta keskuksesta haaveiltiin laajemminkin 1700-luvun kaupunkisuunnittelijoiden piirissä, mihin edellä jo viitattiin. Fagerön ja Reposaaaren ohella ainakin Kaskisista yritettiin vuosisadan loppupuolella tehdä valtakunnallista kaupallista keskusta. Näissä suunnitelmissa oli kaksi koulukuntaa: toinen kannatti keskuksen perustamista mahdollisimman kauaksi itärajasta (Kaskinen, Reposaaari) toinen, Venäjän-kaupan mahdollisuuksiin uskova, taas rajan tuntumaan (Fagerö).

Venäjä ja Pietari vetivät puoleensa myös Magnus Otto Nordenbergiä henkilönä. Hän oli yltiöpäinen Venäjän ihailija. Hollannin-matkalla häntä innoitti varsinkin Pietari Suuri, jonka ”esimerkkiä hän kertoi seuraavansa”.³⁴ Ihailun kohteena oli myös keisarinna Elisabeth, joka oli ”suuri tieteiden, taiteiden ja yrittäjyyden ystävä”. Nordenberg pyrki edistämään idänkauppaa myös käytännön toimin. Hän kehotti veljeään hankkimaan merikarttoja itäiseltä Suomenlahdelta, koska ”meille on suureksi eduksi saada kartta tältä alueelta, erityisesti Kronstadtin, Narvan, Tallinnan ja Viipurin satamista ja näille johtavista väylistä”. Nordenberg kertoi myös laati-

28. Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala, Brev till Jonas Alströmer, Anders Bachmansson till Jonas Alströmer. G:1, 12-13v, jossa Bachmansson kertoo puhuneensa Nordenbergin kanssa sahamylyistä. HYK, Coll. 372:3:1, MON till CFN Tukholma 13.2.1729; HYK, Coll. 372:2, Ekonomiska handlingar, Muistio Description på den af consulu herr Anders Backmansson wid Carlskrona docka inventerade och förfärdigade machine. Utfallin myllystä ks. HYK, Coll. 372:3:1, MON till CFN Göteborg 21.10.1728.

29. KrA, Förslag ritning till en wäderkvarn, 229. Pienois-malli Viaporista Suomenlinnan museossa. Olof af Hallström, *Sveaborg Viapori Suomenlinna. The Island Fortress off Helsinki*. Anders Nyborg sine anno, 141.

30. HYK, Coll. 372:3, MON till CFN Zaandam 24.4.1726.

31. Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*. Oxford University Press 1998, 1042.

32. HYK, Coll. 372:2, MON till CFN Amsterdam 8.3.1726.

33. Pulma 1997, 399, 409.

34. HYK, Coll. 372:3:1, MON till CFN Amsterdam 8.3.1726

neensa uuden painoksen alun perin vuonna 1644 tehdystä Suomenlahden väyliä kuvaavasta Johan Månssonin Merikirjasta.³⁵ Magnus Otto Nordenberg meni ulkopoliittisissa haaveiluisaan niin pitkälle, että yritti vuonna 1726 aikaansaada keisarinna ja Ruotsin kuninkaan teemmään sopimuksen, jossa Suomi olisi julistettu puolueettomaksi. Nordenbergin diplomaattisen haaveilun ytimessä oli Fagerö, joka tällaisen skenaarion vallitessa oli saanut eräänlaisen alueellisen keskuspaikan aseman.³⁶

Innoittajana Christoffer Polhem

Rajakaupan ja biografisten tekijöiden lisäksi Fagerö-suunnitelma tukeutui Christoffer Polhemin talouspoliittisiin ajatuksiin. Ensinnäkin Polhemin Ruotsiin perustamat privilegioidut ja pitkälle mekanisoidut, osin ”utopistisetkin” manufaktuurikeskukset (Stjärnsund tai Löfsta, jotka perustettiin samaan aikaan kun Fageröä suunniteltiin) olivat Fagerön esikuvina.³⁷ Toiseksi Polhemin kaupunki- ja talouspoliittiset ajatukset olivat tuttuja. Polhem kannatti perinteisen merikaupunki-sisämaakaupunki-jaottelun sijaan monimuotoisempaa jaottelua, jossa olisi ollut sijansa myös manufaktuurikaupungeilla. Vuonna 1721 hän esitti teoreettisen jaottelun, joka sisälsi 16 erilaista kaupunkityyppiä, joiden tuli keskittyä niille luonteenomaisiin elinkeinoihin. Näiden joukossa oli myös kategoria *manufaktuuri- ja käsityökaupunki*.³⁸

Ruotsin johtavien insinöörien, kuten Christoffer Polhemin ja Mårten Triewaldin, vaikutus näkyi Fagerön teknologiassa.³⁹ Fagerö-suunnitelman synnyn aikoihin Ruotsissa tapahtui mekaniikan ja uuden insinööritaidon läpimurto. Teknologia muuttui oppi-isältä oppipojalle siirtyneestä salatieteestä julkiseksi. Triewald piti Ritarihuoneella laajan esitelmäsarjansa, jossa käsiteltiin yli sataa uutta inventiota, jotka hän oli Euroopan matkoillaan omaksunut. Myös Magnus Otto Nordenberg osallistui tapahtumaan esitelmöitsijänä.⁴⁰ Fagerön manufaktuurit olivat osittain samoja, joita Polhem oli esitellyt kirjas-

saan *Kort berättelse om de förnämsta inventio-ner*,⁴¹ joka ilmestyi vuonna 1729 ja jonka epävirallinen painos kiersi insinööripiireissä jo ennen julkaisua. Nordenberg tunsikin kirjan.⁴²

Polhem käsitteli myös vesitieteyhteyttä kirjoituksissaan. ”Pohjolan Arkhimedes” perusteli vesitieteyhteyden rakentamista paitsi meriturvallisuudella myös Venäjän-kaupalla ja idän kaukokaupalla. Polhem viittaa tsaarin (Laatokan) kanaviin Venäjällä. Vesitieteyhteyks olisi siis tavallaan yhdistänyt Ruotsin (ja Suomen) kanavayhteydet Venäjän kanaviin.⁴³ Jos kanava olisi saatu aikaiseksi, olisi Fageröllä ollut liikenteellisenä solmukohdantana etulyöntiasema Pietarin transitiokaupassa.

Itäisen ja läntisen teknologian leikkauskohdassa

Sipoon seudulla ei ollut vesivoimaa ja Nordenbergien visiossa Fagerön manufaktuurit saivat käyttövoimansa tuulesta. Näin myös energiariippumattomuus olisi osaltaan taannut Fagerön erillisaseman. Saaren kahden sahan oli tarkoitus käydä tuulen voimalla. Tähän oli Nordenbergin mukaan hyvät edellytykset, sillä ”missään muualla valtakunnassa tuuliolosuhteet eivät ole tähän yhtä suotuisat”, kuten hän rahoittajalleen

35. HYK, Coll. 372:3.1, MON till CFN Lontoo 15.11.1726; MON till CFN Tukholma 4.6.1725.

36. Blåfield 1999; Arppe 1870, 96–97.

37. Antje Wischmann, *The Library in Löfstabruk. A Utopia*. Teoksessa Karen Klitgaard Povlsen (toim.) *Northbound, Travels, Encounters, and Constructions 1700–1830*. Aarhus University Press 2007, 221.

38. Ahonen 1989, 275–276.

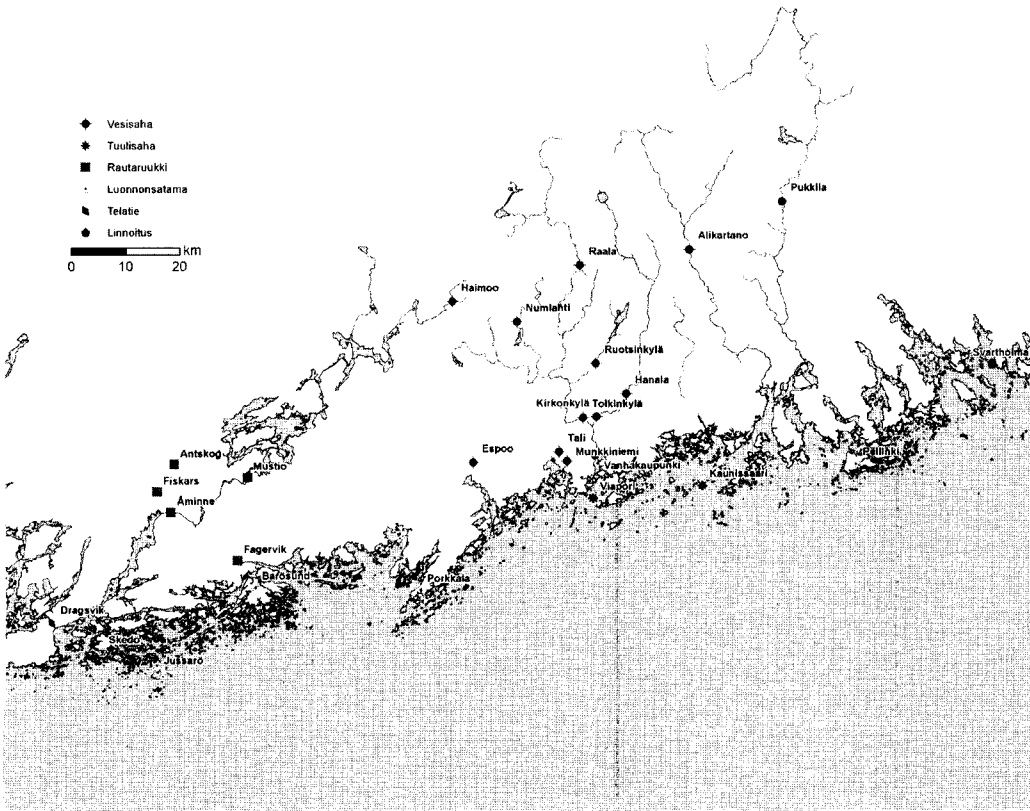
39. Tekniska Museet, Tukholma (TM), Inv. Nr. 23.231, *Samling af Åtskillige nyttige och Sinrike Maskiner och Påfund*. (tunnetaan nimellä ”Polhemsboken/Hultboken”). Ks. *Daedalus Tekniska Museets Årsbok* 1947, 123–129.

40. HYK, Coll. 372:3.1, MON till CFN Tukholma 3.9.1725.

41. Christoffer Polhem, *Kort berättelse om de förnämsta mekaniska inventioner som tid efter annan af Commercierådets Christopher Polhem blifvit påfunde*. Stockholm 1729.

42. HYK, Coll. 372:3.1, MON till CFN 13.2.1729 Tukholma.

43. Christopher Polhem, *Segelfartens inrättande emellan Stockholm och Göteborg*. Bägge på sidsta Riksdag ingifne år 1720. Stockholm 1721, 3, 21.

Kartta 1. Fagerö (Kaunissaari) oli ensimmäinen tuulisaha Helsingin alueella 1700-luvulla. Viaporiin valmistui myöhemmin toinen. Fagerö sijaitsi Helsingin lähimerialueella ja se oli Pietarin kaupan kannalta tärkeiden väylien (saaristo ja avomerialue) varrella ja logistisesti etulyöntiasemassa verrattuna Helsingin takamaaston ruukkeihin ja sahoihin. Kartta: Juho Karuaho.

vakuutti. Tuulivoiman käyttöönotto sahaa varten oli rohkea, vaikkakin osin maantieteen sanelema valinta. Tuulisahateknologia oli aikansa high-techiä, mihin edes laaja-alainen Polhemkaan ei kirjoituksissaan viitannut, vaikka vesisahoista, hienoteräsahasta ja sen kansataloudellisista eduista Polhem ja muut talousoppineet kirjoittivat paljonkin.⁴⁴ Suomessa ei ollut muita tuulisahoja ja ne olivat Itämerenkin alueella verraten harvinaisia.⁴⁵ Tuulitekniikan soveltaminen oli Ruotsissa vielä suhteellisen tuntematon ja vähän käytetty, vaikka myös alan kirjallisuutta alkoi jo 1600-luvun lopulla rantautua Ruotsiin.⁴⁶

44. Hienoteräsaha oli Christoffer Polhemin mukaan sovelias kauppasahaksi, koska se sahasi tehokkaasti ja tuotti laadukasta tavaraa, mutta se oli kalliimpi kuin kotitarvesahaksi soveltuva "ruotsalainen saha", koska se edellytti sahamestarin palkkaamista. KB, KB X 260:I, C Polhems efterlämnade skrifter i teknologiska skrifter, 360. Fagerön sahamestarina oli hollantilainen Hindrich Schran. KA, 8218:1737.

45. Yksi tällainen tuulisahamyly oli Narvan lähistöllä. Ks. J. G. Sparwenfeld, *Diary of a Journey to Russia 1684–87*. Slavica Suecana Series A. Vol. 1, 57, 63. Sven-Erik Åström, 'Technology and timber exports from the Gulf of Finland, 1661–1740.' *Scandinavian Economic History Review* XXIII:1 (1975), 6.

46. Tuulimylykirjallisuutta ilmestyi 1680-luvulta alkaen. Ensimmäinen näistä oli Pieter Linperghin *Architectura Mechanica Moole boek* vuodelta 1686. Erikoista tässä hol-

Hienoteräinen tuulisaha oli kahden teknologian kombinaatio, joka syntyi innovaatioiden leviämisen näkökulmasta itäisen ja läntisen diffuusion leikkauskohtaan.⁴⁷ Fagerö sijaitsi tässä leikkauskohdassa.

Pääsääntöisesti itäistä teknologiaa – vaikka kyseessä oli siis alun perin läntinen teknologia – edusti Narvasta Viipuriin ja Haminaan levinnyt hienoteräsahateknologia.⁴⁸ Tuulivoima oli puolestaan läntistä, sillä saivathan Nordenbergit pääoman ja sahan osat länneestä, Tukholmasta, Göteborgista ja Hollannista. Suomessakin tuulivoima oli – maantieteellisistä, mutta jossain määrin myös kulttuurista syistä johtuen – yleisempää lännessä kuin idässä. Turku oli tuulimyllyjen, Helsinki vesimyllyjen kaupunki. Tämä ei johtunut pelkästään siitä, ettei Turun seudulla ollut sopivia koskia myllyille.⁴⁹ Esimerkiksi Augustin Ehrensvärdin mukaan Turun lähellä olevan ”Salon kappelikunnassa jokainen talo rakentaa oman tuulimyllyn eivätkä käytä vettä joka on nenän edessä”.⁵⁰

Tuulivoimaa puolsivat myös ”innovaatiopoliittiset” syyt (1700-luvulla sana *inventio* vastasi

nykykäsitettä innovaatio). Uudenlainen teknologia toi hyödyntäjälleen parhaassa tapauksessa 12 vuoden erityisprivilegiot verovapauksineen. Tällaisia oli annettu eräille manufaktuurikeskussille Ruotsin puolella (Alingsås, Stjärnsund), ja niitä myönnettiin ainakin 1740-luvulla ja todennäköisesti aiemminkin uudenalaiselle innovatiiviselle teknologialla Helsingissä.⁵¹ Ympärivuotisesti käyvä tuulisaha oli inventiona *kilpailukykyinen ja hyödyllinen*⁵² ja kävi läpi vuoden, toisin kuin vesisahat. Tämän takia se herätti pelkoa ja vastustusta helsinkiläisten sahayrittäjien keskuudessa.⁵³ Vastaavaa tapahtui muuallakin Euroopassa.⁵⁴

Utopia

Vaikka Nordenbergien suunnitelma oli omalla tavallaan johdonmukainen ja ajan hengen mukainen, sisälsi se monia utopistisia piirteitä – jotka tosin nekin ilmensivät mitä suurimmassa määrin omaa ylioptimistista aikaansa.⁵⁵ Nordenbergien utopia oli osin todellinen. Sillä oli koordinaatit, asemakaava, kustannusarvio – ja rahoit-

vat korkeilla paikoilla olleet Ehrensvärdin suunnitelmien linnoituslaitteiden tiellä. Helsingin kaupunginarkisto (HKA), Maistraatin talousasioiden pt. 1748, Ca:52, 64. 50. Honkala (toim.) 2002, 99.

51. RA, Kommersskoll. Till Kungl. Maj:t. 23.9.1746.

52. Christoffer Polhem, *Kort berättelse om de förnämsta mekaniska inventioner*. Stockholm 1729, 36. Suurimmat vesimyllyt kuten esimerkiksi Pernajan Forsbyn mylly toimi ympärivuotisesti. KA, Miöhl qvarnars och miöhlarnes contribution 1728, 8184:216.

53. Vrt. Bengt Ankarloo, *Att stilla herrevrede. Trolldomsdäden på Vegeholm 1653–54*. Författerförlaget 1988, 71.

54. Christiaan van Bochove, *The Economic consequences of the Dutch Economic integration around the North Sea, 1500–1800*. Aksant 2008, 191–193.

55. Suomalaisista utopiasiertokunnista ks. Teuvo Peltoniemi, *Kohti parempaa maailmaa. Suomalaisten ihanne-siertokunnat 1700-luvulta nykypäivään*. Otava 1985. Teoksessa käsitellään myös August Nordenskiöldin Uusi Jerusalem -yhteisöä sivuilla 14–21. August Nordenskiöld (1754–1792) oli Carl Fredrik Nordenskiöldin poika. Ks. myös Jens Grandell, *Landet ingenstans. August Nordenskiöld som utopisk tänkare i det sena 1700-talets Europa*. Pro gradu. Helsingin yliopisto 2006.

lanniksi kirjoitetussa kirjassa on se, että Linpergh oli ruotsalainen. Edellistä tunnetumpi on kuitenkin saksalaisen Leonhardt Christoph Sturmin *Vollständige Mühllens Baukunst* (1718). Myös hollantilaiset alkoivat julkaista tuulimyllytekniikkaa käsitteleviä kirjoja. Vuonna 1734 ilmestyivät Johannis van Zylin *Theatrum machinarum universale, of groot algemeen moelen-boek* sekä Lendert van Natruksen ja Jacob Pollyn *Groot volkomen moelenboek*. Magnus Otto Nordenberg perehtyi ainakin Linperghin kirjaan. C. A. Davids, *The Transfer of Windmill Technology from the Netherlands to North-Eastern Europe from the 16th to the Early 19th Century*. Baltic Affairs. Baltic Studies I. Inos 1990, 43; van Bochove 2008, 157.

47. Hienoteräsahasta esim. Maarten Prak, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century. The Golden Age*. Cambridge University Press 2005, 101–103.

48. Åström 1975, 6. Ruotsiin levinneestä hollantilaisesta tuulimyllyteknologiasta ks. Davids 1990, 37.

49. Ehrensvärdin mukaan ”vuoret kaupungin ympärillä olivat monien pienten tuulimyllyjen koristamat”. Sampo Honkala (toim.) *Augustin Ehrensvärd. Matka Suomessa*. SKS 2002, 100. Tuulimyllyjen rakentamista Helsingin kaltaiseen ahtaaseen kaupunkiin haittasi se, että myllyt olisi-

tajakin. Täydellisesti toteutettuna se olisi alustavan kustannusarvion mukaan tullut maksamaan 178 100 riikintaalera, eli ei kovin paljon vähempää kuin Göteborgin lähistön kuuluisa Alingsås. Hankkeen toteuttamista pidettiin siis aivan mahdollisena, mistä kertoo paitsi se, että valtakunnan johtavat kaupalliset piirit insinööreineen lähtivät sitä taloudellisesti tukemaan, myös se, että sitä vastustettiin voimakkaasti. Helsingin privilegioistaan kiinnipitävä porvaristo ei halunnut lähivesilleen Nordenbergien ”ideapuiستoa”.

Nordenbergien utopia sijaitsi saarella, kuten Platonin Atlantis, Thomas Moren Utopia, Tommasso Campanellan Aurinkokaupunki, Francis Baconin Uusi Atlantis tai James Harringtonin Oceania. Fagerö oli Harringtonin Oceanian saarivaltion tapaan tasavalta, jota hallitsi yleishyödyllinen yhtymä ja saaren taloudellinen toiminta jakautui laajan ihmisjoukon hyödyksi. Tasavaltaisuus alleviivasi Fagerön riippumattomuutta. Se olisi mahdollistanut myös ulkopoliittisen neutraliteettiaseman, jota sille kaavailtiin. Magnus Otto Nordenberg kutsui Fageröä ”pikku tasavallaksemme” ja vertasi Fageröä myös ihailemaansa Hollannin tasavaltaan. Lähdeaineisto ei kuitenkaan mahdollista Nordenbergien tasavaltakäsitteen syvempää analyysia. Emme esimerkiksi tiedä, missä olisivat olleet tasavallan rajat ja olisiko tasavaltalaisuus ulottunut myös työntekijöihin.

Fagerön luonnonvarat olivat runsaat ja luonnonolot, esimerkiksi tuuliolosuhteet, suotuisat – tässä suhteessa se oli myös eräänlainen rudbeckilainen paratiisi.⁵⁶ Saari oli rajattu, muusta maailmasta erottuva mikrokosmos, joka soveltui hyvin paikaksi, jossa todellisuus oli käännetty pääläelleen. Se oli paikka, jota ei ollut – muutoin kuin päässä ja paperilla.

Utopiagressä Nordenbergien suunnitelma oli lähinnä baconilainen teknoutopia, jossa luontoa hallittiin ja alistettiin tieteen ja teknologian voimalla.⁵⁷ Saari oli tarkoitus hakata paljaaksi, jyrätä tasaiseksi ja kanavoida. Vaikka ajan kaupunkirakentaminen perustui yleisesti aina-

kin ihannetasolla topografian täydelliseen alistamiseen, yhtä pitkälle vietyä suunnitelmaa kuin Fagerö saa 1700-luvun Ruotsista etsiä. Sen asemaavaa oli utopiyhteisöjen tapaan täydellisen symmetrinen. Kaiken kaikkiaan saari sopi hyvin Nordenbergien innovaatiokeskuksen näyttämöksi. Voisi vielä lisätä, että sen saavuttaminen edellytti tavallaan siirtymäriittä, merimatkaa, mikä korosti sen erillisasemaa. Tähänkin utopiaan saavuttiin meritse.

Aikaansa edellä oleva hanke oli vääjäämättä traditionvastainen. Fagerö oli koneutopia, suuri mekanisoitu versta. Nordenbergien manufaktuurit muistuttavat Uuden Atlantiksen ”konehuoneita” tai vuosisatoja myöhempiä sosialistisia avaruuteen sijoitettuja teknoutopioita.⁵⁸ Fagerön sisäinen liikenne oli tarkoitus järjestää – utopioiden tapaan – kanavien avulla. Platonin Atlantis sijaitsi saarella ja oli kanavaverkoston kattama, logistisesti optimaalinen kokonaisuus.⁵⁹ Moren Utopian keskellä on alaspäin oleva u-muotoinen kanava.

56. Mikko Huhtamies, Olof Rudbeck, hydroteknologin och nyttans tidevarv i Finland (ca 1650–1750). *Historisk Tidskrift för Finland* 97:2 (2012), 175–203.

57. Luonnonhallinta ilmeni myös Magnus Otto Nordenbergin persoonassa. Nordenbergiä kiinnosti mekaniikan, kaupan ja kaupunkisuunnitteluun lisäksi alkemia. Alkemiassa ja magiassa, jos missä, hallittiin luontoa. A. E. Arppe, Anteckningar om Finska alkemister. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*. Sextonde häftet. Finska Vetenskaps-Societeten 1870, 93–97. Ks. myös Vallasta syösty ja arvoonsa palautettu luonto, Teoksessa Georg Henrik von Wright (toim.) *Humanismi elämänsenteena*. Otava 1981, 73.

58. Vrt. Alexander Bogdanovin Marsiin sijoitetun koneutopia *Punainen tähti* (1908). Bogdanovin kirjassa Marsissa oli jättiläismäisiä rautamasuuneja, joiden kajo heijastui punaisesta planeetasta Maahan. Osmo Jussila, *Neuvostoliiton tragedia*. Otava 2012, 44–45. Avaruusutopiat ovat oma lajityypinsä, joista ensimmäisiä oli John Wilkins, *A Discovery of a New World or a discourse tending to prove, that 'tis Probable there may be another Habitable World in the Moon*. London 1684. Ks. Myös William Poole, *The Man in the Moone*. Francis Godwin. Broadview editions 2009.

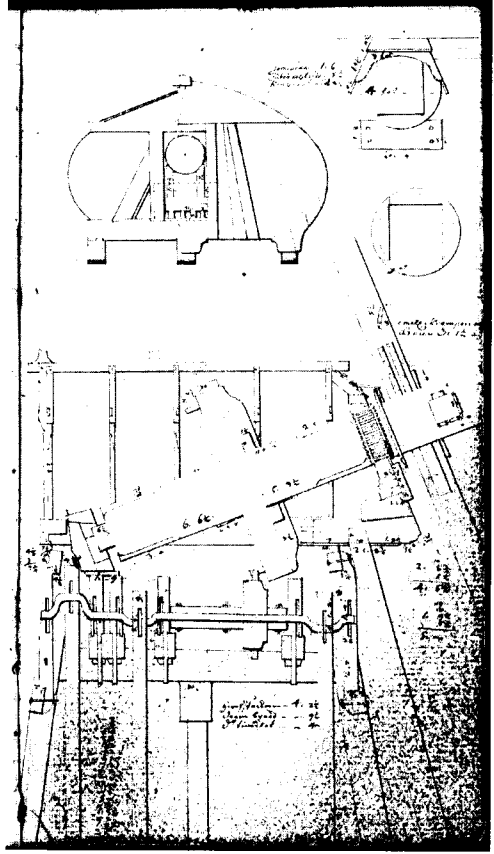
59. *Plato with an English translation. Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles*. The Loeb Classical Library 1966, siinä dialogi Critias, 281, 287–289.

Paluu todellisuuteen

Vaikuttaa siltä, että Fagerön vastustajat saivat jossain vaiheessa käsiinsä Nordenbergien yhtiöpäisen asemakaavapiirustuksen: Helsingin lähivesille kaupungin nenän eteen oltiin puuhassa hypertehokasta kauppakeskusta. Magnus Otto Nordenbergin veljelleen lähettämä suunnitelma vuosi näin yleiseen tietoon, mikä nostatti helsinkiläisporvarien vastarinnan. Sen etujoukon muodostivat helsinkiläiset sahanomistajat, jotka pelkäsivät yleisesti sitä, että sahoista olisi tullut kaupunkien kanssa kilpailevia maakaupan keskuksia.⁶⁰ Vastustajat ymmärsivät hankkeen heikon kohdan, rahoituksen, aloittivat mustamaalauskampanjan ja pyrkivät saamaan Cameenin luopumaan rahoituksestaan. Cameen alkoi epäröidä ja esitti hankkeen siirtämistä Göteborgiin.⁶¹ Käännekohtaksi muodostui vuosi 1729, jolloin Cameen kuoli. Tämä oli merkittävä takaisku koko hankkeelle, koska sen mukana tärkeä patronussuhde Nordenbergien ja Cameenin välillä katkesi. Cameen jätti jälkeensä konkurssipesän, ja sahan omistus siirtyi pesän velkojille, joihin Nordenbergillä ei enää ollut samanlaista luottamussuhdetta. Myös Alströmer alkoi vetää tukeaan pois hankkeelta.

Hanke kutistui sahanhankkeeksi. Fagerön tuulisahamyly, *Lyckan*, valmistui vuoden 1729 lopussa. Se oli kaksiraaminen ja siinä oli 10–12 terää.⁶² Tukkien uittamisen helpottamiseksi sahamyllylle johti kanava merestä (tämä pikkupätkä siis oli tavallaan ainoa toteutunut osa megaloimaanisesta kanavaverkosta) ja itse mylly – joka oli rakennettu ”hollantilaisen maneerin mukaisesti niin sanotulla ”saardamin koneistolla” – sijaitisi veden ympäröimällä ”hollantilaiseen tapaan” muuratulla saarekkeella – siis Nordenbergiläisen ”pakkomielteen” tapaan saarella saaren sisällä.⁶³

Vuonna 1734 Fagerön sahan omistajaksi tuli tukholmalainen kamariherra Sven Cederström. Hän yritti vuonna 1736 saada uusia hakkuualueita Pappisista ja Martinkylästä. Lisäksi hän anoi kauppakollegiolta oikeutta hankkia puutavaraa

Kuva 2. Fagerön tuulisaha oli hollantilaistyylinen. Kuvassa myllyn detaljipiirustus Magnus Otto Nordenbergin Zaandamissa tekemistä muistiinpanoista. Lähde: HYK, Frugård Coll. 372:5:8. Kuva: Kansalliskirjasto / Kari Timonen.

60. Kuisma 1983, 30–32. Markku Kuisma, Kampen om skogar, bönder och frakter. *Historisk Tidskrift för Finland* 65:3 (1980), 230–244.

61. HYK, Coll. 372:2f, MON till CFN 24.3.1724 Lontoo.

62. KA, Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto (ULHKA), Hb1, f. 501, Fagerön katselmusptk. 9.6.1736; KA, ULHKA, Hb1, f. 46–51, Fagerön katselmusptk. 16.10.1738, f. 46–51.

63. HYK, Coll. 372:2f, MON till CFN Zaandam 5.7.1726. Olen löytänyt vain yhden kartan, jossa Fagerön mylly näkyy. Mylly on saarekkeella saaren itäpäässä ja sen yhteyteen on kirjoitettu ”Sägqwarn Ruiner”. Lisäksi sataman suulla näkyy aallonmurtajia. Jonas Hahn, Special Carta öfwer en Del utaf Nylands-Skären emellan Helsingfors och Degerby. 1750. KrA, Sjökartverket hydr. Kartor litt. D nr. 59.

toimittaville talonpojille tupakkaa, suolaa, rautaa ja terästä, eli siis lupaa laittomaan ja helsinkiläisporvareita vihastuttavaan maakauppaan. Kauppakollegio ei Cederströmin anomukseen suostunut, vaan edellytti Helsingin porvarien lausuntoa asiasta. Se oli kielteinen. Fagerö oli siirtynyt osittain jo Helsingin porvarisverkoston vaikutuspiiriin, sillä Cederströmin asianhoitajana toimi kaupungin tullitarkastaja Olof Bidenius Renhorn. Hän oli myös kytköksissä Alingsåsin, jonka asiamiehenä hän toimi vuosien 1751–1752 valtiopäivillä. Finanssikriisin eskaloituminen johti välirikoon myös Magnus Otto ja Carl Fredrik Nordenbergin välillä. Magnus Otto Nordenberg luopui hankkeesta.

Myös luonnonvoimat olivat vastaan. Fagerö oli tosiaan tuulinen paikka, kuten Nordenberg mesenaatilleen kirjoitti – jopa liiankin. Myrsky vahingoitti sahaa vuonna 1733, ja vaikeudet jatkuivat. Eriksnäsiä lautalastissa lähtenyt hollantilaislaiva ajoi kesällä 1739 karille Villingin salmessa. Helsingin pelastus- ja sukellusseura irrotti aluksen, mutta alus jatkoi matkaansa maksamatta seuralle. Tapahtunut ei lisännyt Nordenbergin eikä Eriksnäsin lastauspaikan suosiota Helsingissä.⁶⁴ Pikkuviha toi lopullisen päätöksen. Fagerön sahan lopullinen takaisku sattui vuonna 1743, kun venäläiset joukot tuhosivat sahan. Tuotannollinen toiminta saarella loppui, mutta aivan asumattomaksi se ei jäänyt. Vuosina 1791–1796 tehdyn C. N. af Klerckerin kuninkaallisen merikartan mukaan saarella oli yksi torppa.⁶⁵

Logistinen keskus optimaalisella paikalla

Fagerö kuvaa osaltaan hyvin sitä suurta murrosta, joka Suomenlahdella tapahtui 1700-luvun alkupuolella: merkityksettömästä saaresta alettiin luoda Itämeren aluetta hallitsevaa logistista solmukohtaa. Kun otetaan huomioon Helsingin lähimerialueen muodostuminen ja osakseen saama, kansainvälinenkin, teknis-taloudellinen ja strateginen panostus, Fagerö-suunnitelma näyttää täysin luontevalta. Fagerö oli suunnitelma

uuden merellisen talousalueen hyödyntämiseksi. Toteutuessaan se olisi muodostanut merkantilistisen puskurin läpäisevän logistisen käytävän ulkomailmaan.

Fageröstä piti tulla Hollannin, Göteborgin ja Pietarin sekä ”orientaalisen” tavaraliikenteen etuoikeuksia nauttiva solmukohta, eräänlainen oman aikansa Hongkong. Sen oma paikallinen hankintajärjestelmä, käytävä Helsingin ja Porvoon takamaiden välissä, ulottui Eriksnäsin lastauspaikan kautta Sipoon jokiverkostoa pitkin Nordenbergien sahoille. Järjestelmä oli osa suurempaa kuljetusjärjestelmää, jonka muodostivat lännessä Mustionjoki ja idässä Vantaa. Yhdessä nämä joet ja vesistöt loivat luonnon kehätien Helsingin ja sen pitäjän pohjoispuolelle. Tällä liikenneyhteydellä, jonka varrella olivat tärkeimmät tuotantolaitokset, oli merkittävä logistinen rooli myöhemmän pääkaupunkiseudun varhaisessa hahmottumisessa. Myös suuret sisävedet yritettiin kytkeä läpikulun avulla tähän järjestelmään ja lähimerialueeseen.

Suomenlahden saaristo oli samalla myös Euroopan laajuisen geopoliittisen panostuksen kohde, jonka taloudellista merkitystä eivät vähentäneet Pietariin purjehtivat alukset arvokkaine lasteineen. Tässäkin mielessä Fagerö olisi sijaintinsa puolesta ollut optimaalinen, sillä haaksirikoista hyötyi parhaiten se, joka ennätti ensimmäiseksi paikalle ”pelastustoimiin”.

Merellisen lähiseudun synty edellytti myös takamaan resurssien organisointia. Isojako, joka käynnistyi Helsingin alueella valtakunnallisesti varhain, oli merkittävin esimerkki tästä organisointityöstä. Viaporin rakentaminen edellytti isojaon läpivientä. Myös Nordenbergit ymmärsivät isojaon merkityksen hankkeelleen ja yritti-

64. HKA, Maistraatin talousosaston pöytäkirjat (MTPK), Ca 32, oikeusasiain ptk 17.7.1739, 254–258; HKA, MTPK, Ca 1739 talousasiainptk, 48.

65. Erkki-Sakari Harju & Heikki Tiilikainen, *Kuninkaallinen merikartasto 1791–1796. C.N. af Klerckerin johtama kartoitustyö Suomenlahdella*. AtlasArt 2009.

vät ajaa hyvin varhaisia isojakoaloitteita Fagerön metsäisessä takamaastossa Sipoossa.⁶⁶

Sijainti ratkaisi aikana, jolloin vesi muodosti ainoan raskaan tavarankuljetuksen liikenneyhteyden. Kaupassa ja tuotantolaitosten toiminnassa oli kyse logististen yhteyksien ja energiansaannin (vesivoima) hallinnasta. Helsinki pyrki hallitsemaan omia yhteyksiään eikä halunnut Nordenbergien järjestelmää lähialueilleen. Helsingin lähiympäristön silmätikkuna olivat kaikki tämän järjestelmän osat: Eriksnäsin lastauspaikka, laitonta kauppaa käyvät ja Helsingin kauppamonopolia heikentävät sahat sekä tietysti itse Fagerö-suunnitelma. Monopoliensa turvaamiseksi helsinkiläisporvarit harjoittivat aktiivista lobbaamista valtiopäivillä, millä he onnistuivatkin kaatamaan Nordenbergien hankkeen.

Saari murrosajan ristipaineessa

Teknisesti ja psykohistoriallisesti Fagerö-suunnitelma oli 1700-luvun insinöörifantasia saaren läpi kaivettuine kanavineen ja suihkulähteineen. Se oli parhaalla mahdollisella tavalla organisoitu ja kansainväliseen kauppaan suuntautunut teollisuuskylä, joka tahkosi vaurautta ja monenlaista hyvää osakkailleen ja koko valtakunnalle. Utopistisen suunnitelman uskottiin toteutuvan, kunhan Ruotsin ja Venäjän välille saataisiin pysyvä rauha ja Suomesta puolueeton.

Luonnonhallinta oli keskeinen osa 1700-luvun hyötykulttia, joka vietiin Ruotsissa eurooppalaisittain pidemmälle kuin muualla. Pohjoiset luonnonolot eivät aikalaisten mielestä olleet minkäänlaisen hankkeen esteenä, oli sitten kyse silkinviljelystä Lapissa, hydrodefensiivististä asemakaavoista (Ehrensvärdin Loviisa) tai sisävesien ja meren yhdistävän suurkanavan rakentamisesta. Alkemia ja mekaniikka yhdistyivät Magnus Otto Nordenbergin persoonassa rajattomana uskona luonnonhallintaan. Mekaniikka, hyötyajattelu ja alkemia, joka hänen myöhemässä elämässään nousi pääosaan, pyrkivät kaikki luonnonhallintaan ihmisen tarkoituksien hyväksi.

Erisuuntaisten vaikutteiden leikkauskohdassa Fagerö-suunnitelma sai utopian muodon. Magnus Otto Nordenberg oli utopistien tapaan kuitenkin hyvin perillä murroskautensa yhteiskunnallisesta todellisuudesta,⁶⁷ ja Fagerö-suunnitelma oli ankkuroitu murroskauden ristiriitaiseen todellisuuteen. 1720-luku oli merkantilististen rajoitusten lisäksi myös mahdollisuuksien aikaa. Idässä veti puoleensa Venäjän pääkaupungin taloudellinen vetovoima vastavoimaan taloudellista toimintaa lähialueillaan rajoittamaan pyrkivä Helsinki. Fagerö oli leikkauskohdassa, se kuului toisaalta Pietarin, toisaalta Helsingin lähimerialueeseen ja vaikutuspiiriin. Saari oli avomereltä helposti erottuva ja tärkeän kansainvälisen väylän tuntumassa.⁶⁸

Fagerö-hankkeen takana olivat nimellisesti Nordenbergit. Koska hanke sai rahoituksen ja tuen valtakunnan suurinta kaupallista asiantuntijasta edustavalta kauppakollegiolta, kyseessä ei ollut kuitenkaan vain Nordenbergien hanke. Fagerön taustavoimat ulottuivat aina Göteborgin Alingsåsiin ja oikeastaan Hollantiin asti. Toteutuessaan Fagerö olisi ollut Alingsåsin sivukonttori Pietarin porteilla. Suunnitteilla olivat laajat kanavahankkeet, joiden päämääränä oli Göteborgin ja Tukholman liikenteellinen yhdistäminen.⁶⁹ Jos kanava olisi saatu valmiiksi, olisi-

66. Mikko Huhtamies, *Maan mitta. Maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008*. Edita 2008, 151–185.

67. Frank E. Manuel & Fritzie P. Manuel, *Utopian Thought in the Western World*. Basil Blackwell 1979, 26–27.

68. Tuulisahamyly oli saaren korkein rakennus ja maa-merkki. Johan Månssonin Merikirjan mukaan ”Fagerön saaren kaakkoisniemellä on tuulen käyttämä sahamyly, näöltään kuin pooki”. Mainittakoon, että Magnus Otto Nordenberg laati tästä kirjasta uusintapanoksen vuonna 1725. Johan Månsson, *Sjö-märkes-bok öfver farwatnen inom östersjön*. framdragit av Jonas Hahn. Stockholm 1748. Ks. myös Christian Ahlström, *Viestejä syvyyksien sylistä*. Karisto 2000, 163; Jukka Eenilä, Keskiajan merenkulusta Itäisellä Suomenlahdella. *Suomen Museo* 1991, 72.

69. Samuel E. Bring, *Göta kanals historia*. Almqvist & Wiksell's Boktryckeri-Aktiebolag 1922–1930, 4–8. – *Nyt julkaistu Mikko Huhtamiehen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin*.

vat Sipoo ja Göteborg olleet paljon lähempänä toisiaan.

Abstract: The Nordenberg utopia of manufacturing in Sipoo as a manifestation of wishful thinking in the Age of Utility

The article deals with the utopian plans of the island of Fagerö in Sipoo, east of Helsinki, in the 1720s. The objective of the study is to reveal the motives and background of the project in a geographical context. The masterminds of the project were the Nordenberg (Nordenskiöld) brothers, young military engineers from Sipoo. The bold idea of Fagerö was to be an in-

dependent centre of international commerce (similar to Hong Kong) between the Netherlands and St Petersburg. Technologically and commercially, the plan was far ahead of its time and a forerunner of e.g. wind power and hydrotechnics. In the background of the plans were leading entrepreneurs from Stockholm and Gothenburg. However, nothing came from these plans, except for a wind-powered sawmill. The plans for Fagerö reflect well the over-optimistic Zeitgeist of the early eighteenth century in Sweden. The sources of the study are mainly compiled from the correspondence of the Nordenbergs.

Keywords: 18th century, The Gulf of Finland, industrial history, innovations, maritime history, utopias

Antti Rähä

Venäjään liittäminen ja Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistäminen

HALLINTO JA TALOUS KAUPUNKIEN ARGUMENTAATIOSSA¹

Vanha Suomi ja sen yhdistäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan on ollut lukuisten historian tutkimusten aihe. Eri näkökulmista huolimatta tutkimusten painopiste on ollut korostetusti lahjoitusmaatematiikassa ja talonpoikien aseman kuvaamisessa. Antti Rähä keskittyy artikkelissaan vertailevan lähestymistavan avulla Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhdistämisproblematiikkaan kolmen vanhasuomalaisen kaupunkiyhteisön näkökulmasta. Vertailukohtana ja taustana 1810-luvun tilanteelle toimii samaisten kaupunkien siirtyminen Turun rauhassa (1743) Venäjän hallinnon alaisuuteen.

Suomen sodan ja Haminan rauhan 200-vuotisjuhlallisuuksien mainingeissa herännyt historiatieteellinen keskustelu Vanhan ja Uuden Suomen² yhdistämisestä oli uusi avaus aiheesta, jota koskeva perustutkimus on ehtinyt paikoin yli sadan vuoden ikään. Venäjän keisari Aleksanteri I:n motiiveja ja 1800-luvun alun suurvaltapoliittista tilannetta tarkastelemalla tutkijat ottivat kantaa siihen, miksi Vanha Suomi yhdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan. Tilannekatsauksena voidaan esittää, ettei filantrooppista, hallinnollis-oikeudellista tai poliittista argumenttia voida nostaa yhdistämisen yhdeksi pääselittäjäksi ylitse muiden. Yksi keskustelussa esitetty keino valaista venäläisten toimia rajaseuduillaan

oli vastaavankaltaisten yhdistämisesimerkkien hyödyntäminen osana tutkimusta.³

Maantieteellisten alueiden siirtyminen yhden valtion hallinnasta toisen alaisuuteen oli tuttua varhaismodernin ajan Euroopassa. 1600-luvulla suurvallaksi kohonneen Ruotsin resurssit loppuun kuluttanut suuri Pohjan sota tarjosi Venäjälle mahdollisuuden avautua kohti länttä.⁴ Ennen koko Suomen siirtymistä keisarikunnan alaisuuteen vuonna 1809 Venäjä otti vuoden 1743 Turun rauhassa haltuunsa eteläisen Savon ja Suomenlahden välisen palan entisiä ruotsalaisalueita. Tutkin tässä artikkelissa vertailevan lähestymistavan avulla vuoden 1812 alussa toimeenpantua Vanhan Suomen yhdistämistä Suomen suuriruhtinaskuntaan Haminan, Lappeenrannan ja Savonlinnan näkökulmasta. Vertailupintana toimii kyseisten yhteisöjen siirtyminen Turun rauhassa Venäjän alaisuuteen. Tutkimuskohteena eivät ole yhdistämisen syyt, vaan se, miten yhdistämiseen suhtauduttiin paikallisyh-

1. Tutkimus liittyy Yhteiskunnan historian huippuyksikön toimintaan.
2. Käsite *Nya Finland* oli yleisesti käytetty 1810-luvun Viipurin läänissä. Esim. Viipurin läänin järjestämiskomitean arkisto (VJA), Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 23.5.1812, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, Kansallisarkisto, Helsinki (KA); Keijo Korhonen, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*. Historiallisia Tutkimuksia LXV. SHS 1963, 21.
3. Kari Tarkiainen, Luonnollisten rajojen oppi ja David Alopaeuksen osuus suuriruhtinaskunnan rajojen synnystä. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 379–402. Artikkelista virinneeästä keskustelusta ks. Aki Rasilainen, Vanhan Suomen yhdistämisen selittäminen, *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010a), 238–243; Jyrki Paaskoski, Miksi Vanha Suomi yhdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan? *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010a), 355–363; Matti Klinge, Haminan rauha ja Viipurin läänin yhdistäminen. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 490–492; Aki Rasilainen, Vielä muutama näkökohta vanhan Suomen yhdistämisestä. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010b), 492–493.
4. Edward C. Thaden, *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*. With the collaboration of Marianna Forster Thaden. Princeton University Press 1984; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Suomi ja Ruotsi 1521–1809*. SKS 2014.

teisöissä. Tutkimuksen keskiössä ovat kaupunkien toiminnan kannalta tärkeät hallinnollis-taloudelliset kysymykset Turun rauhan ja Vanhan Suomen yhdistämisen jälkeen.

Tutkimuksen lähdeaineistona olen käyttänyt Haminan maistraatin ja porvariston nimissä syksyllä 1743 laadittua yli kolmekymmentäkoh-taista anomuskirjelmää kaupungin vanhojen oikeuksien puolesta⁵ ja Haminan maistraatista Turun rauhan jälkeen Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolle lähettyjä anomuksia ja valituksia. 1800-luvun osalta tärkeimmän lähdeko-konaisuuden muodostavat Viipurin läänin jär-jestämiskomitealle vuosina 1812–1813 Hami-nasta, Lappeenrannasta ja Savonlinnasta saapu-neet kirjeet ja selvitykset. Olen hyödyntänyt myös Keisarillisen Suomen senaatin (vuoteen 1816 hallituskonselji⁶) talousosaston anomus-diaareja tutkiessani paikallisyhteisöjen ja hallin-non välistä vuorovaikutusta. Tutkimusta täyden-tävänä alkuperäisaineistona olen käyttänyt kau-punkituomioistuinten pöytäkirjoja.

Vanhat lähteet – uudet näkökulmat

Vanhan Suomen ja Suomen suuriruhtinaskun-nan yhdistämistyön harteilleen saaneen Viipu-

rin läänin järjestämiskomitean toimintaa on sel-vitetty tutkimuksessa seikkaperäisesti.⁷ Siitä, mitä Vanhan Suomen liittäminen muuhun Suo-meen käytännössä merkitsi paikallisyhteisöissä ja miten yhdistämiseen suhtauduttiin, on sen si-jaan olemassa niukasti tutkimusta.⁸ Käytännön seurausten vieraus leimaa pitkälti myös Turun rauhan jälkeisen siirtymäkauden tutkimusta ny-kyisen Kaakkois-Suomen alueella. Vanhan Suo-men yhdistämistä käsittelevässä paikoin yli vuo-sisadan ikään ehtineessä tutkimuskirjallisuudes-sa tehtyjen tulkintojen dramatisointi on tarpee-tonta, sillä kirjoitusajan merkitys oli Vanha Suo-mi -tutkimuksessa pitkään poikkeuksellisen keskeinen. Tärkeää on pitää mielessä se, että tut-kimusten perustana oleva tieto on relevanttia, vaikka tiedoista tehdyt tulkinnot peilaavat men-neisyyttä oman aikansa kautta. Nykyisten tutki-joiden on kiinnitettävä huomiota juuri tulkinto-jen ja ”toden” rajapintaan, sillä vuosikymmenten kuluessa (värittyneistä) tulkinnoista on muodos-tunut osin totuutta.⁹

Maaliskuun alussa vuonna 1812 toimintansa aloittanut Viipurin läänin järjestämiskomitea sai Viipurin läänin pitäjien ja kaupunkien paikallis-viranomaisille lähettämiensä kiertokirjeisiin vas-

5. Haminan maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, Haminan kaupungin privilegijat ja niihin kuuluvat asiakir-jat 1723–1869 (9.12.1743), Mikkelin maakunta-arkisto (MMA). Puhtaaksikirjoitettuna anomus löytyy teoksesta Sigurd Nordenstreng, *Fredrikshamnns stads historia. Andra delen*. Fredrikshamn 1909a, bilaga X.

6. K. W. Rauhala, *Suomen keskushallinnon järjestämisestä vuosina 1808–1818*, 1 & 2. SHS 1910; Aimo Halila, *Suomen kansanedustuksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin*. Teok-sessa Olavi Salervo et al. (toim.) *Suomen kansanedustus-laitoksen historia* I. Eduskunnan historiakomitea 1962, 545; Päiviö Tommila *Suomen autonomian synty 1808–1819*. Valtioneuvoston kanslia 1984, 113–123.

7. J. R. Danielson, *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*. Weilin & Göös 1894; O. A. Kallio, *Viipu-rin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen*. Osake-yhtiö Weilin & Göös Aktiebolag 1901; J. M. Salenius, *Kuva-uksia Vanhasta Suomesta*. Karjalan Kirjapaino O.-Y:n Kir-japaino 1913, 3–13, 20–23, passim; Myös osin Jyrki Paas-koski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. Biblio-theca Historica 24. SHS 1997.

8. Kritiikistä Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen liittäminen suuriruhtinaskuntaan*. Teoksessa Timo Vihavainen & Andrei N. Saharov (toim.) *Suomi ja Venäjä 1808–1809. Suomalais-venäläisissä historian tutkijoiden symposiumeissa Moskovassa vuonna 2007 ja Haminassa vuonna 2009 pide-tyt esitelmät*. Renvall Institute Publications 28. Valtioneu-voston kanslia 2010b, 127–129; Myös Max Engman, *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. WSOY 2009, 116–120; Ks. Ragnar Rosén, *Vanha Suomi*. Teoksessa *Historian Aitta* VIII. Historian ystävien liitto 1938, 155. Rosénin mukaan ”[...] useat Vanhan Suo-men omista arvovaltaisista ja maakuntansa parasta ajat-televista asukkaista eivät suinkaan suhtautuneet niin-kään myötämielisesti järjestämiskomitean ja muiden suomalaisten viranomaisten toimenpiteisiin ja suunnitel-miin kuin mikä sittemmin on tullut tavaksi”.

9. Ks. Paaskoski 1997, 12–13; Engman 2009, 113–114, 117; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 183. Jyväskylän yliopisto 2012, 31.

Kuva 1. Viipurin läänin järjestämiskomitean ehdotus Savonlinnan (ylhäällä), Haminan (alhaalla vas.) ja Lappeenrannan (alhaalla oik.) uusista vaakunoista. Vaakunat säilyivät muuten entisellään, mutta ne sijoitettiin Venäjän valtakunnan kaksoiskotkan rintaan. Lähde: Viipurin läänin järjestämiskomitean arkisto, Kirjekonseptit 21.4.1813, KA. Kuva: Antti Räihä.

tauksia eri intensiteetillä, paikoin varsin pitkien odotusaikojen jälkeen.¹⁰ Haminan maistraatti laati kevästä 1812 seuraavaan kevääseen ulottuneena ajanjaksona järjestämiskomitealle viisitoista ja Savonlinnan ja Lappeenrannan raastuvanoikeudet kumpikin kuusitoista vastauskirjelmää.¹¹ Lähdekriittisesti tarkasteltuna sekä vuosien 1812–1813 kirjeitä että vuoden 1743 anomuskirjelmää leimasi pyrkimys tuoda asiat esiin kaupunkien näkökulmasta tarkoituksenmukaisimmassa valossa. Vaikka Turun rauhan jälkeinen anomuskirjelmä on vähäväkisen Haminan maistraatin ja porvariston laatima¹², se käsitteli laajasti koko Kymenkartanon provinssin kaupunkien hallintoa ja porvariston toimeentulomahdollisuuksia uudessa tilanteessa.¹³ Anomuskirjelmä sisälsi haminalaisten esittämien pyyntöjen lisäksi sekä kenraalikuvernööri Johan Baltasar von Campenhausenin kohta kohdalta antamat lausunnot että hallitsevan senaatin tapauskohtaiset päätökset.

Kun verrataan Haminan maistraatin ja porvariston vuonna 1743 esittämän anomuskirjel-

10. Kallio 1901, 48–51.

11. VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta ja Savonlinnan raastuvanoikeudelta, KA. Kaupunkien kirjeet eroavat asiassällöltään toisistaan, sillä eri kaupungeissa on yhdistelty eri teemoja toisiinsa ja laadittu nähtävästi koetun tarpeen mukaan tarkennuksia ja laajempia memoriaaleja joihinkin kysymyksiin liittyen.

12. Asiakirjan allekirjoitti Haminan pormestari Mathias Martins, kirjuriina toimi Haminan raatimieheksi nimetty kauppias Johan Friedrich Scheele. Ks. Haminan kaupungin privilegit ja niihin kuuluvat asiakirjat 1723–1869 (9.12.1743), MMA; Myös Oikeuskollegion arkisto, Muilta virastoilta ja virkamiehiltä saapuneet asiat, nro 130 (17.2.1744), KA. On ilmeistä, että pormestari Martinsilla oli keskeinen rooli anomuskirjeen laadinnassa. Räihä 2012, 60–61; Hattujen sodan jälkeisestä porvaristosta Haminassa yleisesti, ks. Nordenstreng 1909a, 420, passim; Räihä 2012, 128–130; Petri Karonen, Viipurin läänin talouselämä hattujen sodasta 1780-luvulle. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Otava 2013.

13. Anomusasiakirjan painoarvo oli merkittävä, sillä se muodosti normatiivisen selkänöjan koko Turun rauhan jälkeisen ajanjakson hallinnollis-taloudelliselle toiminnalle. Nordenstreng 1909a, 269, nimeää asiakirjan eräänlaiseksi Turun rauhaa seuranneiden neljän vuosikymmenen ajan Haminan ”magna chartaksi”.

män ja Haminasta, Lappeenrannasta ja Savonlinnasta Viipurin läänin järjestämiskomitealle lähetettyjen kirjeiden sisältöjä, aineistojen teemaattinen samankaltaisuus käy nopeasti ilmi. Yksi Viipurin läänin järjestämiskomitean työn haastavimmista tehtävistä – yhdessä lahjoitusmaakysymyksen kanssa – oli läänin kaupunkien hallinnon ja talouden järjestäminen muuta Suomea vastaavalle kannalle.¹⁴ Kaupunkien hallintoa ja taloutta koskeneet kysymykset olivat myös keskeinen vuoden 1743 anomuksen eri kohtia yhdistänyt tekijä.

Haminasta, Lappeenrannasta ja Savonlinnasta Viipurin läänin järjestämiskomitealle lähetetyistä selvityskirjeistä yli puolessa käsiteltiin kaupunkien hallinnollisia ja taloudellisia kysymyksiä. Hallinto ja taloudenhoito limittyivät usein toisiinsa, joten kyseisten teemojen jyrkkä määrällinen erotteleminen toisistaan on keino-tekoista. Aikalaisille aiheutti epäselvyyksiä jo se, pitikö kaupunkien hallinto- ja tuomioelimiä kutsua raastuvanoikeudeksi vai maistraatiksi¹⁵. Erityisesti kauppiaiden toimeentuloon liittyneet kysymykset saivat suuren huomion. Venäjän keisarin joulukuun 1811¹⁶ yhdistämismanifestissa ja sitä seuranneessa niin sanotussa julistuksen toimeenpanoasetuksessa linjaamat Vanhan Suomen yhdistämisen pääperiaatteet¹⁷ ja Viipurin läänin järjestämiskomitean saama ohjesääntö painottivat hallinnollis-taloudellisten kysymysten merkitystä yhdistämisessä¹⁸. Painotus siirtyi väistämättä myös kaupungeista järjestämiskomitealle toimitettuihin vastauskirjelmiin.

Hallinnon organisointi

Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämisproblematiikan ymmärtäminen vaatii Vanhassa Suomessa 1700-luvulla tapahtuneiden hallinnollis-taloudellisten muutosten tuntemista. Venäjään Turun rauhassa liitetystä alueesta muodostettu Kymenkartanon provinssi oli osa Viipurin kuvernementtia, jonka luominen vuonna 1744 organisoi alueen ylintä hallintoa. Viipurin kuvernementissa vuoden 1784 alusta voimaanastunut

käskynhaltijakuntaudistus ja sitä täydentänyt venäläinen kaupunkijärjestys uudistivat puolestaan pääasiassa paikallishallinnon ja oikeuslaitoksen rakenteita puuttumatta juuri niiden toiminnan normatiiviseen perustaan. Lappeenranta ja Savonlinna irrotettiin 1780-luvun puolivälissä Haminan raastuvanoikeuden ja maistraatin alaisuudesta, ja sijoitettiin muiden Viipurin käskynhaltijakunnan kaupunkien tavoin Viipurin kuvernementinmaistraatin alaisuuteen.¹⁹

Käskynhaltijakuntaudistuksen käytännön vaikutukset ja Vanhassa Suomessa vuonna 1797 tapahtunut – ainakin nimellinen – paluu takaisin vuotta 1784 edeltäneeseen hallintojärjestykseen ohitettiin Viipurin läänin järjestämiskomitealle toimitetuissa kirjelmissä lyhyillä maininnoilla. Varsinkin paluu takaisin vanhaan hallintorakenteeseen jäi käytännössä ilman huomiota. Se viittaa siihen, että muutoksen vaikutukset olivat vähäisiä, vaikka käskynhaltijauudistuksen

14. Kallio 1901, 105–107.

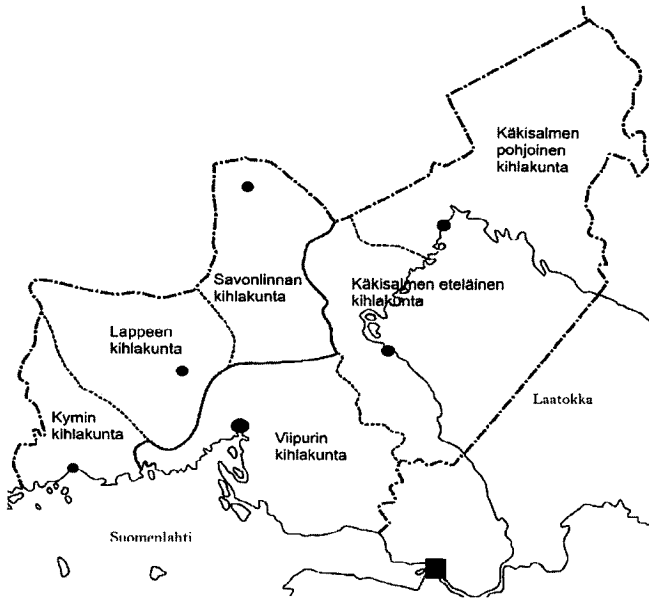
15. VJA, Saapuneet asiakirjat, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, KA.

16. Päivämäärät on yhtenäistetty artikkelissa gregoriaanisen ajanlaskun mukaisiksi. Niin sanotun toimeenpanoasetuksen keisari antoi juliaanisen kalenterin mukaan 31.12.1811, mikä vastaa gregoriaanisessa kalenterissa päivämäärää 12.1.1812.

17. Danielson 1894, 97–107; Kallio 1901, 12–19; Jyrki Paaskoski, Vanhan Suomen hallintohistoria. Teoksessa Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski (toim.) *Vanhan Suomen arkistot. Arkiven från Gamla Finland*. SKS 2012, 144–153.

18. VJA, Pöytäkirjat 1812–1813 (6.3.1812), KA; Kallio 1901, 47.

19. O. Hannikainen, *Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18lla vuosisadalla*. J. C. Frenckell ja poika 1888, 115; Nordenstreng 1909a, 466; J. M. Salenius, Oikeusistuimet ja lainkäyttö Vanhassa Suomessa vv. 1721–1812. *Historiallinen Arkisto* XXV:3 (1915); Otto Hjalmar Granfelt, Rättskipningen i Gamla Finland under ryska tiden (1721–1811). *Tidskrift, utgiven af Juridiska Föreningen i Finland* (1931), 305–314; Raimo Ranta, *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811*. Nide II. Lappeenranta 1978, 403–407; Janet Hartley, Införandet av ståthällarskapsförfattningen i Gamla Finland. *Historisk tidskrift för Finland* 67 (1982), 84, 88–89; Paaskoski 2012, 105–107.

Kuvio 1. Viipurin (Suomen) kuvernementin hallinnollinen jako 1797–1811.²²

kumoaminen tarkoitti periaatteessa sitä, että Lappeenranta ja Savonlinna menettivät jälleen kaupunkioikeutensa. Poliittisen kulttuurin jatkuvuudesta kertovat kaupunkien kauppiaiden varallisuuteen perustunut jako kolmeen luokkaan (*gille*)²⁰, Lappeenrannan ja Savonlinnan lisäksi Käkisalmissa ja Sortavalassa jatkunut raastuvanoikeuksien toiminta ja saksan käyttö pöytäkirjakielenä.²¹

Viipurin läänin järjestämiskomitean työnsä pohjalta laatiman ehdotuksen mukaan Viipurin, Haminan ja Käkisalmen tuli säilyttää Suomen suuriruhtinaskuntaan liittämisen jälkeen Ruotsin hallinnon ajan mukaiset tapulioikeudet. Lisäksi komitea katsoi Haminan kaupunkihallinnon tarvitsevan jatkossa yhden pormestarin sijaan joko kaksi pormestaria, tai vaihtoehtoisesti kaupunkiin piti perustaa kämnerinoikeus. Edelleen komitean mukaan Haminan raatimiesten henkilömäärä piti nostaa neljään. Lappeenranta ja Savonlinna komitea ehdotti siirrettäväksi jatkossa niiden oikeustapausten vähäisen määrän vuoksi kihlakunnanoikeuksien alaisuuteen.²³ Komitean ehdottama Haminan raatimiesten määrä oli itse asiassa sama, johon kenraalikuver-

20. Ensimmäisen luokan kauppiaille oli oikeus harjoittaa koti- ja ulkomaankauppaa, kolmannen luokan kauppiaille vain kotimaista pikkukauppaa. Kaupungeista Viipurin läänin järjestämiskomitealle ilmoitetut kauppiaiden luokittaiset määrät olivat todellisuutta suurempia. Kauppiasta merkittävä osa – Haminan maistraatin mukaan kaupungin kauppiasta jopa puolet – oli vain nimellisesti kirjoilla kaupungeissa heidän asuessa todellisuudessa muualla. Haminassa ja Savonlinnassa ilmoitettiin olevan kaikkien kolmen luokan kauppiaita, Lappeenrannassa oli kaupungin raastuvanoikeuden mukaan vain seitsemän kolmannen killan kauppiasta; Hannikainen 1888, 165–166; Kallio 1901, 115–116; Nordenstreng 1909a, 442, 445–446; VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 23.5.1812, Savonlinnan raastuvanoikeudelta, päiväämätön, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, KA, [...] ei någon finnas som har särkild groß handel [...].

21. VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 23.7.1812, KA; Hannikainen 1888, 111–116; Kallio 1901, 115; Ranta 1978, 425; Hartley 1982, 81–84. Venäjän kieli sai 1800-luvun alussa yhä vahvemman aseman Viipurin kuvernementin kaupunkien hallinnossa ja oikeudenhoidossa. Lappeenrannan raastuvanoikeuden vuoden 1812 pöytäkirjat on laadittu toukokuuhun saakka pääosin venäjäksi. Kielestä ks. Salenius 1913, 37–42; Piia Einonen, Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus. Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013a), 8–9.

22. Karttapohja: Paaskoski 2012, 115.

23. VJA, Kirjekonseptit 1812–1813 (21.4.1813), KA, [...] Städerna Wiborg, Friedrichsham och Kexholm i näder

nööri von Campenhausen oli päätyntä vuoden 1743 lopulla.²⁴

Savonlinnasta ja Lappeenrannasta järjestämiskomitealle toimitetuissa kirjeissä ei ole suuria kannanottoja kaupunkien omien hallinto- ja oikeuselinten säilyttämisen puolesta tai niitä vastaan. Savonlinnan raastuvanoikeuden mukaan sillä oli kuitenkin – huolimatta vuosittain käsiteltyjen rikosjuttujen vähäisestä määrästä – tärkeä tehtävä lukuisten siviiliasioiden käsittelijänä ja linkkinä oikeuskollegion, kuvernementtihallituksen ja kameraalihovin suuntaan. Raastuvanoikeus painotti näkemystään korostamalla vastaanottamiensa kirjeiden lukumäärän yltävän vuosittain keskimäärin kolmeensataan.²⁵ Lausunnon tarkoituksena herättää kysymyksiä. Yhtäältä kirjeiden määrä vaikuttaa varsin suurelta. Toisaalta raastuvanoikeus viittasi oikeuskollegiota lukuun ottamatta käskynhaltijakauden aikaisiin toimielimiin, vaikka kaupunkien talouspoliittisen yhteydenpidon ylempiin hallintoelimiin tuli tapahtua ensisijaisesti provinssikanslioiden kautta.

Kun tietty maantieteellinen alue yhdistettiin varhaismodernin ajan Euroopassa uuteen kokonaisuuteen, vanhojen käytänteiden jatkuvuus herätti yhdistettävällä alueella poikkeuksetta vilkasta keskustelua.²⁶ Yksi tällainen esimerkki sisältyi syksyllä 1743 Haminasta esitettyyn anomuskirjelmään, jonka seitsemännessä kohdassa vaadittiin Viipurin maistraatin samanaikaisesti laatiman, Lappeenrannan kauppaoikeuksia koskeneen vetoituksen hylkäämistä. Haminalaiset katsoivat, että heidän vuonna 1723 saamansa erioikeudet Lappeenrannan ja Savonlinnan kaupankäyntiin olivat pitävämmät kuin viipurilaisten perusteinaan käyttämät 1500–1600-lukujen privilegioviittaukset.²⁷ Vastaavalla tavalla Haminan maistraatti vaati keväällä 1812 kaupungin lahjoitusmaiden säilyttämistä ennallaan vedoten sekä vuoden 1743 anomuskirjelmän 21. kohtaan ja keisarinna määräkseen keväältä 1744 että kamarikonttorin vahvistukseen tilamäärästä vuodelta 1778.²⁸

Haminalle ja koko Kymenkartanon provinsille Turun rauhassa vahvistetut entiset privilegiot noudattivat Venäjän hallinnon suhtautumista Viron, Liivinmaan ja Saarenmaan kaupunkeihin Uudenkaupungin rauhan jälkeen. Samoin Vanhan ja Uuden Suomen yhdistäminen oli yksi esimerkki Venäjän positiivisesta suhtautumisesta keisarikunnan alaisia ei-venäläisiä hallintojärjestelmiä kohtaan. Venäjän keskushallinnon näkökulmasta entisten kaupunki- ja muiden erioikeuksien takaaminen valtakunnan läntisille raja-alueille oli ensisijaisesti hallinnollis-poliittinen toimenpide. Venäjä, joka oli jo 1600-luvulla kiinnostunut ruotsalais-preussilais-anglikaanisen mallin mukaisesta kirkon maalliselle hallinnolle alistaneesta hallintokäytänteestä, sai toiminnasta omakohtaista kokemusta läntisten provinssiensa avulla.²⁹

Kirkon alistaisuus maalliselle hallinnolle toteutui Vanhan Suomen kaupunkiyhteisöissä sekä ennen että jälkeen vuoden 1812. Kun Lap-

måga bibehållas vid den stapel rätt [...] Willmanstrand, Nyslott, Sordavala [...] hemställer därförö Committeeen underdånigst om icke Justitia mälen och Rätttegångsärende för framtiden, så mycket mera kunde ställas under de Härad's Rättens Jurisdiction [...]; VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 23.7.1812, KA.

24. Haminan kaupungin privilegiot ja niihin kuuluvat asiakirjat 1723–1869 (9.12.1743), MMA.

25. VJA, Saapuneet asiakirjat, Savonlinnan raastuvanoikeudelta, päiväämätön, KA.

26. Räihä 2012, 27–31 ja viitteissä mainittu kirjallisuus.

27. Haminan kaupungin privilegiot ja niihin kuuluvat asiakirjat 1723–1869 (9.12.1743, 13.1.1744), MMA.

28. VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 30.4.1812, KA.

29. J. W. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*. Ensimmäinen nidos. Suomennos, Viipurin kaupunki 1908a, 551–552, 556–557; Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms. Swedish Antecedents and the Process of Reception*. Institutet för rättshistorisk forskning 1979, 1–11, 59–73; Thaden 1984, 5–15; Andreas Kappler, *The Russian Empire. A Multiethnic History*. Longman 2001, 73; Ks. Uudenkaupungin rauhansopimus, 9. artikla, http://www.histdoc.net/nystad/nystad_title.html (25.7.2014). Viipurin provinssin kaupungeista ei ole rauhansopimuksessa mitään mainintaa.

peenrannassa valittiin uutta ortodoksisen kirkon kirkkoisäntää keväällä 1817, kaupungin raastuvanoikeus nimesi sekä suomalaisen että venäläisen hengellisen hallinnon ohjesäännösten mukaisesti vaaliin äänioikeutetut henkilöt. Vastavia vaaleja oli järjestetty kaupungeissa myös ennen vuotta 1812.³⁰ Filantrooppiseen selitykseen vuoden 1812 yhdistämispäätöksen taustalla kytkeytynyt kysymys maaorjien asemasta ei ollut Viipurin läänin läntisissä kaupungeissa päivänpolttava. Kirkkoisännän vaaleissa äänestäneiden ja isäntiensä kauppapuoteja hoitaneiden maaorjapalvelijoiden asema ei ollut erityisen heikko.

Toimeentulon turvaaminen

Viipurin läänin järjestämiskomitealle saapuneita taloudellisia kysymyksiä käsitelleitä kirjeitä yhdisti kolme teemaa: maakauppa ja venäläisten marketenttien kauppa oli saatava kuriin, kiltajärjestelmä oli lakkautettava ja (suomalaisten) talonpoikien suora Pietarin-kauppa oli kiellettävä. Haminan maistraatti korosti myös tarvetta saada merenkulku ja sahateollisuus jälleen käyntiin. Samoin se nosti yhdeksi kaupungin kaupankäyntiä rapaattaneeksi tekijäksi Lappeenrannan ja Savonlinnan irrottamisen Haminan alaisuudesta, vaikka maistraatin mukaan sekä vuoden 1743 valituskirjelmässä että hallitsevan senaatin tammikuussa 1744 antamassa ukaasissa oli määrätty toisin.³¹

Kaupunkien taloutta ja erityisesti porvariston toimeentuloa käsitelleiden kirjeiden osuus kaikista järjestämiskomitealle lähetetyistä kirjeistä oli huomattavan suuri, jos sitä verrataan Turun rauhan jälkeen Haminan maistraatista Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolle³² lähetettyihin valituksiin ja anomuksiin. Haminan maistraatin kautta oikeuskollegiolle 1740-luvulla toimitetut lähes kolmekymmentä kirjelmää käsitelivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta alueen oikeudenhoidollisia ongelmia.³³ Oikeuskollegiolle tammikuussa 1750 saapuneeseen laajaan valitukseen oli lopulta koottu porvareiden patoutunut tyytymättömyys Kymen-

kartanon provinssin taloudellista ja hallinnollista toimintaympäristöä kohtaan.³⁴

Kymenkartanon provinssin kaupunkiyhteisöjen hallinto- ja oikeuselinten tiivis yhteys Viipurin kuvernementin provinssi- ja kuvernementitason hallintoelimiin selittää osaltaan taloudellisten asioiden puuttumista 1700-luvun puolivälin oikeuskollegion valitus- ja anomusaineistoista. Konfliktitilanteista itsestään ei ollut pulaa, sillä paikallistuomioistuimissa käsitellyistä asioista leijonan osa oli yleisiä talous- ja hallintoasioita.³⁵ Oikeuskollegiovalituksille verrannolliset Suomen suuriruhtinaskunnasta Suomen senaatin talousosastolle osoitetut valitukset ja anomukset käsitelivät 1810–1850-luvuilla pääosin teollisuutta, tuotantolaitoksia ja niiden privilegioita. Varsinaisia käytännön kaupantekoon liittyneitä kysymyksiä oli joukossa vain vähän, sillä niitä koskeneet kiistat saivat ratkaisunsa yleensä paikallistasolla samoin, kuin oli tapahtunut 1700-luvun Kymenkartanon provinssissa.³⁶

Ensimmäinen tutkituista kaupungeista senaatin talousosastolle lähetetty valitus saapui vasta tammikuussa 1815. Valituksen takana oli

30. Lappeenrannan raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin ja raastuvanoikeuden pöytäkirjat (LRO) 7.5.1817, MMA; Myös LRO 10.5.1817, MMA.

31. Esim. VJA Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 2.5.1812, 23.5.1812 ja 25.2.1813, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, KA.

32. Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiosta ks. Peterson 1979, 311–332; Granfelt 1931.

33. Oikeuskollegion arkisto, Haminan maistraatilta saapuneet asiat (vuodet 1744–1749), KA.

34. Oikeuskollegion arkisto, Haminan maistraatilta saapuneet asiat, nro 498 (31.1.1750), KA; Myös Oikeuskollegion arkisto, Haminan maistraatilta saapuneet asiat, nro 341 (4.3.1748), KA.

35. Ks. Lappeenrannan kämnerinoikeuden arkisto, pöytäkirjat (vuodet 1744, 1746–1750), MMA; Rähä 2012, 89–96. Kauppa- ja talouspoliittisia kysymyksiä on Lappeenrannan kämnerinoikeuden pöytäkirjoista myös sekä rikos- että siviiliasioiden joukossa.

36. Maare Paloheimo, *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland*. Jyväskylä Studies in Humanities 195. Jyväskylän yliopisto 2012, 109.

ryhmä lappeenrantalaisia kauppiaita, jotka vastustivat entisen venäläisen maaorjan hyväksyntää kaupungin kauppiaksi. Myös seuraavina vuosina Viipurin läänin kaupungeista saapui senaatin talousosastolle vain muutamia valituksia ja anomuksia. Vuonna 1817 senaatin talousosastolle Viipurin läänin alueelta saapuneista kaikkiaan lähes neljästäkymmenestä valituksesta ja anomuksesta vain kuusi oli peräisin läänin kaupungeista. Niistä neljä oli Viipurista. Kaksi vuotta myöhemmin saapuneiden valitusten ja anomusten määrä oli noussut lähelle viittäkymmentä. Niistä kolme oli Viipurista ja yksi Haminasta.³⁷

Vanhan Suomen kaupungeissa edelleen vuoden 1812 jälkeen jatkunut kauppiaiden jako kiltoihin saattoi heikentää ammatinharjoittajien halua laatia yhteisiä valituksia ja anomuksia senaatin talousosastolle. Kiltajakoa suurempi selittäjä näennäisesti passiiviselle valituskäyttäytymiselle lienee kuitenkin suurkauppiaiden vähäinen määrä.³⁸ Suurin osa kaupunkien kauppiasta oli kolmannen luokan pikkukauppiaita, joiden toimeentulon kehittämiseksi ei ollut olemassa suuria kasvumahdollisuuksia. Vaikutusta oli myös sillä, että paikallisissa raastuvanoikeuksissa ilman osapuolten hyväksyntää jääneet porvarioikeuskiistat päättyivät ensin Turun hovioikeuden käsittelyyn.³⁹

Eteläisen Saimaan alueen liittäminen Turun rauhassa Venäjään ja vuoden 1812 alussa toimeen pantu Vanhan Suomen yhdistäminen muuhun Suomeen näyttävät eri asiakirjoissa joko taloudellisia päämääriä painottavilta tai ne sivuuttavilta toimenpiteiltä. Hattujen sodan jälkeisen Haminan vanhat oikeudet turvattiin periaatteissaan jo Turun rauhansopimuksessa ja viimeistään vuoden 1743 anomuskirjelmän päätöslauselmilla. Paikallisyhteisöjen toiminta jatkui normatiivisesta näkökulmasta katsottuna rauhan tultua pian entisellään. Sen sijaan Vanhan Suomen yhdistämisen jälkeisten Viipurin läänin kaupunkien järjestäminen muuta Suomea vastaavalle kannalle tapahtui pääosin vasta

useiden vuosien kuluessa, kun kaupunkien hallintoa, kauppaa ja elinkeinoja koskeneet ”suomalaiset” asetukset tulivat vähitellen voimaan.⁴⁰

Muuntautuva argumentaatio

Venäläisillä kauppiaille oli lupa myydä Turun rauhan jälkeisessä Kymenkartanon provinssissa vain venäläisiä tai ulkomaalaisia tavaroita. Maa-kauppa oli kielletty kaikilta säätyyn tai alkupe-
rään katsomatta. Jos marketentit tai muut ”vieraat kauppiat” (*främmande handlande*) halusivat tehdä kauppaa ”venäläisillä kotimaisilla tavaroilla” (*ryska inhemska wahrer*), heidän oli suoritettava vuoden 1743 anomuskirjelmän päätöksellä Haminan maistraatin määräämä maksu kaupungin kassaan.⁴¹ Haminan maistraatti turhautui venäläisten luvattomaan kaupankäyntiin kuitenkin jo pian Turun rauhan jälkeen, ja vaati provinssin käskynhaltijaa puuttumaan asiaan.⁴² Ongelmien jatkuessa porvaristo vetosi paikallistoimioistuimissa toistuvasti Haminan privile-

37. Suomen senaatti, anomus ja valitusdiarit 1812–1819 (mf.), Jyväskylän maakunta-arkisto; LRO 1.8.1814, MMA; Ks. Paloheimo 2012, 37–38, 199–205. Paloheimon tutkimus osoittaa, että Viipurin läänin alueella tapahtuvaa taloudellista toimintaa koskevia anomuksia ja valituksia saapui varsin niukasti senaatin talousosastolle viisivuotisotoksittain vuodesta 1810 vuoteen 1850. Kaupungeitain tarkasteltuna taloudellista toimintaa koskevia valituksia ja anomuksia tuli eniten Turkuun ja Helsinkiin liittyen. Niitä seurasivat Porvoo ja Viipuri.

38. Ks. Alfred J. Rieber, *Businessmen and Business Culture in Imperial Russia. Proceedings of the American Philosophical Society* 128 (1984), 240.

39. Ks. Paloheimo 2012, 123–131; Myös LRO 15.1.1818, MMA.

40. Kallio 1901, 250–257; Ks. LRO 7.12.1814, 18.11.1816 ja 16.12.1817, MMA; Liisa Castrén, *Lappeenrannan kaupungin historia 1812–1918*. Lappeenrannan kaupunki 1957, 48–50; Mikko Saarenheimo, *Savonlinnan kaupunki 1812–1875*. Savonlinnan kaupunki 1963, 276–284.

41. Haminan kaupungin privilegiot ja niihin kuuluvat asiakirjat 1723–1869 (8.10.1743, 9.12.1743 ja 13.1.1744), MMA; Ks. Raimo Ranta, *Vanhan Suomen talouselämä 1721–1743* I. Historiallisia Tutkimuksia 130. SHS 1985, 487–490, 494–496.

42. Haminan raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin ja raastuvanoikeuden pöytäkirjat 26.4.1744, 2.6.1744, MMA.

kä jälkeen päätös oli esitetty raastuvanoikeuden toimesta kuvernementtihallinnolle ja edelleen hallitsevalle senaatille. Pormestarin tai kaupungin raatimiesten valinta oli sujunut kaupungissa aina ilman minkäänlaisia erimielisyyksiä.⁴⁴ Positiivinen tai vähintään neutraali suhtautuminen edeltäneisiin vuosikymmeniin kuului myös kirjelmässä, joissa Lappeenrannan ja Savonlinnan raastuvanoikeudet viittasivat kaupunkien kaupankäynnin olleen vuodesta 1784 vuoteen 1806 volyymiltaan samansuuruisia.⁴⁵ Haminan maistraatin mukaan sillä ei ollut käytettävissä selvityksiä kyseisten vuosien tuonti- ja vientimääristä⁴⁶, tai ainakaan se ei halunnut nähdä vaivaa tietojen kokoamiseen.

Kieleen, syntyperään tai muuhun kulttuuriin taustaan liittyneet kysymykset – pois lukien oikeus oman uskonnon harjoittamiseen – jäivät sekä vuoden 1743 anomuskirjelmässä että Viipurin läänin järjestämiskomitean työssä vaille huomiota. Viittaukset henkilöiden syntyperään ja kulttuuriseen taustaan olivat kuitenkin toistuvia sekä 1700-luvun Kymenkartanon provinssin että 1810-luvun Viipurin läänin paikallistuomioistuinten toiminnassa.⁴⁷ Venäläisiin toimijoihin kohdistetun terminologian monimuotoisuus osoittaa, ettei venäläisyys merkinnyt vieraiden homogeenisuutta vaan paremminkin laajaa syntyaustaa.⁴⁸ Puhuttu kieli ei ollut näkyvä ihmisten syntyperää tai sosiaalista asemaa identifioinut tekijä. Kun venäläiset maaorjat hakivat kauppiasoikeuksia Lappeenrantaan, heille luettiin raastuvanoikeudessa Turun hovioikeuden asiasta antama lausunto sekä ruotsiksi että suomeksi. Ruotsia maaorjat eivät ilmeisesti taitaneet, suomea he sen sijaan ymmärsivät jotenkuten. Todistajanlausunnoissa venäjänkielinen vala oli puolestaan täysin pätevä.⁴⁹

Kansallisuuden säilyminen ja toisaalta Vanhan Suomen asukkaiden epäkansallisuus olivat vielä 1900-luvun puolivälin Vanha Suomi -tutkimuksessa keskeisiä teemoja. Viipurin saksalaisväestön ”kansallistunteen” – sillä tarkoitettiin sekä viipurilaisuutta että länsimaisuutta ja lute-

rilaisuutta – tulkittiin voimistuneen venäläisvaihutteiden vahvistuessa 1700–1800-lukujen vaihteissa.⁵⁰ Kansallistunteen tutkiminen esimerkiksi käytetyn ”*hier in Finnland*” -argumentoinnin kautta on kuitenkin liian yksioikoista, sillä venäläiset kauppiat käyttivät vastaavaa maantieteen viittaavaa tematiikkaa läpi Vanhan Suomen ajan.⁵¹ Vanhan Suomen venäläistymistä problematisoineen Yrjö Kaukiainen mukaan haminalainen säätyläistä suuntautui ”selvästi ’lännen’ sijasta ’itään’”, mutta samalla hän toteaa, että paikallinen eliitti integroitui nimenomaan eurooppalaisesti suuntautuneeseen Pietarin-Venäjään.⁵² Tulkintaa kansallistunteen merkityksestä nyansoi myös se, että Vanhan Suomen väestö

44. VJA, Saapuneet asiakirjat, Savonlinnan raastuvanoikeudelta, päiväämätön, KA, [...] några besvär öfver skedde Borgmästare val hafva aldrig blifvit förde [...] Rådsmänne hafva blifvit valde af Stadens borgerskap och af Gouvernements Regeringen tillsatte, utan att besvär deröfver någonsin blifvit tillsatt.

45. VJA, Saapuneet asiakirjat, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, KA, [...] at handelen här i Staden ifrån och med 1784 till ock med 1793 samt ifrån med 1797 ock med 1806 varit jämn wigt, utan särdeles förändring [...]; VJA, Saapuneet asiakirjat, Savonlinnan raastuvanoikeudelta 6.6.1812, KA; Vrt. Sigurd Nordenstreng, *Fredrikshamn såsom befäst gränsort och stapelstad 1721–1811*. F. W. Unggrens Boktryckeri 1909b, 257–259.

46. VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 2.5.1812 ja 23.5.1812, KA; Ks. Hannikainen 1888, 170.

47. Rähä 2012, erityisesti 177–221; Einonen 2013a.

48. Marika Tandefelt, *Fyra språk på en marknad*. Teoksessa Marika Tandefelt (toim.) *Viborgs fyra språk på under sju sekel*. Schildts 2002; Antti Rähä, *Främmande men bekanta? Synen på ryskhet i Villmanstrand efter ofrederna på 1700-talet*. *Historisk tidskrift för Finland* 93 (2008); Rähä 2012, 182–189; Einonen 2013a, 9–14.

49. LRO 15.1.1818, MMA; Ks. LRO 22.3.1817, MMA.

50. Rosén 1938, 156–158; Aulis J. Alanen, Suomen historia kustavilaisella ajalla. Teoksessa *Suomen historian X osa*. WSOY 1964, 637–643; Myös J. W. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*. Toinen nidos. Suomennos. Viipurin kaupunki 1908b, 796–797.

51. Retoriikasta Rähä 2012, 184, passim.

52. Yrjö Kaukiainen, *Kymenlaakson 1700-luku*. Teoksessa Yrjö Kaukiainen (toim.) *Kymenlaakson historia I. Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1800-luvulle*. SKS 2012, 416–421.

omaksui venäläisiä käytänteitä esimerkiksi käytäessään maaorjia kotitalouksien työvoimana palkatun apuvoiman sijaan.⁵³

Kaupunkien ja niiden porvariston taloudellisen toimeentulon kannalta Vanhan Suomen yhdistäminen Uuteen Suomeen aiheutti paikallisyhteisöjen näkökulmasta moninaisempia muutoksia ja haasteita kuin Haminan, Lappeenrannan ja Savonlinnan siirtyminen vuonna 1743 Venäjän alaisuuteen. 1780-luvun puolivälistä alkaen voimassa ollut kauppiaat varallisuuden mukaan ryhmiin jakanutta kiltajärjestelmää ei kritisoitu sen rajoitusten vuoksi, sillä todellisuudessa kaupungeissa käytiin kauppaa kiltajaosta välittämättä.⁵⁴ Valitusten mukaan kauppiaksi saattoi päästä kuitenkin jopa tuntemattomia henkilöitä ja talonpoikia.⁵⁵ Viipurin läänin järjestämiskomitealle esitetty kritiikki kaupunkien heikkoa toimeentuloa kohtaan kohdistui erityisesti Uuden Suomen keisarikuntaan liittämisen aiheuttamiin taloudellisiin ongelmiin. Viipurin kuvernementin läntisten kaupunkien rajaseutu-aseman päättänyt koko Suomen liittämisen keisarikuntaan ja muun Suomen asukkaiden käymä suora Pietarin-kauppa sai kirjelmässä vahvan negatiivisen sävyn.⁵⁶

”Epäkansalliset” kaupungit?

Vanhan Suomen yhdistäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan ei näytä 1810-luvun Viipurin läänin kolmen läntisen kaupungin porvareiden näkökulmasta kansalliselta teolta. Haminan rauhassa suoritettu koko Suomen liittämisen keisarikuntaan päätti Haminan, Lappeenrannan ja Savonlinnan rajaseutu-aseman ja tyrehtytti kaupungeille tuottoisan transitiokaupan Pietarin ja muun Suomen välillä. Kritiikki venäläiskauppiaiden, kaupustelijoiden ja marketenttien toimia kohtaan oli 1810-luvulla vähäistä verrattuna Turun rauhan jälkeiseen aikaan, jolloin Hamina, Lappeenranta ja Savonlinna siirtyivät Venäjän alaisuuteen. Porvariston tuottamalla taloudellisen edun diskurssilla ei ollut Turun rauhan jälkeisen ajan kaltaista selvää venäläisiin toimijoi-

hin kohdistettua kärkeä. Kun Lappeenrannan kauppiaat vastustivat 1810-luvulla entisten maaorjien hyväksymistä kauppiaksi, perustuivat käytetyt vetoamusargumentit kauppiaiden liian suureksi nousevaan lukumäärään. Sen valitettiin heikentävän entisestään kauppiaiden toimeentulomahdollisuuksia. Samoin vedottiin hakijoiden henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, kuten alhaiseen ikään. Vastaavia argumentteja käytettiin Turun rauhan jälkeisellä Kymenkartanon provinssin rajaseudulla vain silloin, kun tavoitteena

53. J.W. Ruuth & Erkki Kuujo, *Viipurin kaupungin historia III. Vuodet 1710–1812*. Torkkelin säätö 1975, 51; Piia Einonen, Cultural conflicts in a border town. the question of Russian serfdom in the beginning of 19th century. Teoksessa Satu Matikainen & Attila Barany (toim.) *Small Nations on the Borderline of Great Powers*. University of Debrecen 2013b; Myös Ulla Ijäs, *Piikoja ja puotipuksuja. Sukupuolittunut työnjako 1820- ja 1830-lukujen Viipurissa*. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2008, 94–95; Ks. VJA, Saapuneet asiakirjat, Savonlinnan raastuvanoikeudelta 6.6.1812, KA.

54. VJA, Saapuneet asiakirjat, Savonlinnan raastuvanoikeudelta 6.6.1812, KA, [...] icke tillägger dem emellan några olika rättigheter eller skyldigheter, ehuru dem samma, såsom författningarna grundad, blifwit wid wunnen Burskapsrättighet i Staden [...]; Myös VJA, Saapuneet asiakirjat, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, KA; Nordenstreng 1909a, 441, 445; Nordenstreng 1909b, 222; Anu Talka, Elinkeinoelämä. Teoksessa Anu Talka & Pia Puntanen (toim.) *Linnoitus ja kaupunki. Lappeenrannan historia 1812–1917*. Lappeenranta 2005, 128.

55. VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 23.5.1812, KA, Handelen är härstädes med anseende i handelswarornes särskilte slag och beskaffenhet oseparatorad och hafva alla köpman i gemen rättighet att handla med alla slags köpmåne; VJA, Saapuneet asiakirjat, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 22.9.1812, KA, [...] ingen fråga kunnat upräckas angående så wäl deras läro åhrs tid som och denna tids förminskning i anseende någon härkomst af en annan handlande.

56. VJA, Saapuneet asiakirjat, Lappeenrannan raastuvanoikeudelta 28.8.1812, KA, [...] men ifrån förening af Nya Finland, hafwa uti närbelägne socknar nedsatt sig personer [...] hwilka witterligen drifwa handel med alla slags waror, hwarigenom denne stads handel anseenligen aftagit och i samma mohn ökat dyrheten af alla slags handel i staden; VJA, Saapuneet asiakirjat, Haminan maistraatilta 23.5.1812, KA, [...] Nya Finlands förening med Kejserliga Ryska Riket, hwarigenom dena stad uphördt att vara en grens ort [...].

oli kotimaisten ammatinharjoittajien porvarianomusten kaataminen.

Vanhan Suomen yhdistämistä Suomen suuriruhtinaskuntaan on tarkasteltu aiemmin lyhyesti rinnan Viipurin kuvernementin muodostamisen eli Venäjään vuosien 1721 ja 1743 rauhoissa liitettyjen alueiden yhdistämisen kanssa.⁵⁷ Vanhan Suomen läntisten kaupunkiyhteisöjen näkökulmasta sekä Viipurin kuvernementin luominen että 1780-luvun reformaatiot olivat ennen kaikkea hallinnollisia uudistuksia. Normatiivisesta jatkuvuudesta huolimatta paikallinen poliittinen kulttuuri kuitenkin muuttui, koska muuten on vaikea selittää niitä haasteita, joita Vanhan Suomen kaupunkien taloudellis-hallinnollisten kysymysten järjestely muun Suomen kannalle kohtasi.

Hallinnollis-taloudellisesta näkökulmasta Vanhan Suomen kaupunkien sopeutumisen ja sopeuttamistyön painopiste oli vahvasti paikallisyhteisöissä. Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolla Kymenkartanon provinssin kaupungeista 1740-luvulla lähetetyt valitukset käsitelivät lähinnä erilaisia oikeusrikkomuksia. Senaatin talousosastolle saapui puolestaan Hamina, Lappeenrannasta ja Savonlinnasta 1810-luvulla vain muutama valitus, joten talousosaston rooli järjestämistyön ongelmien ratkojana oli pieni. Talouteen ja hallintoon liittyneet kysymykset olivat 1800-luvun alun Viipurin läänin läntisissä kaupungeissa kuitenkin kokonaisuudessaan merkittävämpiä kuin oikeudenhoidon ongelmat. Tulos poikkeaa varhaisen Vanha Suomi -tutkimuksen luomasta lahjoitusmaiden olojen kautta rakennetusta kuvasta.

Varhaismodernin ajan kaupungeilla ja niiden porvareilla oli omanlaisensa, kaupungin privilegioista riippuvainen tapa puolustaa oikeuksiaan. Toimintakäytänteet eivät olleet muuttumattomia edes yhden kaupungin sisällä.⁵⁸ Ruotsalaiseen lakiin, Haminan kaupunkiprivilegioihin ja vanhoihin käytänteisiin turvaaminen oli jatkuvaa Kymenkartanon provinssin kaupunkiyhteisöissä Turun rauhasta 1780-luvun hallintouudis-

tuksiin. Kaupunkiporvariston oman edun argumentaation muuttuminen 1700–1800-lukujen taitteessa kielisi vanhakantaisen suomalaiskansallisen näkemyksen mukaan venäläistämispoliitiikan onnistumisesta Vanhassa Suomessa. On kuitenkin selvää, ettei venäläisten järjestelmien soveltaminen venäläistänyt Vanhan Suomen kaupunkien porvaristoa, vaikka suomalaisista talonpojista olikin tullut Turun rauhan jälkeisten venäläiskaupustelijoiden kaltainen ”vieraiden” ryhmä, joihin paikallisen porvariston kritiikki kohdistui.

Abstract: To incorporate into the Russian empire and to annex to the Grand Duchy of Finland. Administration and economy in the towns' argumentation

Antti Räihä's article examines in a comparative context the unification of "Old" and "New" Finland at the beginning of the 1810s from the perspective of three Old Finnish towns – Hamina, Lappeenranta and Savonlinna. The process of transition when these urban communities were incorporated into Russia after the signing of the Treaty of Turku/Åbo (1743) comprises in this article empirical comparison material for the unification of Old and New Finland. As well as emphasizing the reasons for unification, this article focuses on aspects of economic administration and argumentation with regard to the transitions. In analysing unification in the 1810s from the towns' perspective, the burghers' livelihoods and local administrative questions were of great importance. In previous studies focusing on unification mainly from donations' and peasants' point of view, these themes only received cursory examination.

Keywords: Early modern Russia, Old Finland, borderland, urban societies, comparative perspective

57. Paaskoski 2010a, 361.

58. Harald Gustafsson, Att draga till Malmö och skaffa sig rätt. Undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661–1699. Teoksessa Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (toim.) *Öresundsgårser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Mådam förlag 2007, 101–102, 104–105; Piia Einonen, Tradition and Memory in Shaping the Political Culture. Sixteenth- and Seventeenth-Century Urban Societies in the Swedish Realm. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*. FLS 2009. – *Nyt julkaistu Antti Räihän artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Erkki Salo †¹

Vanajan kirkkosaari

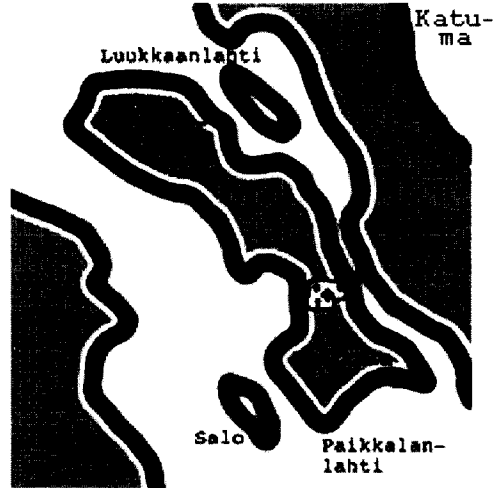
ERÄÄN MYYTIN TAUSTOJA

Kirjallisuudessa yleisesti omaksutun käsityksen mukaan nykyiseen Hämeenlinnaan kuuluva Vanajan kirkonseutu sijaitisi alun perin saarella, joka ”vesien laskiessa” vähitellen maatui kiinni Vanajaveden itärantaan. Saarta ei todellisuudessa ollut. Erkki Salo osoittaa käsityksen virheelliseksi tukeutumalla karttoihin, vesistön topografiaan sekä kirjallisiin mainintoihin. Kotiseutuhenkinen myytti ”Vanajansaaresta” juontuu satunnaisista kevättulvista, jolloin vesi joskus tilapäisesti ympäröi kirkonseudun.

Seppo Suvanto kirjoittaa *Vanajan historian* ensimmäisen osan luvussa ”Vanaansalon arvoitus”: ”Vanajan kirkko on todella sijainnut alunperin saarella”. Suvanto jatkaa, että saaren lounaiskuppessa oli pienempi saari, jota on kutsuttu vain Saloksi.² Suuremman vanha nimi olisi siis ollut Vanajan- eli Vanaansalo. Saari, jossa kirkko, Paikkala ja Kantolanniemi sijaitisivat, lakkasi olemasta, kun Vanajavettä vuonna 1857 laskettiin noin kolme metriä, kirjoittaa Suvanto.

Ajatus veden ympäröimästä Vanajan kirkonseudusta on kiehtonut mieliä: lähes kaikissa Vanajan historiaa käsittelevissä teksteissä muistetaan mainita entinen Vanaansalo eli Vanajansaari. Oliko maisema näyttänyt sellaiselta kuin kartassa 1? Vertailun vuoksi sama seutu vuoden 2013 kartassa 2.

Kirkonseudun³ historian tarkempi tutkimus yllätti: saaresta ei ole jälkeäkään vanhoissa kirjoissa tai asiakirjoissa. Vanaja-kirjallisuudessa ahkeraan viljelty *Vanajansaari* (toisintoineen *Vanajansalo*, *Vanaansalo*, *Kirkkosaari*) näyttääkin

Kartta 1. Hahmotelma entisestä ”Vanajansaaresta” sellaisena kuin se on kirjallisuudessa kuviteltu. Kartta: Erkki Salo.

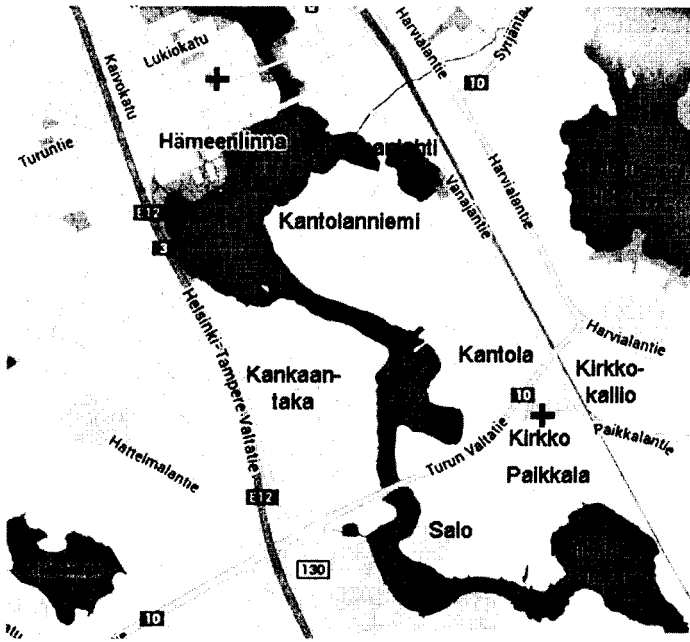
oleen historiankirjoittajien konstruoima myöhäinen, tosiasiaaksi kiteytynyt luomus, jonka perusteita kukaan ei ole tarkistanut. Mikä on käsityksen alkuperä ja miten se vakiinnutti asemansa?

Käsittelen tässä artikkelissa ensin saari-käsityksen ja saaren nimen syntyä ja vaiheita. Sen jälkeen esittelen todisteita, jotka kumoavat saaren olemassaolon. Lopuksi pohdin myytin syntymistä ja virheellisen käsityksen elinvoimaa.

1. Artikkelin julkaistaan postuumisti kirjastonhoitaja, kääntäjä Erkki Salon kuoleman jälkeen.

2. Seppo Suvanto, Vanajan keskiaika. Teoksessa Y. S. Koskimies & Pekka Lampinen (toim.) *Vanajan historia I*. Wanajaseuran julkaisu XX. Wanajaseura 1976, 116.

3. Käytän jatkossa nimeä ”kirkonseutu” alueesta, johon kuuluu kirkkomäki, Paikkala, Salo ja Kantolanniemi.

Kartta 2. Vanajan kirkonseutu 2013. Vanajan kirkko sijaitsee kolme kilometriä kaakkoon Hämeenlinnan keskustasta. Vanajan kunta lakkautettiin vuonna 1967 ja liitettiin pääosin Hämeenlinnaan. Lähde: Google Maps. Tekstitäydennykset artikkelin kirjoittajan.

Vanajansaaren synty

Vanajansaari⁴ mainitaan nähtävästi ensimmäisen kerran Axel Heikelin kirjoituksessa vuodelta 1878:

Vanaja näkyy aikakirjoissa ensikerran v. 1319 (Svartboken). Niissä se kirjoitetaan keskiajalla Vanö, myös Vonö, Vonæ, Vaanö, josta hyvin huomaammest mistä se nimensä sai. Asian laita on nimittäin se, että vesi ennenmuinoin, niinkuin kerrotaan ja näkyikin, kulki kirkon eteläpuolella olevasta Paikkalan lahdesta Kukkolan ja Käärmeen suon kautta Luukkaan lahteen Katisten ali ja kirkon pohjoispuolelle. Se paikka siis, josta nykyään rautatie käy Vanajan kirkon sivuitse, oli tämän salmen pohjana, josta Paikkala, Kantola ja niiden välillä oleva kirkonmäki, jossa kirkko sijailee, jäivät saareksi, ruotsiksi ö. Nykyisen ruotsalaisen nimen Vånån alkuperäinen muoto on sentähden aivan oikein Vanö – se on Vanan saari...⁵

Mistä Heikel sai tietonsa muinaisesta vesiuomasta? Kesinä 1876 ja 1877 hän kiersi stipendiaattina Hauhon kihlakuntaa laatien kuvausta pitäjien muinaisuudesta ja muinaisjäännöksis-

tä.⁶ Hänen mainitsemansa kertojalähde oli todennäköisesti Kaarle Viktor Saarinen, joka oli Vanajalla kansakoulun opettajana vuodesta 1869. Hän oli paikkakunnalta kotoisin⁷ ja asui siellä vakituisesti, joten seudun aikaisemmat vaiheet ja niistä kertovat tarinat olivat hänelle tuttuja. Siten hän oli ylioppilas Heikelille mitä luontevin informantti. Toisaalla samassa teoksessa⁸ Heikel mainitsee nimeltä Saarisen, joka kertoi hänelle kirkon perustamiseen liittyvän tarinan Kantolan isännästä. Yhdistäessään keskiaikaisen Vanö-nimen Saarisen kertomukseen Heikel päätyi pitämään entistä saarta tosiasiassa.

4. Viitataan jatkossa Vanajansaari-sanalla sekä oletettuun maantieteelliseen muodostelmaan että paikannimeen.

5. Axel Heikel, *Kertomus muinaisjäännöksistä Hauhon kihlakunnassa*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 29. Finska Vetenskaps-Societeten 1878, 133–134.

6. Heikel 1878, 3.

7. Saarisen syntymäkoti Vanhan-Lapion talo sijaitsi kirkon lähellä, Vanajaveden vastarannalla. Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Alma Aarnin henkilöarkisto.

8. Heikel 1878, 131–132.

Saari-käsityksen historiassa keskeinen osa on Vanajaveden pinnan laskemisella, joka suoritettiin vuosina 1857–1862. Sitä ennen Vanajaveden pinta oli ollut ainakin 1½ metriä, toisten tietojen mukaan jopa 3 metriä nykyistä ylempänä.⁹ Järvenlaskun seurauksena Vanajavesi asettui nykyiseen tasoonsa. Saari-teorian mukaan vesi oli ennen järvenlaskua niin korkealla, että se ylsi virtaamaan pitkin kirkon ja Kirkkokallion välistä notkoa Luukkaanlahteen (ks. kartta 1).

K. V. Saarinen näyttää vaikuttaneen merkittävästi Vanajansaaren syntyyn. Oletettavasti Saarinen oli lapsuudessaan omin silmin nähnyt normaalia korkeamman tulvan, joka jonain keväänä ennen vuotta 1857 nousi niin korkealle, että ”kirkon ympäri soudettiin”, kuten tilannetta myöhemmissä lähteissä usein konkretisoidaan.¹⁰ Saarisella oli myös perusteita uskoa, että vesi joskus aiemmin oli saartanut tienoon ympäri-vuotisesti. Ajatusmallin hänelle tarjosi maankohoamisilmiö, joka tunnettiin jo hyvin.¹¹ Kansakoulujen oppikirjoissa, kuten Topeliuksen *Luonnonkirjassa* (suomennettu v. 1860) sekä *Maamme kirjassa* (suomennettu v. 1875) kuvattiin havainnollisesti, miten vesi maan kohotessa pakenee:

Missä vanhat ihmiset muistavat nuoruudessaan soutaneensa, siinä kävelevät lapset kuivin jaloin hiekalla. Mihin kalastaja muinoin lasi verkkojaan, siinä nyt talonpoika niittää heinää. Lahdet kuivuvat, matalikoista syntyy saaria, ja saaret kasvavat yhdeksi mannermaan kanssa.¹²

Tiedettiin siis, että maankohoamisen vuoksi vedet väistyivät ja saaret maatuivat kiinni rantaan, mutta nähtävästi ei ymmärretty, että ilmiö koski vain meren rannikoita.¹³ Sisämaassa tilanne on toinen: maankohoamisen seurauksena nousee koko järviolalla, eivät pelkät rannat. Koska vesi ja rannat nousevat samaan tahtiin, rantaviiva pysyy periaatteessa muuttumattomana¹⁴. Saarisen oli luontevaa uskoa, että Vanajavesi oli aiempina vuosisatoina paljon korkeammalla kuin hänen

lapsuudessaan. Saarisen näkemyksiä levitti myös hänen tyttärensä Alma Aarni, joka oli kotiseutunsa ahkera ja ansioitunut kuvaaja. Aarni mainitsi Vanajansaaren kirjoituksissaan yhä uudelleen vuosikymmenien ajan.¹⁵ Ilmeisesti hän oli omaksunut ajatuksen isältään.¹⁶

Heikelin esittämänä näkemys Vanajansaaresta sai levikkiä, kun *Hämeen Sanomat* esitteli vuonna 1879 Heikelin teosta laveasti¹⁷ ja lainasi siitä otteen, johon sisältyy yllä mainittu ”Vanasaarta” ja salmea koskeva kappale. Arvostelun lopussa on kehotus: ”Niitä, jotka haluavat tietoja kotiseutunsa muinaisuudesta, kehoitamme it-

9. Väinö Auer, *Die postglaziale Geschichte des Vanajavesisees*. Forstvetenskapliga försöksanstalten 1924, 153–154. On huomattava, että Auer myöhemmin korjasi arviotaan alaspäin 2 metriin. Ks. Väinö Auer, *Die Isobasenrichtung in der Gegend des Sees Vanajavesi*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia A III: 94, *Geologica-Geographica*. Suomalainen tiedeakatemia 1968, 8.

10. Tämä 1950-luvun lähteissä usein siteerattu saari-ajatuksen konkretisointi, on mitä ilmeisimmin peräisin Alma Aarnilta ja palautuu hänen isänsä K. V. Saarisen muistelemaan tapaukseen. Ks. esim. Akseli Salokannel, *Vanajan kirja*. Wanaja-seura 1956, 120, 142.

11. Z. Topelius luennoi Yliopistossa Suomen maantieteen luennoillaan v. 1855 maankohoamis- ja vedenvähennisteorioista ja kuvaili niiden vaikutuksia useissa laajalevikkisissä kirjoituksissaan mm. *Välskärin kertomuksissa*. Allan Tiitta, *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. Suomen tiedeseura 1994, 135–137.

12. Zacharias Topelius, *Maamme kirja*. 61. painos. WSOY 1983, 20.

13. Vielä 1920-luvulla maankohoamisen vaikutusta sisävesiin oli tutkittu melko vähän. Ks. E. G.

Petterson, Landhöjning och vattenståndsförändringar. *Tekniska föreningens i Finland förhandlingar* I (1926), 1. Topeliaaninen käsitys järvien pinnan hitaasta laskemisesta ja sen aiheuttamasta maatumisesta esiintyy Vanaja-kirjallisuudessa vielä pitkään. Ks. esimerkkejä alempana kohdassa ”Vanajansaari kirjallisuudessa”.

14. Järvialtaan kallistumisen vaikutuksesta ks. jäljempänä ”Veden korkeus ennen vuotta 1857”.

15. Hänellä oli myös tilaisuus esitellä ajatusta oppilailleen toimiessaan luonnontiedon ja maantiedon opettajana Hämeenlinnan yhteiskoulussa 1909–1912.

16. Alma Aarni, o.s. Saarinen, asui suurimman osan elämästään aivan kirkon läheisyydessä Paikkalan tilalla, mikä osaltaan selittää hänen kiinnostustaan aiheeseen.

17. *Hämeen Sanomat* 26.2.1879.

sellensä hankkimaan tätä kirjaa, jonka ainerik-
kaus ja sujuva esitystapa suuresti miellyttävät
lukijaa.” Lehtikirjoitus antoikin lisäpontta saari-
myytillle.

Vanajansaari kirjallisuudessa

Heikelin vuonna 1878 lanseeraama saari-näke-
mys nousee Vanaja-kirjallisuudessa yhä uudel-
leen esiin. Saari-uskomusta ovat toistaneet ja
vahvistaneet *Vanajan historian* ensimmäisessä
osassa Viljo Nissilä¹⁸ ja Seppo Suvanto¹⁹, joista
viimeksi mainittu myös päätelee, että saaren
nimi olisi ollut suomeksi Vaansaari tai Vaansalo.
Tässä muodossaan nimet näyttävät olevan Su-
vannon rekonstruktioita – tai paremminkin
konstruktioita. Tukeeseen Suvanto siteeraa Akseli
Salokanteleen *Vanajan kirjaa* vuodelta 1956 sekä
Auerin tutkimusta vuodelta 1924.

Akseli Salokanteleen *Vanajan kirja* oli osoitet-
tu kotiseudustaan kiinnostuneille lukijoille ja
erityisesti kotiseutulukemistoksi kansakoulujen
ylä- ja jatkuoluokille. Pääpaino on Vanajan maan-
tieteellä ja paikallishistorialla. Salokannel tukeu-
tuu ennen kaikkea Alma Aarnin kirjoituksiin,²⁰ ja
”Alma-tädille” annetaan kotiseudusta kertovan
asiantuntijan rooli. Saari-aihe esiintyy kirjassa
toistuvasti. Jo alussa (s. 14) ”Alma-täti” kuvailee
Kantolan ja Kirkkokallion välistä maisemaa:
”Tuo tasanne, jossa rautatie nyt kulkee, oli aikai-
semmin järvenä, jota vielä runsaat 100 vuotta
takaperin kuljettiin veneillä.” Aiheeseen palataan
toistuvasti ja koko teoksen viides luku on saanut
otsikon ”Vanajansaaren vaiheista”.

Julkaisemattomassa käsikirjoituksessaan *En-
tisen Vanajan saaren vaiheita*²¹ Salokankaan ”Al-
ma-täti” eli Alma Aarni (os. Saarinen) kuvailee
monipuolisesti Paikkalan ja kirkonseudun histo-
riaa ja luontoa. Alussa on muinaisen Vanajan-
saaren vaiheista kuvaus:

Oli kerran – ei niinkuin saduissa – vaan oikein
todellisuudessa Vanajan vedessä 61 leveysasteen
vaiheilla saari. Mantereesta sen erottivat itä- ja
länsipuolella kapeahkot etelästä pohjoisen suuntaan

virtaavat vedet. Näistä lännenpuoleinen yhä vielä on
liikenneväylänä käyttökelpoinen, mutta idänpuolei-
sen uoman paikalla ovat Kukkolan-, Lähde-,
Käärme- ja Suosaaren suot, joiden läpi on rakennettu
rautatielinja. [...] entinen saari maan kohoamisen ja
vesien laskeutumisen johdosta on täydellisesti
liittynyt idänpuoleiseen mantereeseen.

Myös Aarnin Vanajan kirkkoa esittelevä kirjanen
vuodelta 1934 toistaa tätä näkemystä.²²

Saari esiintyy jo varhaisemmissa lähteissä,
sillä Juhani Rinne kirjoittaa Vanajan kirkon si-
jainneen ”ylävällä tasangolla – kuten sanotaan
entisellä Vaanö-nimisellä saarella, josta pitäjän
ruotsalainen nimi olisi saanut alkunsa –, muuta-
man kivenheiton päässä Vanajaveden rannas-
ta.”²³ Näkemys lienee peräisin Heikeliltä (1878),
jota Rinne siteeraa toisaalla artikkelissaan. Mut-
ta jo ennen Rinnettä Aarni oli käsitellyt Saari-
ajatusta laudaturkirjoituksessaan vuodelta
1908,²⁴ johon muun muassa *Vanajan kirjan* teki-
jä viittaa.

18. Viljo Nissilä, Suur-Vanajan nimistöä. Teoksessa Y. S. Koskimies & Pekka Lampinen (toim.) *Vanajan historia I*. Wanaja-seuran julkaisuja XX. Wanaja-seura 1976, 12–13.

19. Suvanto 1976, 116.

20. ”Erityisesti haluan kiitollisuudella mainita maisteri *Alma Aarnin*, jonka arvokkaat laudaturtyöt Vanajan luonnonomaisesta maantieteestä olen saanut käytettäväkse-
ni. Samoin ovat lähteenä olleet useat hänen ”Kotiseu-
tuun” lähettämänsä kirjoitukset.” Salokannel 1956, 6.

21. HMA, Alma Aarnin henkilöarkisto, Entisen Vanajan-
saaren vaiheita, Alma Aarnin julkaisematon käsikirjoitus.
Kannessa kirjoitusvuosi 1952, laajuus 18 sivua. Laina-
us sivulta 1.

22. Alma Aarni & H. A. Soila, *Vanajan kirkosta ja sen vai-
heista*. Vanajan seurakunta 1934, 10. Ote on arvatenkin
Aarnin kirjoittama, vaikka tekijöiden työnjakoa ei jul-
kaisuissa ilmoiteta.

23. Juhani Rinne, Vanajan kirkko. *Suomen Museo* (1910),
65.

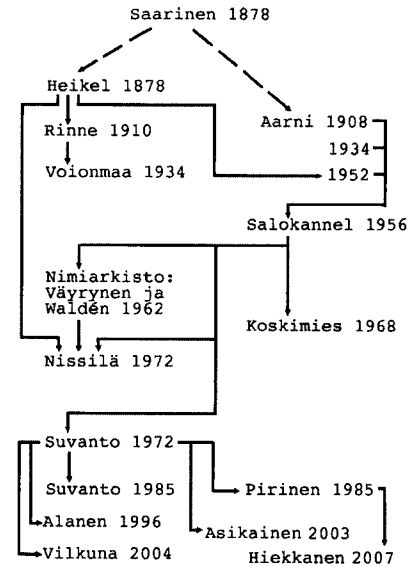
24. [Alma Siviä Saarinen, *Vanajan pitäjän maantiedettä*.
Laudaturkirjoitus, Helsingin yliopisto 1908.] Kirjoitukses-
sa näyttää olleen arvokasta tietoa mm. seudun kasvilli-
suudesta ja eläimistä. Vielä v. 1975 Pekka Lampinen sitee-
raa Aarnin laudaturkirjoitusta kahdessa artikkelissaan.
Pekka Lampinen, Vanajan kirkon naakkayhdyskunta.

Myös eräissä uudemmissa julkaisuissa saari esiintyy vakiintuneena tosiasiana: Suvanto toisti käsityksensä vuonna 1985²⁵ ja Pirinen mainitsi vuonna 1985 Turun piispalla olleen vuonna 1324 kartanonsa Vanaansalossa, ”joka silloin oli vielä saari”.²⁶ Timo Alanen arveli vuonna 1996 Vanajaveden joidenkin saarien ”maatuneen niemiksi” vedenpinnan laskun myötä jo 1700-luvulle tultaessa.²⁷ Myös Alasen mukaan Vanajan kirkon eli Vanajansaaren aluetta olisi aiemmin kutsuttu Vanajansaloksi ja kirkon seutu samoin kuin Kantolan kylä olisivat ”olleet samassa suuressa saarella”.²⁸

Samoilla linjoilla aloittaa Terho Asikainen *Hämeenlinna-Wanaja*-julkaisussa katsauksensa Vanajan seurakunnan historiaan vuonna 2003: ”Vanajan ruotsinkielinen nimi *Wånö* sisältää saarta tarkoittavan sanan ”ö”, ja se näyttää viittaavan Vanajansaloksi tai Vanaansaloksi kutsuttuun saareen, joka on sijainnut tällä alueella Vanajaveden pinnan ollessa ylempänä kuin nykyisin.”²⁹ Anna-Maria Vilkun kirjoittamassa *Vanajan historian* kolmannessa osassa (2004) saari mainitaan jo alkusivuilla: ”Vanajan kirkko rakennettiin 1400- ja 1500-luvun taitteessa Vanajaveden saarelle, joka vähitellen maatui kiinni Katumajärven ja Vanajaveden väliseen kannakseen.”³⁰ Markus Hiekkänen puolestaan tukeutuu omassa esityksessään vuodelta 2007 Piriseen (1986) ja antaa ymmärtää kirkon sijaitsevan saarella vielä tänäkin päivänä: ”[1300-luvun Vanajan kartano] sijaitsi samalla saarella kuin kirkko on nyt – ”.³¹

Teoksessa *Kotiseutu kertoo*. Wanaja-seuran julkaisuja XIX. Wanaja-seura 1975a, 15–30; Pekka Lampinen, Sata vuotta Vanajan ilmasto. Teoksessa *Kotiseutu kertoo*. Wanaja-seuran julkaisuja XIX. Wanaja-seura 1975b, 31–37. Valitettavasti käsikirjoitusta ei ole löytynyt. Viimeksi sitä on etsitty 14.1.2010 Pekka Lampisen jälkeensä jääneistä papereista – tuloksetta. Laudaturkirjoituksen nimi ja kirjoitusaika ovat peräisin Lampiselta. Aarni valmistui filosofian maisteriksi 1908 Helsingin yliopistosta, pääaineinaan maantiede, kasvi- ja eläinoppi. HMA, Alma Aarnin henkilöarkisto.

Vanajansaaren polveutuminen kirjallisuudessa

Kuvio 1.

Saari-käsityksen siirtyminen lähteestä toiseen voidaan esittää kuvionakin (kuvio 1).

Erikseen on mainittava kaksi tutkijaa, jotka eivät ole omaksuneet saari-käsitystä. *Vanajan*

25. Seppo Suvanto. Keskiäika. Teoksessa Y. S. Koskimies (toim.) *Hauhon, Luopioisten, Tuuloksen historia* I. Hauhon, Luopioisten ja Tuuloksen kunnat 1985, 705.

26. Kauko Pirinen, *Vanajan kirkon ja seurakunnan vaiheita*. Hämeenlinnan seurakunta 1986, 2. Mainitussa vuoden 1324 lähteessä ei ole suomenkielistä paikannimeä ”Vanaansalo” vaan ruotsinkielinen ”Vaano”.

27. Timo Alanen, Vanajaveden varren nimistöä. Teoksessa *Arx Tavastica* 10. Hämeenlinna-Seura 1996, 6.

28. Alanen 1996, 17.

29. Terho Asikainen, Vanajan seurakunnan pitkä historia. Vuosikirjassa *Hämeenlinna-Wanaja. Kotiseutujulkaisu* LI. Hämeenlinna-Wanaja-seura 2003.

30. Anna-Maria Vilkuna, *Vanajan historia* III. *Vanajan kunnan ja Hämeenlinnan maalaiskunnan historia 1860-luvulta kuntien lakkauttamisen vuosiin 1948 ja 1967*. Wanaja-seura 2004, 13.

31. Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*. SKS 2007, 354.

historian ensimmäisessä osassa Knut Drake ei mainitse Vanajansaarta. Päinvastoin, kirkko oli alusta alkaen maayhteydessä Vanajaveden itärantaan: ”Kulkuyhteydet kirkkoon ovat [...] olleet hyvät [...] kyläteitä pitkin oli yhteyttä sekä Idänpäähän että Harvialaan päin.”³²

Vanajan historian toisessa osassa Raili Rytkönen asemoi kirkon selvästi vesistön itärannalle: ”Pitäjän keskiaikainen kirkko oli rakennettu Vanajaveden itärannalle, kannakselle, joka jää Vanajaveden ja Katumajärven väliin.”³³

Paikannimen todistus

Myyttinen Vanajansaari on ankuroitunut lujasti paikallishistorialliseen kirjallisuuteen, mutta toistasataa vuotta vanha myytti voidaan kumota monin eri perustein.

Ensinnäkin mikään kirkonseudun vanha suomenkielinen paikannimi ei viittaa saareen. Suomenkielistä nimeä ”Vanajansaari” tai sen variantteja ei esiinny yhdessäkään keskiajan tai uudenajan kirjallisessa lähteessä ennen 1870-lukua. Nimistöissä ei myöskään esiinny viittausta kirkon itäpuolella sijainneeseen salmeen tai sen ylittävään siltaan tai portaaseen.³⁴ Mahdollinen saari olisi mitä todennäköisimmin jättänyt paikannimistöön jonkin jäljen.

On totta, että keskiajan asiakirjalähteissä Vanajan nimi esiintyy muodossa *Vaanö* (variantteineen), johon näyttäisi sisältyvän saarta tarkoittava *ö*-elementti. Vanajan ruotsinkielinen nimi esiintyy Turun tuomiokirkon Mustassakirjassa 1400-luvun loppuun mennessä 13 kertaa; kuitenkin osa esiintymistä päättyy *ön* asemasta *aa*- tai *å*-elementtiin,³⁵ ja vuoden 1527 jälkeen saareen viittaava *ö* katoaa asiakirjoista.

Vaanö-nimi ei ole sitova todistus saaren olemassa olosta; *ö*-elementin voi selittää nimenantajien väärä käsitys paikan luonteesta sekä vanhojen tekstien oikeinkirjoituksen yleinen summittaisuus. On myös huomattava, että keskiajan ruotsin *ö* tarkoitti yhtä hyvin veden *äärellä* sijaitsevaa kuin veden *ympäriömää* maa-aluetta. Paikannimissä esiintyy myös toista alkuperää oleva

ö merkityksessä ’soiden ympäröimä maankouma’.³⁶

Alkuperäinen suomalainen paikannimi *Vanai* kääntyi tuoreeltaan ja ehkä sattumanvaraisesti ruotsinkielen kannalta luontevaan *ö*-loppuiseen asuun.³⁷ Nimen antajilla ei välttämättä ollut selvää käsitystä seudun topografiasta. Kankaantaan salmea soutava saattoi mieltää kirkonseudun ja Mäskälän kylän yhdeksi saareksi, jonka itärantana oli pitkä Katumajärvi. Keskiaikainen *Vanö*-tyyppi esiintyi asiakirjoissa, jotka yleensä kirjoitettiin Turussa paikallista maantiedettä tuntematta. *Vanö* hävisi 1500-luvulla, ja nimen loppuun vakiintui seutua paremmin kuvaava *å* eli joki.

Hydrografiset ja topografiset todisteet

Vanajaveden vuotta 1857 varhaisemman keski korkeuden määrittely on vaikeaa: systemaattisia vedenkorkeusmittauksia alettiin tehdä vasta vuonna 1874 eivätkä vanhoissa asiakirjoissa

32. Knut Drake, Vanajan kirkko. Teoksessa Y. S. Koskimies & Pekka Lampinen (toim.) *Vanajan historia* I. Wanajaseuran julkaisuja XX. Wanaja-seura 1976, 237.

33. Raili Rytkönen, *Vanajan historia* II. *Vanajan ja Hämeenlinnan maaseurakunnan historia uuden ajan alusta kunnallishallinnon alkuun 1868*. Hämeenlinnan kaupunki 1992, 24.

34. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen paikannimikokoelmassa ei ’Vanajan’ kohdalla ole hakusanaa ’Vanajansaari’ tai ’Vanaansalo’. Ne tosin esiintyvät aineistoissa, mutta nimestäjien (Väyrynen ja Waldén) lähteinä on ollut Salokannel (1956). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston perinnekortistosta ei myöskään löytynyt (2005) vastaavia hakusanoja.

35. *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok*. Art House 1996.

36. ”Ordet *ö* ingår i en mängd ortnamn – ofta i betyd. ’upphöjning över sank mark’. Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, del 2. Gleerup 1922, s. v. *ö*.

37. ”Vanha ruotsalainen kirjoitustapa (Waanø, Wanø, Vano) ei ole itsenäinen tai alkuperäisen saaren tai kartanon nimi, vaan ruotsalainen muunnos ikivanhaa suomalaista suurpitäjännimeä *Vanaja*”, Väinö Voionmaa, Piispankartano Vanajassa. Teoksessa *Hämeen elämää ja oloja*. Hämeenmaa IV. Hämeen heimoliitto 1934, 28.

esiintyvät korkeusmaininnat kerro mittauksen vertailutasoa. Myös keskivedenkorkeus oli tuntematon käsite. Sen sijaan puhuttiin esimerkiksi ”tavallisesta korkeudesta”, jonka määrittely on pakostakin summittaista.

Kirkon itäpuolisen maakynnyksen entisen korkeuden täsmällinen selvittäminen nykymaastoa tarkastelemalla on puolestaan vaikeaa siksi, että 1860-luvulla rakennettu rautatiepenger ja sata vuotta myöhemmin rakennettu Turun Valtatie ovat muuttaneet huomattavasti maasto-kohtaa.

Vesistön tai tulvan korkeuslukemissa on mieltä vain, jos tiedetään, mihin lähtötasoon niitä on verrattu. Muussa tapauksessa ajaututaan virhepäätelmiin.³⁸ Tunnistettavan kiintopisteen puuttuessa lukemat eivät ole vertailukelpoisia.³⁹ *Wiborg*-lehti ilmoitti 27.10.1857 järven korkeudeksi 275 jalkaa. Gyldénin vuoden 1850 kartan⁴⁰ mukaan korkeus oli 264 jalkaa. Kummankaan mitaustapa ja peruslähtötaso eivät ole tiedossa.

Kokoamalla eri lähteiden tiedot ja vertailemalla niitä voidaan päätellä, että veden keskimääräinen korkeus Vanajan seudulla oli ylimillään (81,5 m, N60) vuoden 1750 tienoilla. Pian sen jälkeen suoritettut ja 1820-luvulla jatkettu alajuoksun salmien (Lepaa, Mierola) ja vuolteiden perkaukset jouduttivat veden virtausta ja alensivat siten veden vuotuista keskikorkeutta jonkin verran. Vuosina 1857–1862 suoritettu Kuokkalan kosken kynnyksen alentaminen laski järvaltaan pintaa 1½–2 metriä.⁴¹

Vanajan kirkko rakennettiin 1400-luvulla, ja sen puinen edeltäjä 1200-luvulla. Mikä oli Vanajaveden korkeus tuolloin?

Vanajavesi muodostaa yhden suuren altaan, joka ulottuu Kernaalanjärvestä Lempäälän Kuokkalan koskeen, niin että vedenpinta on periaatteessa samalla tasolla koko altaassa.⁴² Peruskorkeus muuttui vain vähän 600 vuoden aikana, 1200-luvulta vuoteen 1857. Maankohoamisen luonteen vuoksi vedenpinta nousi hieman Vanajaveden kaakkoispäässä. Myös liettymisen aiheuttama salmien mataloituminen nosti vuo-

tuista *keskimääräistä* korkeutta pidentämällä tulva-aikoja.

Vanajaveden altaan kynnys sijaitsee luoteessa Lempäälän Kuokkalassa, jossa maa jääkauden jäljiltä kohoaa nopeammin kuin Vanajan seudulla. Altaan hitaasti kallistuessa vesi kohoaa järven kaakkoispään rannoilla. Kohoaminen on laskennallisesti noin ½ metriä viidessäsadasassa vuodessa⁴³. Siten kirkonseudun rantaviiva oli vuonna 1250 laskennallisesti 60 senttimetriä alempana kuin 1850-luvulla. Maankohoaminen ei siis alen-
tanut järven pintaa Vanajan seudulla, kuten

38. Vielä 1920-luvulla esiintyy kirjallisuudessa ja kartoissa huomattavan ristiriitaisia tietoja. Laajalevikkisessä maantieteellisessä tietokirjassa Kernaalanjärven korkeudeksi merkittiin karttaliitteessä 79 m ja Miemalanselän korkeudeksi 80 m vuonna 1922. Vesi olisi siis virrannut ylämäkeen! Kirjan Vanajaa koskevassa luvussa (s. 279) Miemalan selän korkeudeksi ilmoitettiin peräti 81 m, ja Vanajaveden laskevan Katumajärven korkeudeksi 80,6 m. *Suomenmaa. maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja*. 4. osa. Hämeen lääni. Tietosanakirja 1922.

39. Tässä kirjoituksessa kaikki vedenkorkeustiedot on vertailun mahdollistamiseksi muutettu nykykartoissa yleiseen N60-korkeusjärjestelmään. Monissa uusissakin lähteissä käytetään vielä korkeusjärjestelmää NN. Vanajaa koskevat NN-arvot on muutettu N60-järjestelmään lisäämällä 15 cm. Muunnostaulukko teoksesta Erkki Kääriäinen. *Suomen toisen tarkkavaaituksen kiintopisteluettelo* I. Suomen geodeettinen laitos 1963. Karttaliite: Siirtokorjaus NN-N60 senttimetreinä.

40. C. W. Gyldén, *Suomenmaan korko-kartta – – v. 1850*. (Näköispainos). Maanmittaushallitus 1972.

41. Palménin mukaan n. 2 metriä, Kaukamaan mukaan 1½ metriä – oleellisesti vähemmän kuin esim. Suvannon mainitsema 3 metriä. E. G. Palmén, *Äldre och nyare sjöfällningar i Finland*. Fennia 20:7 (1903), 64; L. I. Kaukamaa, *Tie- ja vesirakennushallitus 1816–1941. Katsaus viraston kehitykseen ja sen suorittamiin tärkeimpiin töihin*. Tie- ja vesirakennushallitus 1941.

42. Käytännössä tietyllä hetkellä, varsinkin tulva-aikoina, vesi on selvästi korkeammalla altaan kaakkoispäässä kuin Lempäälässä, koska monet matalat salmet hidastavat tulvavesien virtaamista ja laskeutumista perustasoon.

43. Ks. esim. Tuovi Kankainen, Terttu Lempiäinen & Irmeli Vuorela, *Die Siedlungsgeschichte und Umweltentwicklung von Hämeenlinna Varikkoniemi im Lichte archäometrischer Untersuchungen*. *Suomen Museo* 99 (1992), 87.

usein on uskottu, vaan päinvastoin on nostanut sitä, laskennallisesti runsaat puoli metriä 600 vuodessa.⁴⁴

1700-luvulta on tietoja, joiden mukaan kevät-tulvat olivat alkaneet vaivata rannoilla sijainneita niittyjä ja peltoja aiempaa pahemmin. Tämän vuoksi kapeita salmia, kuten Hattulan Mierolan salmea, alettiin perata ja syventää virtauksen jouduttamiseksi. Perkaustöitä tehtiin moneen otteeseen 1700-luvun puolestavälistä alkaen. Jo vuosina 1757 ja 1773 perattiin Vanajan alapuolista vesistöä⁴⁵, ja vuosina 1818–1826 koskenperkaustoimikunta teetti Lempäälässä perkaustöitä, joiden tarkoituksena oli parantaa virtausta ja alentaa pysyvästi Kuokkalan kosken kynnystä⁴⁶. Tuloksena veden keskimääräinen korkeus lienee alentunut hieman.

Vesistöä laskettiin vuosina 1857–1862 virallisten lähteiden mukaan 5 jalkaa eli 1 ½ metriä. Sen jälkeen veden peruskorkeutta ei tiettävästi ole muutettu, joten pinta ennen vuotta 1857 oli suunnilleen tasossa 81 metriä, vuoden 1862 jälkeen 79,4 metriä. Puolentoista metrin laskusta raportoivat tuoreltaan myös sanomalehdet.⁴⁷ Koskenperkaustoimikunnan vuosikertomuksissa 1857–1862 lopulliseksi laskuksi mainitaan 5 jalkaa.⁴⁸

Keskivesi ei siis historiallisena aikana koskaan ollut enempää kuin noin kaksi metriä nykyistä tasoa korkeammalla. Tarkastelua jaksossa veden pinnan muutokset ovat ylipäänsä olleet varsin pieniä, lukuun ottamatta järvenlaskun aiheuttamaa pudotusta. Tarkastelen tässä valossa kahta muuta saari-oletuksen kannalta ratkaisevaa seikkaa: kirkon itäpuolisen notkon kynnystä ja tulvien korkeutta.

Itäpuolisen kynnyskorkeus

Alavat Käärmesuo ja Paikkalan niitty (Paikkalan suo) olivat arvatenkin usein veden peittämiä. Niiden välille jäi yli 600 metriä kuivaa maata, leveä kannas, jonka ansiosta kirkonseutu oli osa mannerta. Vaikka soiden ja vetisten niittyjen pinta on voinut aikojen kuluessa nousta turve-

kerroksen kasvaessa (tai päinvastoin laskea suon kuivumisen myötä), kirkon ja Kirkkokallion välinen notko on pysynyt samassa tasossa. Päätelmä tukeutuu siihen, että alueen maaperä on savimaata, kuten ilmenee vanhojen karttojen selityksistä, ja paikoitellen moreenia, mikä ilmenee maastoa tänä päivänä silmämääräisesti tarkastelemalla. Hämeenlinnan kaupungin mittaustoimiston korkeuspistetietojen mukaan notkon pohja on tänä päivänä alimmillaan noin 83 metrin tasossa.⁴⁹ Notko tuskin oli tätä alavampi 1700-luvulla. Maaston entistä korkeutta on kuitenkin vaikea arvioida, sillä rautatie- ja maantienkereiden rakentaminen on kasannut ja liikutellut maamassoja juuri oletetun vesiväylän tienoilla.

Karttaan 3 on piirretty näkyviin nykyinen 82,5 metrin korkeuskäyrä, jolloin havainnollistuu kynnysmuoto ja laajuus. Kartta esittää kirkonseudun tilanteessa, jossa Vanajaveden pinta on kolme metriä nykyisen normaalitason (79,4 metriä) yläpuolella – tilanne joka toisinaan valitsi 1700-luvulla tulva-aikana.

44. Erkki Kääriäinen, Land uplift in Finland computed by the aid of precise levellings. *Fennia* 89:1 (1963).

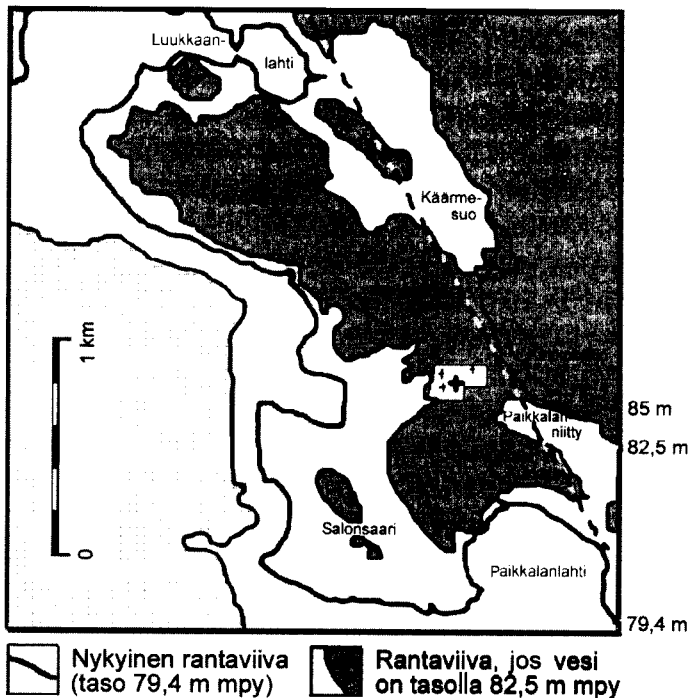
45. Rytkönen 1992, 338. Rytkönen siteerataan Hämeenlinnan väkilukutalusta peräisin olevaa tietoa vuodelta 1774. Sen mukaan perkausten tuloksena veden pinta oli alentunut kolme jalkaa (n. 90 cm). Luku vaikuttaa liioitellulta. Keväen ylivesi on ehkä saatu laskemaan aiempaa nopeammin, mikä on alentanut laskennallista vuotuista keskivettä. Kyseessä ei kuitenkaan ollut järven kynnysmuodon madaltaminen.

46. Berättelse om Strömrönsningar i Finland. Tawastehus Län. *Finlands Allmänna Tidning* 20.9.1821; 15.5.1824; 7.7.1827. Vuoden 1827 perkausten arveltiin alentaneen kynnystä 2 jalkaa. Perkausten vaikutus veden pinnan keskikorkeuteen näyttää jääneen vähäiseksi.

47. *Finlands Allmänna Tidning* 6.3.1862; *Hämäläinen* 21.11.1862; *Helsingfors Dagblad* 14.11.1862.

48. KA, Standertskjöldin raportit. Toinen virallinen lähde mainitsee laskuksi n. 2 metriä. *Berättelse öfver storfurstendomet Finlands förvaltning ifrån år 1855 till början af 1862, författad enligt officiella handlingar* / [utg. av Gabriel Rein]. Helsingfors 1862, 66–67.

49. Hämeenlinnan kaupungin mittaustoimisto, tuloste alueen korkeuspisteistä 2007. Tekijän jäämistössä.

Kartta 3. Paikkalansuon ja Käärmesuon välinen, kirkon "itäpuolinen kynnyks". Kartta esittää rantaviivan sijaintia tulva-aikana 1700-luvulla, silloin kun tulvavesi on noussut keskimääräisestä korkeudesta (vajaat 81,5 m) runsaan yhden metrin verran tasoon 82,5 metriä merenpinnan yläpuolella. Viitteenä nykyinen rautatielinja. Kartta: Erkki Salo.

Tavanomaisen tulvan (alle 1 metri) aikana kirkko ei ollut missään mielessä saaressa.⁵⁰ Tavanomainen tulva 1700-luvulla nosti veden silloisesta normaalitasostaan (noin 81,5 metriä) kartasta 3 näkyvällä tavalla Paikkalanlahti ja Käärmesuolle, mutta 600 metrin levyinen kannas liitti yhä kirkonseudun tukevasti itäpuolen mantereeseen.

Vertailukohdan tarjoaa Hämeenlinnan Hätilänniemi (Varikkoniemi). Sen yhdistää Vanajaveden itärantaan kannas, jonka korkeus on hieman alle 83 metriä merenpinnan yläpuolella.⁵¹ Tärkeä Viipurintie kulki 1700-luvulla niemen kautta ja kannaksen korkeus, vajaa 83 metriä, näyttää riittäneen pitämään tien yleensä kuivilla. Kaikissa vanhoissa kartoissa⁵² Hätilänniemi esitetään niemenä, ei saarena. Salmesta tai itäpuolisesta sillasta ei ole merkkiä. Vanajan kirkolla tilanne oli vastaava: sielläkin kannaksen korkeus oli alimmillaan vajaat 83 metriä, ja kannaksen halki kirkolta koilliseen kulki paljon käytetty kirkkotie Mäskälän (nykyinen Katinen-Idänpää) kylään.

Oliko Vanajansaari olemassa tulva-aikoina?

Vuoden 1857 järvenlaskun jälkeen ei korkeintaan tulva⁵³ enää voinut muuttaa kirkonseutua saareksi; Kirkkokallion kannaksen ylittämiseen tarvittaisiin yli 3½ metriä korkea tulva. Ennen vuotta 1857 kevättulva nosti veden helposti Paikkalanlahti, ja jos vesi edelleen nousi, se alkoi etsiä uraa peltojen oja pitkin halki Kirkkokallion kynnyksen, luoteeseen kohti Käärmesuota, joka oli jo tulvaveden alla. Vielä lisää noustessaan vesi peitti notkossa olevat alimmat pellot, ja lopulta, veden noustua yli 83 metrin, muodostui

50. Saaren käytännöllinen määritelmä voisi kuulua: alue, jota vesi ympäröi suurimman osan vuotta. Väylien syvyys ja leveys riittävät veneellä soutamiseen.

51. Kankainen, Lempiäinen & Vuorela 1992, 88.

52. Esim. Tandefelt 1759.

53. "Vanajanjoen keväällä tulviessa vesi nousee 2–3, jopa 4:kin m. ja leviää kauas mataloille rannoille." *Suomenmaa* 1922, 279. Mainituista luvuista ainakin 4 metriä on lioiteltu.

veneellä soudettava uusi, itäinen uoma. Mäskälään johtava tieyhteys katkesi, ja kirkon tienoosta tuli tulvan ajaksi saari. Kuinka usein tällainen tulva esiintyi?

Asiakirjojen maininnat poikkeustulvista eivät ole harvinaisia, mutta niitä on sitäkin vaikeampi tulkita. Luotettavia tulvamerkintöjä ei ole.⁵⁴ Tarkkaa tietoa tulvien korkeudesta ja ajoitukselta voisi antaa rantaniittyjen ja -soiden kerrostumien analysointi nyky menetelmin.⁵⁵ Olen arvioinut 1700-luvun ja 1800-luvun alun tulvien korkeutta kirjallisuudessa olevien mainintojen sekä myöhempien, vuonna 1875 alkaneiden systemaattisten vedenkorkeusmittausten pohjalta.

Vuonna 1750 vesistön keskimääräiseksi korkeudeksi voidaan arvioida⁵⁶ enintään 81,5 metriä. Kalenterivuoden mittaan veden korkeus lie-nee vaihdellut suunnilleen saman mekanismin mukaan kuin myöhemmin, järvenlaskun jälkeisenä aikana. Kevättulvien vuoksi touko-kesäkuussa pinta nousi lähes metrin, ja uudelleen syksyllä marraskuussa. Heinä-syyskuussa pinta oli keskiarvoa puolisen metriä matalammalla, samoin alkutalvesta helmikuusta maaliskuun puoleenväliin. Muina aikoina (3 kk) se oli keski- korkeudessa.

Normaaliksi katsottava 70 senttimetrin suuruinen tulva ei muuttanut kirkonseutua saareksi, mutta korkeampiakin tulvia esiintyi. Syynä saattoi olla keväällä alapuolisen vesistön kapeikkoon syntynyt jääpato, joka nosti vettä rajusti (enimillään ehkä jopa 3 metriä normaalikorkeudesta), joskus riitti poikkeuksellisen runsasluminen talvi ja lumen nopea sulaminen. Edellisessä tapauksessa huipputulva kesti lyhyen ajan, jälkimmäisessä pidempään. Näissä tapauksissa tulva todella saartoi kirkonseudun. Tilastojen mukaan yli puolentoista metrin korkuinen tulva oli harvinaisen vuosina 1875–1957, aikana jolloin järviol- las oli jo laskettu, mutta säännöstelyä ei vielä ollut alettu – sitä korkeammalle (+2,35 metriä) vesi nousi tuona aikana vain kerran, kuuluisana tulvavuotena 1899.⁵⁷ Ennen vuotta 1857 ylikorkeat tulvat eivät liene olleen paljon yleisempiä,⁵⁸ joten

ilmeisen harvoin kehittyi tilanne, jossa ”kirkon ympäri voitiin soutaa.”

Maaston tarkastelu osoittaa, että kynnyksen ylittäessään tulvaveden uoma kulki suunnilleen nykyistä rautatien linjaa pitkin, kuten jo Heikel totesi. Viitteen sen paikasta antaa myös Holmbergin karttaan (1751) piirretty talvitie. Ajaessaan reellä Paikkalanlahden jäältä pohjoisen suuntaan ajomies, samoin kuin tulvavesi, eteni matalinta mahdollista uraa Paikkalan- niityn poikki ja kirkon ja Kirkkokallion välistä. Kirkkokallion kynnyksen ylittävä tulva sattui kuitenkin vain muutaman kerran vuosisadassa, joka tapauksessa harvemmin kuin kerran kymmenessä vuodessa. ”Vanajansaari” oli siten poikkeusilmiö – ja erikoisuutensa vuoksi tapaus muistettiin hyvin.

54. ”Tietoja varhaisemmista tulvista Suomessa on vaikea saada sen johdosta, että niistä ei ole tehty riittävän luotettavia muistiinpanoja. Muistitiedot ovat epäluotettavia ja havainnot, joista ei ole tehty tarkkaa merkintää, ovat usein harhaanjohtavia. – Tulvan suuruutta myöhemmin sattuneisiin tulviin on myös vaikea verrata, koska vesiväylä on useasti sen jälkeen perattu tai uomaan kasaantunut lietettä, niin että purkautumissuhteet ovat muuttuneet. Ainoastaan poikkeuksellisen suurista tulvista voidaan näinollen saada vähäisiä tietoja, lähinnä vuosiluku, milloin tulva on sattunut.” *Tulvakomitean mietintö* 1939, 11.

55. Ks. esim. Elisabeth Grönlund & Heikki Simola, *Paleologia Hämeen linnan liepeiltä*. Luonnontiede avaa ikkunoita menneisyyteen. Teoksessa *Arx Tavastica* 13. Hämeenlinna-Seura 2009.

56. Keskimääräinen vedenkorkeus, keskivesi: ”Jonkun ajanjakson keskivesi on tämän ajanjakson aikana säännöllisesti suoritettujen vedenkorkeuslukemain keskiarvo.” Esim. 12 kuukausikeskiveden summa jaettuna 12:lla. *Tulvakomitean mietintö* 1939, 253.

57. Vuoden 1899 ”Valapaton tulvassa” vesi nousi Hämeenlinnassa tasoon 81,75 m. Hämeenlinnan kaupungin-arkisto (HKA), Graafillinen taulu vedenpinnan korkeus- suhteista Vanajavedessä Vv. 1885–1915.

58. Eräiden tietojen mukaan vedenpinnan vuotuiset vaihtelut säilyivät järvenlaskun jälkeenkin ennallaan tai ehkä jopa lisääntyivät. Palmén 1903, 64.

Kartat todisteena

Kaikki vuosien 1650 ja 1857 väliset Vanajan ja Hämeenlinnan seudun kartat osoittavat poikkeuksetta, että kirkonseutu oli osa itäpuolista mannerta. Saaresta ei näinä vuosina näy jälkeäkään.

Veden korkeutta voidaan arvioida vertailemalla vanhojen ja nykyisten karttojen rantaviivoja. Yllättäen kaikissa 1700-luvun kartoissa niemet ja lahdet näyttävät olevan lähes nykyisessä hahmossaan, ikään kuin vesi olisi ollut vain noin metrin nykyistä ylempänä, siis alle 81 metrin tasossa. On kuitenkin huomattava, että karttoihin voitiin merkitä ”tavallinen vesi”, joka on käsitteenä keskikorkeutta alempi.⁵⁹

Vertailua nykykarttoihin vaikeuttaa myös rantaviivan luontainen epämääräisyys. Isojakojen ja tiluskarttojen laatijat tekivät täsmällistä työtä, mutta eivät aina välittäneet selvittää rantaviivoja tarkasti.⁶⁰ Rantaviiva piirrettiin usein kaislikon ja avoveden rajalle; kuitenkin niityksi merkityn kaislikon pohjalla on helposti metrin verran vettä. Rantalauhtien heinäkorjuussa turvaututtiin usein suokenkiin, ruuheen tai veneeseen.

Vesistökartassa vuodelta 1759⁶¹ rantaviiva on varsinkin rantaniityillä noin puoli metriä ylempänä kuin muissa samanaikaisissa kartoissa. Vesistön syvyyspisteitä mitannut, rantoja järveltä päin katsonut kartoittaja lienee nähnyt muita kartanpiirtäjiä tarkemmin rantakaislikoiden pohjalla vallinneen veden todellisen korkeuden.

Vertailussa nykykarttoihin on toisaalta otettava huomioon kosteiden rantamaiden mahdollinen painuminen sen jälkeen kun vesistönlasku oli saattanut ne kuiville.⁶² Vetinen Paikkalanniity on voinut painua puoli metriä ja enemmänkin. Ennen vuotta 1857 rantaniityn pohja on siis voinut olla nykyistä tasoa (noin 81–81,5 metriä) korkeammalla, joten silloinen 81–81,5 metrin tasolla oleva vesi ei ole yltänyt juuri nykyistä rantaviivaa edemmäs. Veden todellista korkeutta on kuitenkin vaikea arvioida tarkasti karttojen rantaviivoja vertailemalla.

Peltojen paikat

Selvimmän korkeussuhteista kertovat 1700-luvun karttoihin merkityt pellot ja niityt. Vuoden 1702 maakirjakarttaan⁶³ (kartta 4) on kuvattu kirkon koillispuoliset pellot. Ne ulottuvat Kantolan talon kaakkoispuolella yli notkon vastapäisen rinteeseen reunaan saakka, noin 84 metrin korkeuteen asti, rinteeseen johon Mäskälään vievä tie nousee. Samaa uraa noudatti vielä 1960-luvun alussa Idänpäähän johtava tie, joka notkokohdassa ylitti tasoristeyksessä rautatien. Paikka sijaitsee vajaat 100 metriä kaakkoon nykyisestä Turun valtatie sillasta.

Kartassa ei ole merkkiäkään vesiuomasta. Kantolan pellot ulottuvat nykyisen rautatien itäpuolelle, kohtaan jossa maasto alkaa jälleen nousta notkon pohjalta. Rautatien linja osoittaa suunnilleen uoman, jota poikkeuskorkea tulvasvesi virtasi peittäen alleen osan Kantolan peltoja. Peltoja ei olisi perustettu niin alavaan paikkaan, että ne olisivat olleet aina tai enimmäkseen veden peitossa. Voidaan arvioida, että metriä tai puoltatoista korkeammat tulvat olivat lyhytkestoisia eivätkä jokavuotisia.

59. ”Tavallinen vesi on useimmissa tapauksissa alapuolella keskivettä. Sen määrittäminen on huomattavasti hankalampaa kuin keskiveden määrittäminen.” *Tulvakomitean mietintö* 1939, 253.

60. Alfred A. Gustafsson, Maanmittarikunta ja mittaus-työt ruotsinvallan aikana. Teoksessa *Suomen maanmittauksen historia I. Ruotsinvallan aika*. WSOY 1933, 27.

61. Geometrisk Carta öfver Wattudraget emellan Wanajavesi och Kärnala träsk – – Pliktad åren 1758 och 1759 af E. Salin. Karttalehti nr 8: Wäno kyrka, Paikala by. KA, P3/190 (55M 10/20).

62. Maanpinnan alenemisesta ks. *Tulvakomitean mietintö* 1939, 152, 232, 237.

63. KA, Maakirjakartta, Niclas Avander, Kandola – – samt Paikala 1702.

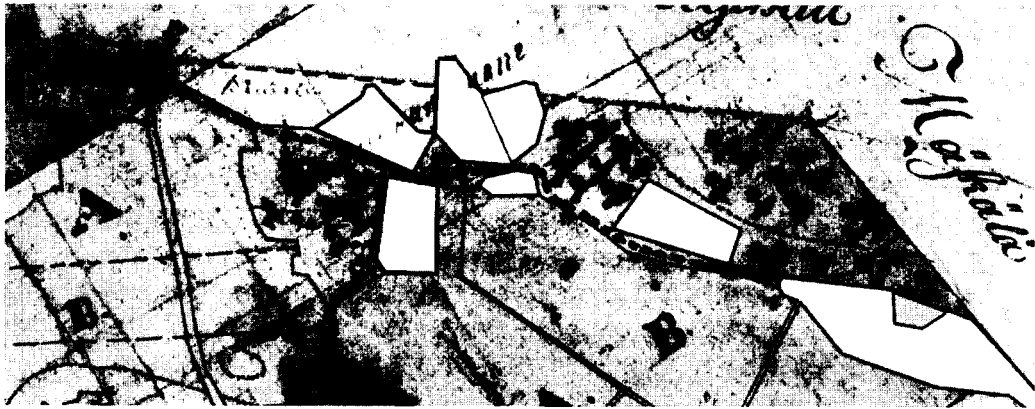

Kartta 4. Avander 1702 (ote). Kartan keskellä Vanajan kirkko, siitä suoraan pohjoiseen Kantolan talo. Pellot on tähän merkitty valkoisella, erotukseksi harmaista niityistä. Karttaan on asemoitu nykyinen rautatien linja (oikeasta alakulmasta lähtevä musta viiva).⁶⁴ Kirkon itäpuolella näkyy Paikkalan kallio (Kirkkokallio). Lähde: Kansallisarkisto, Maakirjakartta, Niclas Avander, Kandola -- samt Paikala 1702.

Kirkon itäpuolisen kannaksen eteläosa näkyy kartassa 5 vuodelta 1785.⁶⁵ Siitä ilmenee, että koko alue kirkosta itään aina Kirkkokallion rinteeseen asti on joko peltoa tai metsää. Paikkalanniityn ja Käärme-suon välinen alue on ollut kuivaa, viljeltyä maata.

64. Rautatie on asemoitu käyttämällä kiintopisteinä kirkkoa, Paikkalan taloa ja Salomäentien notkossa olevan tontin (Miemala 109-417-7-19) kaakkoiskulmaa, tontin jonka rajat ovat edelleen samat kuin 1700-luvun alussa.

65. Maanmittaushallituksen arkisto, Isojakokartta, J. Wegelius. Charta öfver Paikala bys ägor i Wänä socken -- afmätt år 1785.

Kartta 5. Ote Paikkalan isojakokartasta (1785). Vasemmassa reunassa kirkko, siitä suoraan itään, kohdassa jossa katkoviivalinja tekee mutkan kaakkoon on Kirkkokallion huippu. Katkoviivan eteläpuolella oleva maasto on joko peltoa (tässä kuvassa muutettu vaaleanharmaaksi) tai metsää (vinossa olevia puun symboleja). Eteläpuolella näkyvä isolla B:llä merkitty alava Paikkalanniitty lienee usein ollut tulvaveden peitossa. Kartassa näkyy kaksoiskatkoviivalla (tässä vahvistettu) merkitty kärrytie, joka lähtee kirkolta suunnilleen nykyisen Kirkkoraitin ja Paikkalan tien kohdalla. Paikkalan niityn pohjoisreunaa noudattava kärrytie johtaa Kirkkokallion editse oikeassa alakulmassa näkyvälle Lukkarinpellolle. Tie ja kartassa näkyvät pelot sijoittuvat normaalituvan ulottumattomiin, nykyisen korkeuskäyrän 82,5 metriä kuivemmalle puolelle. Lähde: Maanmittaushallituksen arkisto, Isojakokartta 1785.

Asiakirjamaininnat

Vanhoista asiakirjoista ei löydy mainintaa kirkon itäpuolisesta salmesta, kirkkosaaresta tai sinne johtavasta sillasta. Sen sijaan suoraan tai välillisesti käy ilmi, että kirkko sijaitsi Vanajaveden rannalla, ei saarella. Varhaisin esimerkki on vuodelta 1754, jolloin Vanajan kirkkoherra Thomas Pacchalenius (1703–1784) lyhyessä pitäjänkuvauksessaan sanoo Vanajan kirkon sijaitsevan joen (Vanajaveden) itäpuolella.⁶⁶

Kukkolan talon sijaintia kuvataan v. 1776 tiluskartan tekstiosassa⁶⁷ näin: ”Kukkolan talo sijaitsee Vanajan kirkon luona, *maanteitse* puoli peninkulmaa Hämeenlinnan kaupungista, korkealla kalliomäellä, *pappilan maiden* ja Paikkalan talon maiden välissä”⁶⁸ (kursivointi ES). Kuvauksesta ilmenee sama asia kuin kartoista: Hämeenlinnasta pääsi maanteitse Vanajan kirkolle ja Kukkola rajautui kaakossa pappilan maihin, ei Vanajaveteen.

Tietoteos vuodelta 1852 – ajalta ennen järvenlaskua – toteaa, että Hattelmalan harjulta näkyy Vanajaveden ”toisella puolella” sijaitseva

Vanajan kirkko.⁶⁹ Vuonna 1838 sanomalehti kertoo kirkon sijaitsevan ”Vanajaveden lahden rannalla”.⁷⁰

Miksi virheellinen käsitys on säilynyt?

Vanajansaari käsitteenä ja paikannimenä levisi ja vakiintui 1900-luvun kuluessa. Virheellinen

66. Turun maakunta-arkisto, Turun tuomiokapitulin asiakirjoja F IV 3, Kertomuksia kirkkojen historiallisista muistomerkeistä, Vanaja.

67. Maanmittauslaitoksen arkisto, Ägo-Beskrifning öfver Kuckomäki eller Kuckola Frälshemman, uti Wäno socken – – til förmedling skattläggning på mantalet åhr 1778. Liittyy tiluskarttaan Charta öfver Kuckomäki eller Kuckola ... 1776. Hämeenlinna 8:-.

68. Kuckola enstaka hemman, belägit vid wäno kyrkia, en half mil Landväg ifrån Tavastehus stad, på en hög Bergkulla, emellan Prästegårdens och Paikala hemmans ägor.

69. August Reinholm, Tavastland. Teoksessa *Finland framstäldt i teckningar*. Gröndahl & Öhman 1845–1852, 212.

70. Några ord om Jämerna och särdeles om ett af Novgorodernas krigståg emot detta folk. *Helsingfors Morgonblad* 27.05.1839, 2.

käsitys säilyi ensisijaisesti siksi, että kirjoittajat tyytyivät siteeraamaan aiempia lähteitä sellaisenaan. Niinpä Heikelin (1878) monin tavoin vanhentunutta näkemystä toistettiin oleellisesti muuttumattomana vielä 2000-luvulla.

Vanajansaaresta kirjoittaneilla ei ollut käytettävissään luotettavaa yhteenvetoa Vanajaveden pinnankorkeuden muutoksista historiallisena aikana, mikä antoi tilaa perustelemattomille arveluille. Kokonaiskäsityksen puuttuessa tutkijat yhdistelivät yksittäisiä, yhteismitattomia vedenkorkeustietoja ilman, että olisivat problematisoineet tulvien luonnetta tai vedenkorkeuden mitaustapaa. Ennen 1800-luvun lopun systemaattisia mittaussarjoja *keskivesi* (veden korkeuden vuotuinen keskiarvo) oli tuntematon käsite, joka laskennallisena suureena tuskin olisi edes kiinnostanut ranta-asukkaita. Käytössä oli sen sijaan ”tavallinen vesi”, taso jolla pinta yleensä pysyttelee sulan veden aikana, *tulva-ajan ulkopuolella* ja joka on alhaisempi kuin keskivesi. Talonpoika pitää alavien rantapeltojensa ja –niittyjensä ”tavallisenä” korkeutena sitä toivomaansa ihanteellisen matalaa tasoa, joka tosiasiaassa valitsee vain harvoin (samoin kuin pelloilta vain harvoina vuosina saadaan ”normaalisato”). Näin ollen 1700-luvun lähteessä mainittu ”kaksi kyy-närää (120 cm) korkea” tulva on saattanut ylittää vain runsaat puoli metriä keskiveden yläpuolelle.

Virheellisiin päätelmiin ohjasi myös 1920- ja 1930-luvulla Suomen maantieteellisen seuran ja Maanmittaushallituksen julkaisemissa kartoissa ilmoitettu Vanajaveden korkeus 81 metriä.⁷¹ Luku on puolitoista metriä liian korkea eikä vastaa silloin käytössä ollutta NN- eikä myöhempää N60-korkeusjärjestelmää. Väärä tieto näyttää johtaneen 1950-luvulla uskomaan, että vesi 1900-luvun alkupuolella olisi ollut puolitoista metriä ylempänä. Kun samaan aikaan uskottiin muun muassa Aueriin⁷² nojautuen, että vuonna 1857 vettä laskettiin 3 metriä (tosiasiaassa puolitoista tai enintään kaksi metriä), kasvoi virhekäsitys järvenlaskua edeltäneen vedenpinnan ta-

sosta liki kolmeksi metriksi. Kun siihen lisättiin virheellinen näkemys,⁷³ että maankohoamisen vuoksi vedenpinta vähitellen aleni vuosisatojen kuluessa,⁷⁴ näytti aivan ilmeiseltä, että keskiaikainen kirkko rakennettiin saareen.

Saari-käsitys vakiintui ja sai auktoriteettiaseman, jota mikään ei näytä horjuttaneen. Vanajansaaren elinvoiman tärkein selittäjä näyttääkin olevan sen saavuttama myyttinen asema. Se tarjosi jännittävän tarinan, mielikuvitukseen ja tunteisiin vetoavan erikoisen kuvan lähimenneisyyden kotiseudusta. Uskottavasti perusteltu kertomus kiehoi kirjoittajia ja lukijoita, myytti

71. Suomen maantieteellisen seuran julkaisemassa *Suomen kartastossa* vuodelta 1899 (kartta nro 2, ”Korkeussuhteet”) sekä sen myöhemmissä laitoksissa 1910 ja 1925 ilmoitetaan Vanajaveden korkeudeksi 81 m, joka toistuu vielä vuonna 1938 *Ison Tietosanakirjan* Vanajavesi-artikkelissa. Myös *Suomenmaa*-teoksen Häme-osassa (1922, 279) esitetään Miemalanselän korkeudeksi 81 m.

Harhaanjohtava 81 metriä esiintyy samoin teoksessa *Suomen kartta*. Maanmittaushallitus 1920. Räikeästi virheellinen on Mallasveden korkeuslukema 82 m (oikea luku n. 84 m). Jos kartan luvut olisivat tosia, olisi Valkeakosken kanavan putouskorkeus ollut v. 1920 ainoastaan 1 metri (82–81m), kun se tosiasiaassa oli 4,5 metriä.

72. Auerin vuonna 1924 esittämä 3 metriä oli liian korkea. Oikeampi luku on n. 2 metriä. Ks. Liisa Kaarina Simola, *Über die postglazialen Verhältnisse von Vanajavesi, Leteensuu und Lehijärvi sowie die Entwicklung ihrer Flora*. Suomalainen tiedeakatemia 1963, 44. Jo Palmén (1903) mainitsi laskuksi 2 metriä. Koskenperkaustoimikunnan ilmoittama 5 jalkaa (1 ½ metriä) saattaa olla oikeampi arvo.

73. Käsitys esiintyy jo vuonna 1914 ”Pääasiassa lienee maatumisen kuitenkin aiheutunut säännöllisestä maan kohoamisesta”. Juhani Rinne, *Suomen keskiaikaiset mäkilinnat*. Helsingin yliopisto 1914, 135–136. Ks. myös Aarni 1952, 1.

74. Järvialtaiden kallistuminen maankohoamisen vaikutuksesta mainitaan kirjallisuudessa jo v. 1896. Ks. Wilhelm Ramsay, *Finlands geologiska utveckling från istiderna intill våra dagar*. Svenska Folkskolans Vänner 1896, 86. Mainittakoon, että v. 1907 Alma Aarni (silloinen Saarinen) suoritti osana maisterintutkintoaan Fennoskandian geologian kurssin professori Ramsaylle, mutta järvien kallistumismekanismi ei näytä tuolloin välittyneen opettajalta opiskelijalle. HMA, Alma Aarnin henkilöarkisto, Helsingin yliopiston opintokirja. – *Nyt julkaistu Erkki Salonen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin*.

juurtui sitkeästi kirjallisuuteen ja levisi myös sen ulkopuolelle. Vielä elokuussa 2006 Wanaja-Seuran edustaja muistutti hautausmaata esitellessään, että koko kirkonseutu oli aiemmin sijainnut saarella, ja kesäkuussa 2013 kirkkoa matkailijoille esitellyt opas aloitti kertomalla, että kirkko oli rakennettu saareen.

Vanajansaari kuuluu totena pidettyjen myyttien ryhmään, toisin kuin kirkkojen historiaan usein liitetyt jättiläistarinat. Kaikkien myyttien lailla tarina on pitänyt itse itsensä hengissä. Sillä on ollut yhteisössä tehtävä: se on ollut paikallis-historian erikoisuus, kiehtovaa menneisyyttä, joka on haluttu siirtää seuraavalle sukupolvelle ja joka herättää kotiseuturakkautta vahvistaen ”kaikkien meidän” identiteettiämme. Vanajan historia tarjoaa niukalti suuria tapahtumia, merkkihenkilöitä tai luonnon harvinaisuuksia, joten saari tuli tarpeeseen, kohottamaan koti-seutuprofilia.

Lopuksi on syytä mainita, että pohdinta Vanajaveden pinnan korkeuden muutoksista koskee myös Hämeen vanhan linnan ja Hämeenlin-

nan kaupungin maaston historiaa. Vedenkorkeuden määrittelyn ongelmat liittyvät samoin Janakkalan ja Hattulan ja Tyrvännön historialliseen maantieteeseen ja topografiaan. Tarkempi tutkimus voi muuttaa rantamaisemia siitä, millaisiksi ne on kuvattu näiden seutujen paikallis-historioissa.

Abstract: The Church Island of Vanaja: The Backgrounds of a Myth

Studies dealing with the region of Hämeenlinna (Tavastehus in Swedish) often mention the island of Vanajansaari. The idea of the Vanaja Church being built on an island, which would have disappeared during the land raising process following the Middle Ages, is firmly rooted in the local historical tradition and in scholarly works as well. However, as Erkki Salo (†) proves by comparing the tradition with early written documents, maps, place names and our knowledge of water levels in the area, it is most likely that no such island ever existed. The tradition was perhaps inspired by occasional spring floods, when the church area was temporarily surrounded by water.

Keywords: Vanaja Church, island of Vanajansaari, myths, history writing

Jaak Valge

Miksi osa Viron kirjailijoista siirtyi neuvostohallinnon palvelukseen vuonna 1940?¹

Jaak Valge analysoi artikkelissaan, miksi osa virolaisista kirjailijoista siirtyi vuonna 1940 tapahtuneen Viron miehittämisen jälkeen neuvostohallinnon palvelukseen. Ennen kaikkea hän tarkastelee kolmen vuonna 1940 tehtäväänsä nimitetyn nukkehallituksen ministerin, Nigol Andresenin, Johannes Semperin ja Johannes Vares-Barbaruksen, motiiveja. Heidän vieraantumisensa virolaisesta yhteiskunnasta alkoi jo 1920-luvulla ja syveni kriisivuosina. He näkivät Neuvostoliitossa kansallissosialistien kaikkein ehdottomimman vastustajan. Tämä muutti Neuvostoliiton heidän silmissään kritiikin yläpuolella olevaksi ja näin Moskovan toimet Virossa muuttuivat huomattavasti helpommiksi ja tuloksellisemmiksi.

Viron miehityksen jälkeen kesäkuussa 1940 Moskovan valtaan asettamaa Johannes Vares-Barbaruksen hallitusta on kutsuttu tyypiltään ”kirjalliseksi” hallitukseksi.² Yhdestätoista nukkehallituksen jäsenestä pääministeri Johannes Vares-Barbarus oli lääkäri ja kirjailija, ulkoministeri Nigol Andresen kirjallisuuskriitikko, kääntäjä ja runoilija, opetusministeri Johannes Semper kirjailija ja pääministerin sijainen Hans Kruus historian professori.

He olivat nukkehallituksen jäseniä, mutta eivät kuitenkaan poikkeustapauksia. Itsenäisen Viron tasavallan kirjailijaliiton 53 jäsenestä vähintään seitsemätoista siirtyi vuonna 1940 aktiivisesti neuvostohallituksen palvelukseen. Nämä kesällä 1940 kommunistiseen puolueeseen liittyneet tai neuvostolaistamisessa avusta-

neet henkilöt tunnetaan Virossa nimellä ”juunikommunistid” eli kesäkuun kommunistit. Seuraavien vuosien aikana neuvostovaltaa vastaan taistelleita ja uuden neuvostomiehityksen pelossa Virossa poistuneita ja neuvostovastaisina sorrettuja kirjailijoita oli suunnilleen yhtä paljon kuin kesäkuun kommunisteja.

Tarkastelen tässä artikkelissa Nigol Andresenin, Johannes Semperin ja Johannes Vares-Barbaruksen poliittisten kantojen muotoutumista. Miksi he tunsivat vetoa neuvostokommunistisen hallinnon suuntaan ja liittyivät nukkehallitukseen? Olivatko kyseessä vain Virolle ominaiset syyt?

Lähdeaineistona käytän Andresenin, Semperin ja Vares-Barbaruksen kirjeenvaihtoa, muistelmia ja kirjallista tuotantoa sekä Neuvostoliiton Tallinnan lähetystön diplomaattien kirjeenvaihtoa ja työpäiväkirjoja sekä Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun aineistoja. Aluksi analysoin heidän suhtautumistaan virolaiseen yhteiskuntaan. Sen jälkeen tarkastelen Neuvostoliiton roolia vastapainona kansallissosialistiselle Saksalle ja Neuvostoliiton toimintaa. Yhteenveto-osassa kuvaan Andresenin, Semperin ja Vares-Barbaruksen myöhempiä vaiheita ja tarjoan syytä siihen, miksi Neuvostoliitto muodostui heille houkuttelevaksi.

Mitä tiedämme ja mitä haluamme saada tietää?

Kirjallisuudentutkija ja kääntäjä August Annist on ensimmäisenä käsitellyt syytä virolaisten varemmissointellektuellien siirtymiseen neuvostovaltan palvelukseen. Peitenimellä Jaan Siiras il-

1. Artikkelini on laadittu Viron tasavallan Opetus- ja Tiedeministeriön kohdeteema SF0130018s11:n puitteissa. Kirjoittaja kiittää hyvistä neuvoista Valdur Ohmannia, Heino Arumäe’ä sekä anonyymejä arvioijia, ja käännöstyöstä Risto Teinosta ja Riitta Teinosta.

2. Ants Oras on kutsunut Baltian maiden nukkehallitusta ”tyypiltään kirjalliseksi” hallitukseksi. Ants Oras, *Eesti saatuslikud aastad 1939–1944*. Olion 2002, 52.

mestyneessä kirjassaan Annist totesi vuonna 1942 Vares-Barbaruksen olleen ”hyvä mies ja hyvä lääkäri”. Sen sijaan runoilijana hän oli lahjaton, ja menestyksen puutteen sekä Venäjällä saadun koulutuksen vuoksi hän kaipasi ulospääsyä kotimaansa sulkeutuneesta ilmapiiristä. Annist oletti, että Varesen ja tämän kollegoiden päämotiivina oli pyrkimys välttää huonoin vaihtoehto. He halusivat säilyttää virolaisen kulttuurin ja turvata edes samanlaisen autonomisen aseman kuin Mongolialla. Lisäksi Annist tulkitsti Varesen kollegoineen olettaneen, etteivät asiat Virossa olleet kuten Venäjällä, joka oli heidän mielestään sivistymätön maa.³

Annistin kollega Ants Oras oli ainakin osittain samaa mieltä neuvostohallituksen palvelukseen siirtyneen vasemmistolaisen sivistyneistön naiiviudesta, mutta muilta osilta hän selitti näiden käyttäytymistä toisin. Oraksen mukaan ”venäläiselle doktriiniselle valmispsykologialle” omistautuivat täydellisesti ne kirjailijat, jotka olivat saaneet vaikutteita ranskalaisesta ja venäläisestä naturalismista. Lisäksi he olivat halunneet olla köyhempien kansankerrosten, proletariaatin esitaistelijoita, mutta eivät kuitenkaan pyrkineet ymmärtämään näitä syvemmin. Kirjailija-opetusministeri Semperiä Ants Oras piti pelurina, ”älän ja psykologian, lopulta runoudenkin urheilijana” sekä esimerkkinä siitä, ”miten briljantti-sinkin kulttuuri ilman syvempää eetosta, intellektuaalinen koneisto ilman riittävän voimakasta sielullista valoa voi johtaa oman itsensä olemuksen kieltämiseen, henkiseen nihilismiin ja täydelliseen opportunistiin”.⁴ Samaa konseptia Oras jatkoi vuonna 1948 ilmestyneessä kirjassaan.

Uudelleen itsenäistyneessä Virossa Heino Arumäe jatkoi Annistin linjoilla. Paljon lainatussa esseessään Hans Kruusista Arumäe piti tärkeimpänä syynä oppositiohenkeä, tyytymättömyyttä Viron autoritaariseen hallintoon. Lisäksi Arumäen mukaan Hans Kruusin ja muiden sivistyneiden vasemmistolaisten mielestä tärkein Virola uhannut vaara oli Saksa. Tämän vaaran tor-

jumiseksi he pitivät tarpeellisenä yhteistyötä Neuvostoliiton kanssa. Varesen hallitukseen liittyneet henkilöt toivoivat Viron saavan aseman niin sanottuna kansandemokraattisena tasavaltana, joka Mongolian tapaan säilyttäisi tietyn sisäisen itsenäisyyden.⁵ Arumäen jälkeen joukko muita tutkijoita on jatkanut samoilla linjoilla.⁶

Magnus Ilmjärvin mukaan kesäkuun hallituksen ministereiden toimintaa ei tulisi kuitenkaan käsitellä näiden yrityksenä pelastaa itsenäisyys. Hän nostaa etusijalle autoritaarisen hallinnon. Sen vaikutuksesta osa vasemmistolaisista katsoi, että valittavana oli joko oma tai vieras väkivalta. Vieraan väkivallan avulla autoritaariselle hallinnolle saattoi kostaa sen tekemät vääryydet ja loukkaukset. Sen uskottiin tarjoavan suojaa myös Saksaa vastaan.⁷ Sen sijaan Toomas Karjahärm ja Väino Sirk ovat epäilleet, ”ryhtyisivätkö henkilöt, joita demokratian puute häiritsee, tukemaan innokkaasti vieläkin epädemokraattisempaa hallintoa”. Kirjoittajat eivät siis näytä uskovan, että neuvostovallan tukemiseen olisi merkittävänä syynä ollut aikaisempi autoritaarisen vallan aika Virossa.⁸

3. Jaan Siiras, *Viro neuvostokurimuksessa. Piirteitä Viron tapahtumista ja kehityksestä bolševikkivallan aikana vv. 1939–41*. WSOY 1942, 86–87, 98–99, 167.

4. *Eesti Looming* II. Kirjanduslik koguteos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1944. Viitattu kirjassa Ants Oras, *Tee-lahkmel. Luulekool I. Apoloogia*. Ilmamaa 2003, 114–115, 494.

5. Heino Arumäe, Mõnda Hans Kruusist, Mongoolia eeskujust ja poliitilisest naivismist. *Looming* 10 (1991), 1382–1384, 1387.

6. Esim. Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*. O. Kuuli 1999, 71, 74; Toomas Karjahärm & Väino Sirk, *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940*. Argo 2001, 379.

7. Magnus Ilmjärvin, *Häaletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsioonini kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*. Argo 2010, 818, 827–828.

8. Toomas Karjahärm & Väino Sirk, *Kohanemine ja vastu-panu. Eesti haritlaskond 1940–1987*. Argo 2007, 25–26.

Kokoomateoksen *Sõja ja rahu vahel* (suom. Sodan ja rauhan välillä) tekijät Jüri Ant ja Meelis Maripuu katsovat, että ultimaatumihallituksen jäsenten valinnan ratkaisivat henkilöiden aiemmat yhteydet Kominterniin, Neuvostoliiton ulkomaanvakoiiluun tai Neuvostoliiton lähetystöön. Tekijöiden mielestä 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun pyrkimykset esittää nukkehallituksen jäsenet marttyyreina johtuivat elossa olleiden (Kruus, Andresen, Semper) ”jälkiviisaudesta” ja oman toiminnan puolustamisesta.⁹ Tutkimustulokset ovatkin suuresti ristiriidassa keskenään.

Suhtautuminen Viron yhteiskuntaan

Nigol Andresen liittyi vuonna 1921 vasemmistolaisimpaan lailliseen puolueeseen, Viron Itsenäiseen Työväenpuolueeseen (*Eesti Iseseisev Töölispartei*, EISTP), ja vuonna 1926 sosiaalidemokraattista ideologiaa edustaneeseen Viron Sosialistiseen Työväenpuolueeseen (*Eesti Sotsialistlik Töölispartei*, ESTP). Hän ei kuitenkaan pitänyt itseään 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa poliittikkona, vaan kulttuurihenkilönä.¹⁰ Epäilemättä näin oli myös Vares-Barbaruksen ja Semperin kohdalla. Kaikkien kolmen tavoitteena saattoikin olla Anatole Francen, Romain Rollandin tai Henri Barbussen tapainen yhteiskunnallinen asema aktiivisena vasemmistoradikaalina kirjailijana.¹¹ ESTP:ssa Andresen oli vasemmistolaista oppositiota edustaneen Nuorsosialistisen Liiton (*Noorsotsialistlik Liit*) pääideologi ja vuonna 1929 hänestä tuli nuorsosialistien johtaja. Nuorsosialistien aikakauskirja *Rünnak* (suom. Hyökkäys) kutsui vuoden 1928 ensimmäisessä numerossaan Andresenin kirjoittamassa tai hyväksymässä pääkirjoituksessa nuoria liittymään ja julisti: ”Ei, valtiollinen itsenäisyys ei ole meidän sukupolvellemme enää mikään ihanne.”¹²

Johannes Semper oli vuonna 1919 Viron perustavassa kokouksessa (*Eesti Asutav Kogu*) EISTP:n edustajana. Vuonna 1920 Semper avioitui tarttolaisen suurkauppiaan tyttären kanssa, poistui Virossa vuonna 1921 ja vietti kuusi vuotta

Berliinissä ja Pariisissa. Palattuaan Viroon hän valmistui vuonna 1928 Tarton yliopistosta, aloitti työt opettajana samaisessa yliopistossa ja jatkoi kirjallista tuotantoaan ja kääntämistä. Vuonna 1930 hänestä tuli kirjallisuusaikakauskirja *Loomingin* päätoimittaja. Hän ei kuitenkaan viihtynyt Virossa. Vuonna 1928 hän kirjoitti Vares-Barbarukselle: ”Ei anneta puhua sanan vertaa toisin kuin kotimainen maku vaatii. [...] Juuri tuon diktatuurin kiusaksi haluttaisi vielä kovemmin vetää turpaan tuota laiskiaista, joka liikkuu ympärilläsi vetelänä massana ja yrittää ohjata sinua kaiken likaisen ja saastaisen suuntaan.”¹³

Johannes Vares-Barbarus oli osallistunut Viron vapaussotaan sotilaslääkärinä ja oli yksi Viron sitkeimmistä yhteiskuntakriittisistä runoilijoista. Hän ei kuulunut mihinkään puolueeseen, mutta oli kiinnostunut politiikasta ja tunsikin olonsa Virossa ahdistuneeksi:

Henkinen orjuus on Virossa juuri itsenäisyyden myötä saanut vauhtia, työkansaan kohdistuva fyysinen väkivalta ei ole vähäisempää kuin tsaarin aikana, – siten itsenäisyys on hyödyllistä pääasiassa keinottelijoille, ruumiinryöstäjille, nousukaille, pyrkyreille, paraatierhoille.¹⁴

Vuonna 1928, ennen ensimmäistä matkaansa Neuvostoliittoon, hän tunnusti: ”Olen oman hen-

9. Enn Tarvel (toim.) *Sõja ja rahu vahel*. II osa. S-Keskus 2010, 98–99, 116. Vastaavista tulkinnoista ks. myös Seppo Zetterberg, *Viron historia*. SKS 2007, 625.

10. Andresenin muistelmat 8.10.1962, Viron Valtionarkiston Filiaali (Eesti Riigiarhiivi Filiaal, ERAF) 247-51-19a, l.

11. Andresen EK(b)P:n Keskuskomitean komissiolle 27.9.1949, ERAF 1-7-314, 89, 163.

12. Tulge meiega. *Rünnak* 1, (1928), 2.

13. Semper Vares-Barbarukselle 29.1.1928. Ilmar Sikemäe (toim.) *Johannes Semper elus ja kirjanduses. Kogumik*. Eesti Raamat 1967, 100–101.

14. Vares-Barbarus Semperille 21.3.1926, Viron Kulttuurihistoriallinen Arkisto (Eesti Kultuurilooline Arhiiv, EKLA), Kopiot 227, 205.

Kuva 1. Kirjailijat Johannes Vares-Barbarus ja Johannes Semper olivat ystäviä jo 1920-luvulla. Kuvassa Vares-Barbarus (oikealla) ja Semper puolisoineen Pärnun rannalla vuonna 1928. Lähde: EFA.31.0-84395.

kilöni suhteen päätyneet aitokommunistiselle kannalle, ja tahdon sille jäädä.”¹⁵

Kriittisyyttä voimisti entisestään Viron pienuus: kirjailijat hengittivät länsieurooppalaisten kollegojensa kanssa samaan tahtiin, mutta heidän nykyaikainen luomistyönsä ei voinut löytää laajaa yleisömenestystä ja tunnustusta jo pelkästään vironkielisten lukijoiden vähäisyyden vuoksi.¹⁶

Monet vasemmistolaisesti ajattelevat virolaispoliitikot ja intellektuellit olivat nähneet vuonna 1930 Viroon levinneessä talouskriisissä Marxin ennustusten toteutumisen ja odottivat sosialistisen ideologian suosion kasvua, mutta sen asemesta kansanjoukkojen kannatusta alkoikin nauttia radikaalin kansallismielinen vapaussoturien liike. Viron Sosialistisen Työväenpuolueen johtajat Karl Ast ja August Rei näkivät vapaussoturien vastaisena lääkkeenä tiiviimmän yhteistyön porvarillisten puolueiden kanssa.

ESTP:n jatkuvasti voimistuvasta vasemmistoppositiosta, jonka kantavana voimana olivat juuri Andresenin johtamat nuorsosialistit, tällainen näytti kuitenkin luokkataistelun selkeyden hämärtymiseltä. Kun hallitus devalvoi Viron kruunun 1933 kesäkuussa, Andresen piti sitä edullisena hetkenä laajan luokkasodan aloittamiselle ja kritisoi ankarasti puolueen johtoa, koska se ei kyennyt asettumaan ”kansan nousevan vihan” johtoon.¹⁷

Elokuun 11. päivänä 1933 Jaan Tõnissonin hallitus julisti koko maata koskevan poikkeustilan, jonka tuloksena kiellettiin myös Nuorsosia-

15. Vares-Barbarus Adsonille 3.4.1928, EKLA, Kopiot M 281, 229.

16. Ks. esim. Vares-Barbarus Adsonille 28.4.1925, EKLA, Kopiot M 281, 57, 128.

17. Viron Sosialistisen Työväenpuolueen VIII kongressin pöytäkirjat 4.2.1934, Viron Valtionarkisto (Eesti Riigiarhiiv, ERA) 87-1-346, 19.

listien Liitto. Andresenin mielestä poikkeustilan julistamisen olivat provosoineet sosialistien johtajat, joiden tavoitteena oli sekä vapaussoturien että oman puolueensisäisen opposition ytimen kukistaminen. Vares-Barbarus kirjoitti puolestaan, että hän on jo pitkään vihannut ”herrasosuja”.¹⁸ Andresen muuttui ESTP:n johtajia kohtaan jyrkän vihamieliseksi, hänen mielestään kyseessä oli niiden idealististen nuorten pettäminen, jotka luulivat liikkuvansa ESTP:n kanssa kohti sosialismia.¹⁹

Viron Sosialistisen Työväenpuolueen lopullinen hajoaminen tapahtui vuoden 1934 helmikuussa. Parlamentissa kolme vasemmistososialistia – Nigol Andresen, Maksim Unt ja Aleksander Jõeäär muodostivat Marksilaisen Työkansan Liiton ryhmän (*Marksistlik Töörähva Ühendus*, MTÜ). Konstantin Pätsin ja Johan Laidonerin 12. maaliskuuta 1934 suorittama vallankaappaus lakkautti demokratian, minkä jälkeen MTÜ protestoi ESTP:sta poiketen voimakkaasti vallankaappausta vastaan.²⁰

Vares-Barbarus ja Semper, jotka eivät edelleenkään olleet liittyneet mihinkään poliittiseen ryhmittymään, eivät alkuun murehtineet niinkään demokratian menetystä, vaan katsoivat vallankaappauksen tapahtumaksi, jonka osalta, kuten Vares-Barbarus ilmaisi, ”[...] jokaista intellektuellia voi onnitella.”²¹ Jonkin ajan kuluttua heidän kannoissaan tapahtui kuitenkin käänne. Tammikuun 1. päivänä 1935 Semper kirjoitti: ”Kyllä, ymmärrän, että toista tietä ei ollut [...], tiedän myös, että heikompi hallinto viivyyttäisi vapaussoturien lakkauttamista, mutta siitä huolimatta painostusta ei voi hyväksyä...”²² Varesen käänteeseen suunta oli selkeämpi: ”Jos diktatuuri tulee valita, sen pitää sittenkin olla työtätekevien ihmisten diktatuuri, eikä loisivan ja keinotekävän luokan diktatuuri.”²³ Kyseessä oli ankara demokratiaan pettyminen, jollaista esimerkiksi suomalaiset vasemmistointellektuellit eivät ehkä näin selvästi tunteneet.

Neuvostoliiton matkan jälkeen Vares-Barbarus kirjoittikin neuvostokommunismia ylistävän

artikkelin.²⁴ Sitä seurasi ankara kritiikki, mihin Vares-Barbarus reagoi tuskaisesti: ”Näköjään meidän ’kansantasavallastamme’ on jäänyt jäljelle vain onnettomat rippeet. Nyt tulee muuttaa asumaan johonkin kuningaskuntaan, että henki jäisi raakaamatta ja kuohitsematta [...]. Tulee kaiketi pohtia vakavasti maasta muuttamista.”²⁵ Tuskinpa maastamuuton ajatus oli todellinen, mutta varmasti Viron marksilaiset intellektuellit karttoivat virolaista kansallismielisyyttä. Sen ruumiillistumana heidän silmissään olivat alkuun Viron vapaussoturit, myöhemmin vapaussoturit kukistanut Pätsin hallinto.

Neuvostoliitto natsi-Saksan vastapainona

Ei ole epäilystäkään siitä, että Saksan vuoden 1933 ja sitä seuranneiden vuosien tapahtumat järkyttivät Viron vasemmistolaisia syvästi. Saksan uhkakuvalle oli Virossa syvät historialliset juuret ja natsien esiin nousu vahvisti sitä. Viron vasemmistolaiset etsivät liittolaisia. Kaikkein voimakkain ja ehdottomin saksalaisen natsismin vastustaja näytti olevan neuvostokommunismi. Suurin yhteys Moskovaan oli alkuun Neuvostoliiton lähetystön kautta.

Virolaisten intellektuellien jyrkkä käänös Neuvostoliiton suuntaan näyttää tapahtuneen

18. Vares-Barbarus Semperille 9.9.1933, EKLA, Kopiot 228, 591.

19. Kljavinin diplomaatin työpäiväkirja 3.11.1933, Venäjän Federaation Ulkomaanpolitiikan Arkisto (AVPRF) 0154-26-37-5, 1, 199.

20. Riigikogu V koosseisu V istungjärgu protokollid 26.9.1934, 1514–1515.

21. Vares-Barbarus Semperille 21.3.1934, EKLA, Kopiot 230, 634–635.

22. Semper Vares-Barbarukselle 1.1.1935. Sikemäe (toim.) 1967, 108–109.

23. Vares-Barbarus Semperille 10.6.1934, EKLA, Kopiot 228, 643–644.

24. J. Barbarus, Matkavisandeid & mõtisklusi. *Looming* 8 (1935), 905–914.

25. Vares-Barbarus Semperille 5.12.1935, EKLA, Kopiot 228, 721–723, 726–727.

vuonna 1933. Neuvostoliiton lähetystön 1. sihteeri ja VOKS:in (Yleisliittolainen kulttuurisuhteita ulkomaihin kehittävä seura) Viron valtuutettu Janis Kljavin kirjoitti: ”Niin kirjailijaliiton puheenjohtaja Hubel, tunnettu kirjailija ja kriitikko Tuglas kuin Tallinnan työväenteatterin ja Tarton Vanemuine-teatterin johtajatkin Reining ja Gailit ilmoittivat minulle henkilökohtaisesti, että he tekevät jyrkän käännöksen venäläisen kirjallisuuden suuntaan. [...] Tämä meille uusi tilanne tulisi asianmukaisesti käyttäen hyväksi ja varmistaa.”²⁶

Näyttää siltä, että juuri fasisminvastainen taistelu oli se, joka antoi mahdollisuuden nähdä Neuvostoliitossa vain positiivista. Neuvostoliitossa vuosina 1937–1938 järjestettyjä oikeudenkäyntejä virolainen lehdistö käsitteli varsin perusteellisesti. Sen sijaan Viron tulevat kesäkuun kommunistit yrittivät olla niitä huomaamatta, siitäkään huolimatta, että muiden joukossa pidettiin ja teloitettiin myös suurin osa Neuvostoliitossa asuneista virolaisten kommunistien johtajista. Andresen selitti myöhemmin reagoimattomuutta sillä, että asian tutkiminen olisi voinut vahingoittaa fasisminvastaista taistelua.²⁷

Viron vasemmistointellektuellien reaktioon elokuussa 1939 solmittuun Molotovin-Ribbentropin sopimukseen saattoivat vaikuttaa osin eri syyt kuin esimerkiksi suomalaisilla vasemmistointellektuelleilla. Neuvostoliiton-Saksan sopimus ei merkinnyt Virolle pelkästään kommunistien sopimusta natsien kanssa, vaan myös sen tasapainotilan katoamista, jonka varassa Viron itsenäisyys oli säilynyt. Suomesta poiketen virolaisessa yhteiskunnassa hallitsi yleinen Saksan vastaisuus. Niinpä Viron vasemmistolaiset ja todennäköisesti myös virolaisen yhteiskunnan enemmistö katsoivat, että erittäin huonossa valintatilanteessa oli sittenkin parempi jäädä kommunistien otteeseen. Tuleville kesäkuun kommunisteille sopimus merkitsi kuitenkin enemmän kuin vain Saksan uhan poistumista: myös toivon syytymistä Viron yhteiskunnan muuttamiseksi Neuvostoliiton avulla. Vares-Barbarus

kirjoitti: ”Meidän yhteiskuntamme kerma on katkeroitunut siitä, että Hitler ei tulekaan ihan heti sitä ‘pelastamaan.’”²⁸ Sopimusta seurannutta hallituksen vaihtumista (pääministeriksi tuli Semperin ja Varesen luokkatoveri Jüri Uluots) Semper kommentoi: ”No, tuo tuolien vaihto ylhäällä ei tyydytä ketään [...] Mutta uskon, ettei läpimurto jää meillä kuitenkaan tulematta ja se istuttaa näinä hermostuneina aikoina mieliin optimismia.”²⁹ Vares-Barbarus vastasi: ”Nyt on vähintään taas uskoa tulevaisuuteen.”³⁰

Moskovan vaikutuspyrkimykset

Kominternin uusi joustavampi politiikka, jonka mukaisesti rohkaistiin antifasististen voimien yhteistyötä, muotoutui vuosina 1934–1935.³¹ Ennen tätä, 1920-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta 1930-luvun alkuun saakka, Viron Kommunistisen Puolueen toiminta oli ollut Virossa lähes täysin tukahdettuna. Vuonna 1932 Virossa oli noin 200 EKP:n jäsentä, mutta näistä saattoi kommunistista työtään vapaudessa tehdä vain 20–30. EKP:n vaikutus Viron politiikkaan ja älymystön edustajiin oli hyvin pieni. Yhteydenpito Viron vasemmistopoliitikoihin ja -intellektuelleihin olikin ollut huomattavasti tuloksetkaampaa lähetystön diplomaattien kautta. Se tiivistyi vuodesta 1932 lähtien, jolloin Neuvostoliiton Tallinnan lähetystöön tuli töihin Janis Kljavin, jonka tärkeimpänä missiona oli yhteyksien vahvistaminen kulttuurihenkilöihin keskusteluiden, kirjallisuuden levittämisen, kulttuuri-iltojen, näyttelyi-

26. Kljavin Lernerille 7.9.1933, Venäjän Federaation Valtionarkisto (GARF) 5283-5-610, 78.

27. Andresenin muistelmat 2.2.1965, ERAF 247-51-19a, 120; Andresenin muistelmat 8.2.1960, EKLA 311-56-1, 3.

28. Vares-Barbarus Semperille 27.8.1939, EKLA, Kopiot 228, 874.

29. Semper Vares-Barbarukselle 14.10.1939. Sikemäe (toim.) 1967, 123.

30. Vares-Barbarus Semperille 22.10.1939, EKLA, Kopiot 228, 886.

31. Julius Braunthal, *History of the International. Volume II. 1914–1943*. Praeger 1967, 420–426, 471–472.

den, elokuvaesitysten, julkisten esitelmien ja muun sellaisen järjestämisen avulla. Kljavin mainitsi työsuunnitelmassaan erikseen tavoitteen ”mobilisoida ja koota älymystön radikaalimpi osa”.³²

Viron kirjailijoiden osalta suhteiden luominen lähetystön työntekijöihin oli inhimillisesti ottaen täysin ymmärrettävää kiinnostusta naapurikansan kulttuuria ja naapurimaan valtiojärjestystä kohtaan. Samaan aikaan oli epäilemättä myös joukko kirjailijoita, joiden kanssakäyminen ei jäänyt niin sanottujen tavallisten kulttuuriyhteyksien rajoihin. Heillä tosin saattoi olla vaikeuksia erottaa intellektuaalinen poliittinen juoruilu tietojen antamisesta vihamieliselle valtiolle.

Nigol Andresenin yhteydet lähetystöön alkoivat viimeistään vuonna 1932 ja muodostuivat heti erittäin tiiviiksi. Andresen lainasi ja tilasi marksilaisia ja neuvostokirjoittajien kirjoja, kysyi neuvostopuolen näkemyksiä maailmanpolitiikasta ja puhui perusteellisesti Viron sisäpolitiikasta.³³ Semperin ja Vares-Barbaruksen nimet eivät esiinny lähetystön materiaaleissa näinä vuosina; he eivät asuneet Tallinnassa ja todennäköisesti heillä ei myöskään ollut mitään sellaista kerrottavaa, josta olisi ollut syytä kirjoittaa Moskovaan. Vuoden 1934 toukokuussa Kljavin kuitenkin kirjoitti Moskovaan ja mainitsi erikseen neljä nimeä, niiden joukossa Semperin, joita VOKS:n aikakauslehdessä ei ollut tarkoituksenmukaista esittää, ”sillä se saattaa aiheuttaa hänelle hankaluuksia taantumuksellisten piirien taholta.”³⁴ Siten Semper kuului silti niihin, jotka VOKS oli pannut merkille.

Andresenilla ei tiettävästi ollut yhteyksiä VOKS:n, mutta hänen yhteydenpitonsa Neuvostoliiton lähetystön diplomaatteihin jatkuivat ja syvenivät.³⁵ Myös Andresenin kumppani Marksilaisesta Työkansan Liitosta ja myöhempi Vares-Barbaruksen nukkehallituksen jäsen Maksim Unt kirjoitti elämäkertakuvauksessaan olleensa vuodesta 1932 tai 1933 Neuvostoliiton lähetystön tietolähde.³⁶ Myös Kljavinin diplomaatin työpäiväkirja todistaa tämän.³⁷ Voidaan päätellä,

että Andresen ja hänen kumppaninsa olivat jo ennen autoritaarisen hallinnon perustamista valmiita yhteistyöhön kommunistien kanssa. Siten ei ole uskottavaa, että heidän etäännyttämisensä pääsyyinä olisi ollut vuoden 1934 maaliskuussa voimaan saatettu autoritaarinen hallinto. Sen sijaan kommunistit eivät olleet valmiit yhteistyöhön Andresenin ja hänen kumppaniensa kanssa ennen kuin Komintern muutti politiikkaansa. Tämä aika saapui lokakuussa 1934, jolloin EKP:n Keskuskomitean jäsen Leo Looring toimitti lähetin välityksellä Nigol Andresenille kirjeen, jossa tehtiin ehdotus EKP:n ja MTÜ:n yhteisrintaman luomisesta.³⁸ Andresen ja hänen kumppaninsa hyväksyivät ehdotuksen.³⁹ Ensimmäinen tapaaminen tapahtui 9. heinäkuuta 1935 Helsingissä, ja tuolloin laadittiin yhteinen ohjelma.⁴⁰ Se oli pääasiassa Andresenin kirjoittama, ja kuten hän siihen liittyen myöhemmin totesikin – vaikka hän ei kuulunutkaan EKP:hen, ”se ei merkinnyt EKP:sta eriävää politiikkaa.”⁴¹

32. Kljavin Lernerille 14.12.1932, GARF 5283-5-609, 65–66.

33. Antipovin diplomaatin päiväkirja 30.12.1932, AVPRF 0154-26-37-5, 3; Antipovin diplomaatin päiväkirja 11.1.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 28; Antipovin diplomaatin päiväkirja 20.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, I, 170.

34. Kljavin Apletinille 7.5.1934, GARF 5283-5-611, 61.

35. Antipovin diplomaatin päiväkirja 20.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, I, 170; Antipovin diplomaatin päiväkirja 2.10.1933, AVPRF 0154-26-37-5, I, 182; Ustinovin diplomaatin päiväkirja 6.3.1935, AVPRF 0154-28,-40-6, 34–36; 16.4.1935, AVPRF 0154-28-40-6, 69.

36. Arno Kõörna et al. (toim.) 1940. *aasta Eestis. Dokumente ja materjale*. Olion 1990, 93.

37. Kljavinin diplomaatin päiväkirja 19.5.1933, AVPRF 0154-26-37, 5, 114–115; 17.6.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 26, 122; 11.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 167; 4.10.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 176; 10.11.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 189; 19.12.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 248.

38. Andresenin omakätinen tunnustus 14.1.1963, EKLA 311-57-8, 1–2.

39. Andresenin muistelmat marraskuulta 1955, ERAF 247-51-19a, 81.

40. Andresenin haastattelu 8.10.1962, ERAF 247-51-19a, 7.

41. Andresenin muistelmat 2.2.1965, ERAF 247-51-19a, 119.

Vaikka Vares-Barbarus ei käynyt lähetystössä jakamassa tietoja, hänen neuvostoystävällisyytensä oli lähetystön tiedossa. Kljavin kirjoitti hänen toiseen Neuvostoliiton matkaansa liittyen: ”Virossa häntä pidetään yhtenä meidän kirjallisuutemme parhaista tuntijoista ja hän kuuluu paikallisten kirjailijoiden vasemmistolaiseen siipeen. Neuvostoliitosta hän antaa hyvää palautetta.”⁴² Barbarus ei aiheuttanut pettymystä. Yksityiskirjeissäänkin hän ilmaisi haltiotuneisuuttaan Neuvostoliiton suhteen: ”Jo toista päivää astelen tšekäläisessä ankarassa ja miehisessä elämänrytmissä. Tunnen graniitin, raudan, kivimassan ja Nevan karaisevan vaikutuksen.”⁴³ Hän myös kirosi Viron valtiovallan tekopyhyyttä ja ylisti Neuvostoliittoa, vaikka ei halunnutkaan muuttaa Neuvostoliittoon asumaan.⁴⁴

Vuonna 1938 intellektuellien yhteydenpito lähetystön diplomaatteihin jäi harvemmaksi. Tärkeimpinä syinä tähän lienevät Neuvostoliiton lähetystössä tapahtuneet henkilövaihdokset. Lähettiläs Aleksei Ustinov, johon virolaisilla intellektuelleilla oli muodostunut hyvät suhteet, kuoli yllättäen vuoden 1937 syyskuussa. Ustinovin tilalle tullut uusi lähettiläs Kuzma Nikitin oli hiematon ja kulttuurin suhteen välinpitämätön byrokraatti. Kljavin puolestaan poistui Virosta vuoden 1937 lopulla. Hänen tilalleen lähetystön 1. sihteeri tuli vuoden 1938 keväällä Stepan Kirsanov, joka jäi Viroon vuoden 1939 alkuun saakka. Hän toimi myös Viron kulttuurienkielöiden suuntaan, mutta näyttää siltä, ettei niin intensiivisesti kuin Kljavin.⁴⁵ Millaiset hänen valtuutensa VOKS:n alaisuudessa olivat, ei ole tiedossa.

Andresenin ja Marksilaisen Työkansan Liiton yhteistyö kommunistien kanssa sen sijaan jatkui ja tiivistyi. Luottamus ei kuitenkaan ollut ehdoton ja näyttää siltä, että kommunistit eivät rahoittaneet Marksilaista Työkansan Liittoa.⁴⁶ Vuoden 1938 kevääseen saakka Andresen kuitenkin kävi pari kertaa vuodessa tapaamassa EKP:n edustajaa Suomessa ja Ruotsissa. Sittenmin Andresenin yhteydeksi järjestettiin Viroon

siirtynyt Viron Kommunistisen Puolueen edustaja Karl Säre.⁴⁷

Andresenille Viron jääminen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin ja Neuvostoliiton sotilastukikohdienten perustaminen Viroon ei merkinnyt ainoastaan henkistä tyydytystä, kuten Vares-Barbarukselle ja Semperille, vaan myös järjestöllistä päätöstä. Vuoden 1940 maaliskuussa MTÜ:n johtajat laativat laajan asiakirjan ”Marksilaisen Työväenpuolueen (tarkoittaa Marksilaista Työkansan Liittoa JV) selvitys Viron Kommunistiselle Puolueelle ja Kominternille”. Asiakirja päättyy seuraavasti: ”Marksilaisen Työkansan Liiton jäsenen nimissä, joiden yksimielinen toive se on, komitea kääntyy EKP:n ja Kominternin toimeenpanevan komitean puoleen pyynnöllä hyväksyä MTÜ EKP:hen Kominternin ohjelman mukaisesti. Teemme tämän vakuuttuneina siitä, että MTÜ:n jäsenet ovat luotettavia kommunisteja, jotka joka suhteessa kelpaavat marssimaan Kominternin ja toveri Stalinin iskulauseiden alla.”⁴⁸

42. Kljavin VOKS:n III Länsiosastolle 2.9.1935, GARF 5283-5-623, 109.

43. Vares-Barbarus Semperille 1.9.1935, EKLA, Kopiot 228, 707.

44. Vares-Barbarus Semperille 5.12.1935, EKLA, Kopiot 228, 721–723, 726–727. David Cauter toteaa, että ilmeikäs esimerkki kauko-ohjatusta radikalismista on amerikkalainen lehtimies Lincoln Steffens, joka kirjoitti Neuvostoliiton johtajista: ”Olen heidän puolellaan viimeiseen veripisaraan saakka. Olen Venäjän patriootti. Se on tulevaisuuden maa [...] Mutta en halua asua siellä.” David Cauter, *The Fellow-Travelers. A Postscript of the Enlightenment*. Littlehampton Book Services Ltd. 1973, 3.

45. Kirsanovin diplomaatin päiväkirja 11.10.1938, AVPRF 05-18-176-150, 111; 17.10.1938, AVPRF 05-18-176-150, 112; 30.11.1938, AVPRF 05-18-176-150, 117; 16.12.1938, AVPRF 05-18-176-150, 131.

46. Brittiläisen vakoilun tieto Ruotsista 21.11.1936, NA (The National Archives) KV 2/1394; Brittiläisen vakoilun avaama Kominternin koodattu sähkösanoma Tukholmasta Moskovaan 14.11.1936, NA HW 17/31.

47. Andresenin muistelmat 14.1.1963, EKLA 311-57-8, 3, 7.

48. Toomas Hiio (toim.) *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. IKUES 2006, 68–69.

Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun (1938 syyskuusta alkaen NKVD GUGB:n 5. osasto) toiminta Virossa oli vuoden 1939 syksyyn asti huomiota herättävän saamatonta. Voi olettaa, että tähän oli jatkuvien uudelleenjärjestelyjen ohella syynä myös se seikka, että pääosa ulkomaanvakoilun lähteistä oli ei-virolaisia ja kommunisteja. Se merkitsee sitä, että myös tiedot Virosta olivat yksipuolisia ja osin erittäin epäpäteviä.⁴⁹ Yhtäkään Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun lähdeä ei ole tiedossa Viron älymystön keskuudesta ennen vuotta 1940.

Tiedonvaihto Kljavinin ja ulkomaanvakoilun työntekijöiden välillä oli kuitenkin ilmeisesti intensiivistä, toimittiinhan samassa talossa Neuvostoliiton lähetystössä Tallinnan Pikk-kadulla. Vaikuttaa siltä, että tavallisen käytännön mukaisesti ulkomaanvakoilun työntekijöillä oli oikeus lukea diplomaattien työpäiväkirjoja.⁵⁰ Näyttää myös siltä, että Kljavin itse ja hänen seuraajansa Kirsanov työskentelivät suoraan Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun hyväksi. Kljavinin sidokseen Neuvostoliiton ulkomaanvakoiluun viittaa Tallinnasta NKVD GUGB:n 5. osastolle lähetetty raportti, jossa erästä teatteriohjaajaa luonnehdittaessa todetaan: ”Työvihossa on hänestä kirjoitettu, että häntä on valmisteltu ’V:tä’ (värväystä JV) varten, mutta ei ole selvillä, milloin ja kenen toimesta, mutta oletamme, että vuosina 1935–1936 tov. Kljavinin toimesta.”⁵¹ Epäsuora todiste on myös Kljavinin hanke vuonna 1933, jolloin hän antoi sosialistisen sanomalehden *Rahva Sõna* (suom. Kansan Sana) päätoimittajalle aineistoa, jonka pohjalta lehdessä ilmestyi artikkeli.⁵² Kuten Kljavin myöhemmin muisteli, hänet ohjasi *Rahva Sõnan* toimitukseen Nigol Andresen.⁵³ Väärennettyjen materiaalien perusteella artikkelissa kuvattiin Viron vapaussoturien yhteyksiä Saksan kansallissosialisteihin.⁵⁴ Viittauksella samaan *Rahva Sõnan* artikkeliin ilmestyi kolme viikkoa myöhemmin Neuvostoliiton päälehdessä *Pravdassa* pitkä artikkeli siitä, miten Viron vapaussoturit ovat Saksan fasistien palveluksessa.⁵⁵ Merkille pantavaa on kuitenkin se,

että aineiston antaminen *Rahva Sõnan* päätoimittajalle ei tapahtunut Ulkoasiain Kansankomissariaatin määräyksestä eikä edes sen tieteen.⁵⁶ Stepan Kirsanovin kytkentään Neuvostoliiton ulkomaanvakoiluun viittaa kuitenkin raportti, jossa hänen nimensä yhteyteen on ilmeisesti NKVD GUGB:n 5. osastolla lyijykynällä lisätty sana ”meidän”.⁵⁷

Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun toiminta vilkastui Virossa jyrkästi Molotovin-Ribbentropin sopimuksen solmimisen jälkeen. Syyskuun 7. päivänä 1939 Viroon saapui diplomaatteina samalla kertaa kolme Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun työntekijää – Vladimir Botškarjov (Lado), Valentin Rjabov (Rene), Arseni Issakov (Rur), ja hieman myöhemmin vielä Sergei Bujanov (Tom). Residenttinä oli lähetystöneuvoksena esiintyvä Vladimir Botškarjov.⁵⁸ Uudet työntekijät loivat yhteydet entisiin lähteisiin ja agentteihin, kuten huhtikuussa 1939 Viroon saapuneeseen TASS:n kirjeenvaihtajaan Pjotr Izmetjeviiin (Massarion),⁵⁹ joka oli tiiviisti yhteydessä virolaisiin intellektuelleihin.

49. Tämä arvio ei välttämättä pidä paikkaansa Neuvostoliiton sotilasvakoilun osalta. Sotilasvakoilun toiminnan selvittämisessä tarvittavat lähteet eivät ole saatavilla.

50. Ladon, Renen, Tomin ja Rurin raportti 13.4.1940, ERAF SM 138-1-57, 269.

51. Renen raportti 12.4.1940, ERAF SM 138-1-57, 261.

52. Kljavinin diplomaatin päiväkirja 12.12.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 254.

53. Kljavin Andresenille 6.1.1961, EKLA 311-14-11, 5.

54. „Vabadussõjalaste” rahaalikad selgumas. *Rahva Sõna* 15.11.1933; Ks. lähemmin Jaak Valge, Foreign Involvement and Loss of Democracy, Estonia 1934. *Journal of Contemporary History* 46:4 (2011), 801–802.

55. Nikolsen, Estonskie ”veterany” na službe germansko-go fašizma. *Pravda* 7.12.1933.

56. Bežanov Kljavinille 5.1.1934, AVPRF 0154-27-39-13, 1.

57. Renen raportti 9.11.1939, ERAF SM 138-1-57, 29.

58. Allan Käro, *NKVD välisluure residentuuri taastamine 1939. aastal*. Kandidaatintutkielman käsikirjoitus Tarton yliopiston Historian ja arkeologian instituutissa. Tartu Ülikool 2008, 16–21.

59. NKVD GUGB:n 5. osaston ohje Ladolle 25.11.1939, ERAF SM 138-1-57, 35–36.

Vuoden 1939 kesäkuussa Izmostjev oli kääntynyt Pärnussa asuneen Vares-Barbaruksen puoleen ja ehdottanut luettelon laatimista sellaisista virolaisista kirjallisuusteoksista, jotka käännettäisiin venäjäksi.⁶⁰ Izmostjev suoritti ilmeisesti Neuvostoliiton ulkomaanvakoilulta saamaansa tehtävää. Joka tapauksessa nyt Neuvostoliiton ulkomaanvakoilulla oli suora yhteys tulevan nukkehallituksen pääministeriin. Vares-Barbarus muuttikin pian tämän jälkeen asumaan Tallinnaan.

Helmikuussa 1940 Virossa vieraili neuvostoliittolainen huippuvakooja, residenttinä Suomessa toiminut Boris Jartsev-Rybkin, joka suoritti Botškarjovin kanssa joukon värväyksiä. Näihin kuuluivat myös tulevan nukkehallituksen oikeusministeri Boris Seppin ja kirjailija Valmar Adamsin värväykset. Ensin mainittu oli toiminut Neuvostoliiton lähetystön lakimiehenä, jälkimmäinen esitteli itsensä Boris Jartsev-Rybkinille tämän käydessä Tartossa Neuvostoliiton kirjanäyttelyn avajaisissa.⁶¹ Adams oli jo aiemmin, vuodesta 1933 lähtien, tarjonnut Neuvostoliiton lähetystölle tietoa Viron sisäpolitiikasta.⁶² Huhtikuussa 1940 Botškarjov päätti värvätä myös tarttolaisen kirjailijan Max Laossonin. Tämä oli käynyt konsulaatissa vastaanotolla vuoden 1939 lokakuussa ja antanut konsulaatin työntekijänä esiintyneelle Renelle monenlaista tietoa. Hän oli viitannut muun muassa siihen, että hänellä olisi aiemmin ollut tiedonvälitysyhteys Kljavinin ja Kirsanovin kanssa.⁶³ Ehdittiinkö Laosson värvätä, ei ole tiedossa. Vuoden 1939 lopussa oli lisäksi värvätty runoilija ja kääntäjä Jüri (Georgi) Šumakov.⁶⁴

Myös tuleva nukkehallituksen talousministeri Juhan Nihtig-Narma oli värvätty Neuvostoliiton ulkomaanvakoilun lähteeksi. Ensimmäinen tieto tästä on 6. huhtikuulta 1940.⁶⁵ Ennen vuoden 1940 kesäkuun vallankaappausta Neuvostoliiton ulkomaanvakoilu oli siten värvännyt vähintään kaksi tulevan nukkehallituksen jäsentä ja vähintään kaksi Viron kirjailijaliiton jäsentä. Viimeksi mainituista tuli myös aktiivisia kesäkuun kommunisteja.

Ulkomaanvakoilulla näyttää kuitenkin olleen määräävä rooli myös muiden henkilöiden valinnassa nukkehallitukseen. Virolainen maanalainen kommunisti ja myöhempi Neuvosto-Viron huippukommunisti Oskar Sepre väittää, että Viiron 19. kesäkuuta 1940 saapuneelle Stalinin emissaarille Andrei Ždanoville, nukkehallituksen kokoamisen neuvonantajana ei ollut Neuvostoliiton Viron lähettiläs Kuzma Nikitin, vaan juuri Botškarjov ja Izmostjev.⁶⁶ He olivat vuosina 1939–1940 tiiviisti yhteydessä myös Andreseniin. Juuri Izmostjev kertoi Andresenille aikeesta muodostaa uusi hallitus ja vei hänet 20. kesäkuuta Ždanovin luo puhumaan uuden nukkehallituksen kokoonpanosta.⁶⁷

Kesäkuun hallituksen ulkoministeriksi tullut Andresen tiedusteli Ždanovilta, millaisen ajan kuluessa Viron tulisi liittyä Neuvostoliittoon. Koska Viron kommunistisen puolueen ohjelmallinen tavoite oli koko ajan ollut Viron liittäminen Neuvostoliittoon ja Andresen kumppaneineen oli jo maaliskuussa 1940 halunnut liittyä EKP:hen, hänen kysymyksensä ei voinutkaan olla se, liittyisikö Viro Neuvostoliittoon, vaan missä ajassa tämä tulisi tapahtumaan. Andresen mainitsi myös, että hänellä ei ollut Vares-Barbaruksen kanssa erimielisyyksiä.⁶⁸ Mitään selkeää

60. Vares-Barbarus Semperille 11.6.1939, EKLA, Kopiot 228, 801.

61. Boris Jartsev-Rybkinin raportti 22.2.1940, ERAF SM 138S-1-57, 155, 164–166.

62. Kljavinin diplomaatin päiväkirja 15.9.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 166; 7.12.1933, AVPRF 0154-26-37-5, 256.

63. Renen raportti 9.11.1939, ERAF SM 138-1-57, 29; Ladon raportti 13.4.1940, ERAF SM 138-1-57, 241.

64. Reigo Rosenthal & Marko Tamming, *Sõda enne sõda. Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani*. SE & JS 2013, 517.

65. Ladon raportti 6.4.1940, ERAF SM 138-1-55A, 551.

66. Oskar Sepren muistelmat 12.6.1951, ERAF 241-51-429, 4.

67. Andresenin muistelmat marraskuulta 1955, ERAF 247-51-19A, 91.

68. Andresenin muistelmat marraskuulta 1955, ERAF 247-51-19A, 93–96.

Kuva 2. Ulkoministeri Nigol Andresen pitämässä puhetta kesällä 1940. Takana oleva teksti kuuluu: "Luokkaveljille, pääoman alistamille, työväenluokan vapauttamisen puolesta taisteleville kaikkialla maailmassa meidän veljellinen tervehdyksemme!". Lähde: EFA.216.A-458-13.

pyrkimystä säilyttää Virolla edes jonkinlainen autonomia on vaikea löytää Andresenin ja hänen kumppaniensa toiminnasta. Johannes Semper puolestaan myöhemmin tunnustikin 1940-luvun kirjalliseen tuotantoonsa liittyen: "Kukaan ei pakottanut minua. Olin vakaumuksellinen stalinisti."⁶⁹

Moskovan kommunismin vetovoima

Neuvostoliitto oli tuleville virolaisille kesäkuun kommunisteille houkutteleva epäilemättä samoista syistä kuin muillekin länsimaisille vassemistointellektuelleille. Neuvostoliiton todelliset tai kuvitellut piirteet jättivät syvän vaikutuksen – työttömyyden poistaminen, voimakas teollistuminen, suunnitelmatalous, pyrkimys sosiaaliseen tasavertaisuuteen.⁷⁰ Tämä vaikutelma vahvistui vuodesta 1930 alkaen, jolloin poikkeuksellisen vaikea talouskriisi koetteli länsimai-

ta 3–4 vuoden ajan. Monet länsimaat eivät kyenneet sodan alkuun mennessäkään palauttamaan kriisiä edeltäneen ajan työllisyyttä ja hyvinvointia, ja lukuisat intellektuellit näkivät länsimaiden talousvaikeuksissa Karl Marxin ennustaman kapitalismin laajan kriisin toteutumisen. Tulevien kesäkuun kommunistien yhteydet Neuvostoliiton lähetystöön alkoivat ja laajenivat juuri kriisin vuosina, ennen autoritaarisen hallinnon alkua.

Näyttää siltä, että Viron autoritaarinen hallinto ei sinällään ollut tulevien kesäkuun kommunistien asenteiden muotoutumisessa kaikkien

69. Aksel Tamm, Järelsõna. Teoksessa Ralf Parve, *Minu aeg. Kirjanduslõulised vestlused*. Eesti Keele Sihtasutus 2010, 259.

70. Esim. Ormi Arp (Nigol Andresen), *Gloobus*. Aktsioon 1927, 8. Johannes Vares-Barbarus, *Matkavisandeid ja mõtisklusi*. *Looming* 8 (1935), 910–911.

tärkeimmässä asemassa. Syyt olivat laajemmat. Vieraantumisen virolaisesta yhteiskunnasta alkoi jo 1920-luvulla ja syveni erityisen voimakkaasti kriisivuosina jo ennen vallankaappausta, jolloin vapaussoturien liike oli saavuttanut Virossa suuren suosion. Tulevat kesäkuun kommunistit pettyivät talouskriisin ajan virolaisen yhteiskunnan valintoihin, ja se merkitsi myös pettymistä demokratiaan ja Neuvostoliiton maineen kohoamista. Viimeksi mainittuun vaikutti kuitenkin erityisen voimakkaasti kansallissosialistien menestyksen kasvu Saksassa, näiden valtaantulo ja vallan vakiintuminen. Vasemmistolaiset virolaiskirjailijat näkivät Neuvostoliitossa kansallissosialistien kaikkein johdonmukaisimman vastustajan. Tämä muutti heidän suhtautumisensa Neuvostoliittoon kriitikkimäiseksi ja sekä VOKS:n että ulkomaanvakoilun toiminnan Virossa huomattavasti helpommaksi ja tuloksellisemmaksi. Aineelliset syyt Neuvostoliiton matkoihin ja niihin liittyvään Neuvostoliiton ylistämiseen eivät näytä olleen virolaisille intellektuelleille kuitenkaan ratkaisevia.

Ulkoiset vaikutteet suuntasivat kolmen tutkimuksessa seuratun henkilön motiiveja, mutta heidän toimintansa sai heidän luonteistaan johtuen erilaisen muodon. Nigol Andresenin tie Moskova-mieliseksi kommunistiksi oli looginen ja vaiheittainen: ensimmäisessä vaiheessa 1920-luvulla hänestä kehittyi tietoinen marskialainen, toisessa vaiheessa talouskriisin aikaan hän pettyi sosialidemokratiaan ja kolmannessa vaiheessa hän lähestyi vaiheittain Moskova-mielisiä kommunisteja, kunnes lopulta liittyi heihin kokonaan. Hänen poliittinen identiteettinsä muovautui marksismiin tutustumisen ja sen tulokinnan myötä ja oli teoreettisesti tiedostettu ja perusteltu. Hän seurasi marksismista johdettuja periaatteita pyyteettömästi myös henkilökohtaisessa elämässään.

Johannes Semper oli luonteeltaan ja elämäntavoiltaan hyvinkin Andresenin vastakohta. Hänen varhainen kumppaninsa luonnehti häntä Oscar Wilde -tyyppin esteetiksi, jolle ”hienhaju ja

karheat työkädet” olivat vastenmieliset.⁷¹ Hänelle, kuten Barbaruksellekin, luonteenomaista oli matkustusinto. Sisäisten vakaumusten kehittymistä itsenäisyysaikana on hänessä vaikea havaita. Hän oli sopeutuja, jonka poliittinen käytäytyminen muuttui olosuhteiden mukaan. Andresenin kanssa hänellä oli alusta alkaen yhteisenä piirteenä kosmopoliittinen vakaumus, virolaisen kansallismielisyyden halveksunta ja syvä viha kansallissosialismia kohtaan. On loogista, että Moskovan kommunismi muuttui hänelle hyväksyttäväksi puhtaasti pragmaattisista syistä.

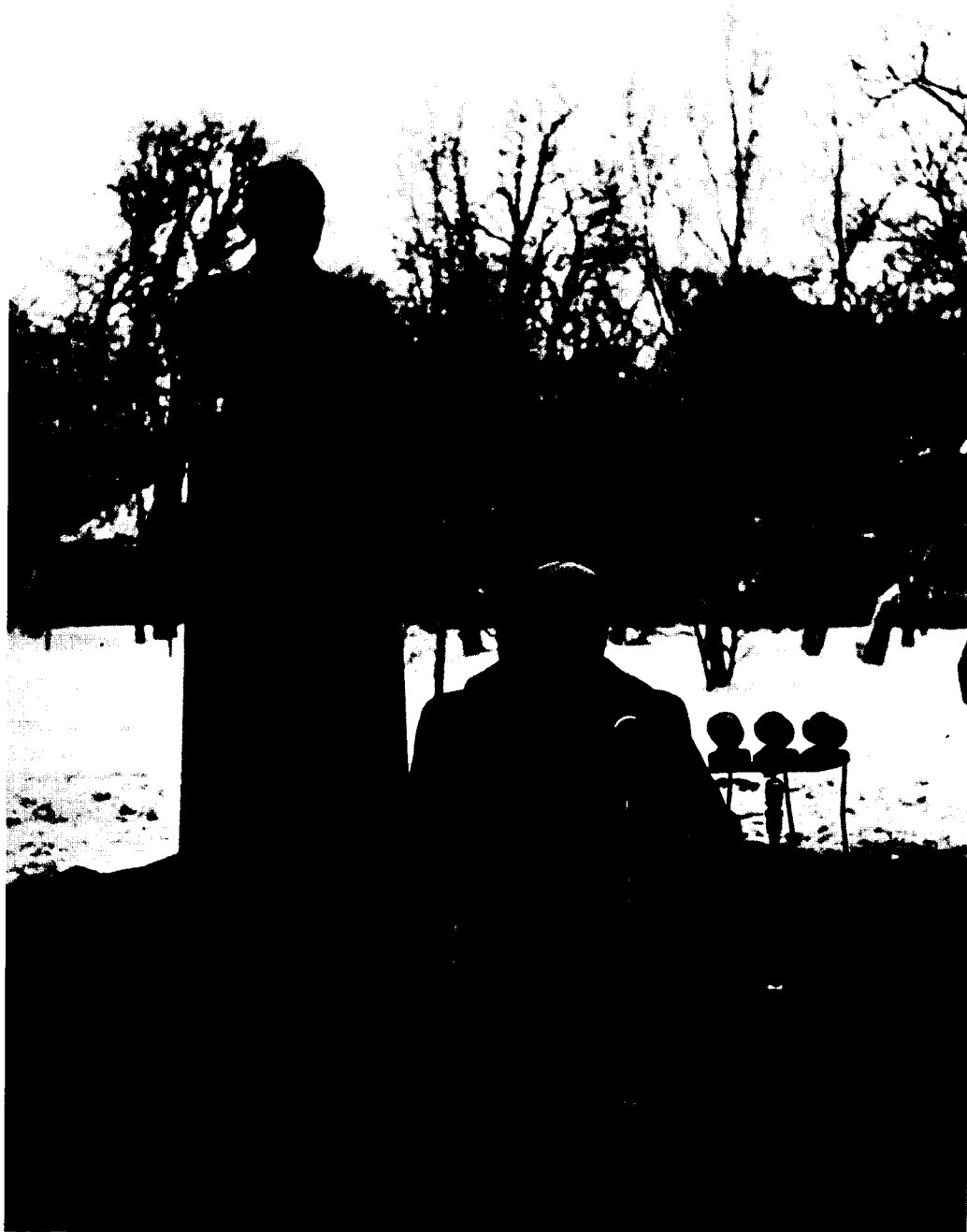
Semperin mielestä Wilde oli kuitenkin selvästi läheisempi Barbarukselle.⁷² Ajatusmaailmaansa ja myös elintavoiltaan Semper ja Vares-Barbarus näyttävätkin olleen osin samankaltaiset, vaikkakin Barbarus oli altruistisempi. Temperamentiltaan he olivat silti täysin erilaiset. Vares-Barbarus oli kiihkeä nonkonformisti, joka ansaitti elantonsa lääkärinä ja saattoi taloudellisesti riippumattomana ilmaista julkisesti ajatuksia, jotka olivat neuvostomielisiä ja varsin vihamielisiä Viroa kohtaan. Andresenin kanssa tiiviissä kirjeenvaihdossa olleen Vares-Barbaruksen neuvostoystävällisyys näyttää kasvaneen 1930-luvun toisella puolella kuten Andreseninkin. Hänen ideologiansa ei ollut suinkaan niin syvästi teoreettisesti tiedostettu kuin Andresenin, mutta sitäkin kiihkeämpi. Monien Vares-Barbaruksen kirjoitusten perusteella voisi väittää, että hänen Neuvostoliiton ylistyksessään oli vilpittönnä nautittua ja porvarillisuuden vihaa, virolaisen kansallismielisyyden halveksunnassa myös uskonnollisia aineksia. Myös hänen runouttaan läpäisee teema – pois täältä, jonnekin kauemmas, muualle.⁷³

Myös Andresenin, Semperin ja Vares-Barbaruksen myöhemmissä poliittisissa ja henkilö-

71. Marta Lepp, Kuus krüsanteemi. *Vaba Maa* 24.12.1927.

72. Johannes Semper, *Päevaraamatud*. Ilmamaa 2013, 81.

73. Karl Eerme, J. Barbarus ja Pärnu. *Looming* 1 (1940), 79–80.

Kuva 3. Johannes Semper puhui tammikuussa 1958 Johannes Vares-Barbaruksen muistomerkin avajaisissa Kadriorussa. Lähde: EFA.335.0-190340.

kohtaisissa kohtaloissa heijastuu heidän itsenäisyyden aikainen asenteensa. Johannes Vares-Barbarus, nukkehallituksen pääministeri sijoitettiin Viron Neuvostoliittoon liittämisen jälkeen elokuussa 1940 Viron SNT:n Korkeimman neuvoston puhemieshistön puheenjohtajan tehtävään. 29. marraskuuta 1946 hänet löydettiin asunnostaan kuolleena. Hyvin todennäköisesti kyseessä oli itsemurha, jonka syynä saattoi olla pettyminen neuvostohallintoon tai se, että hän tunsu neuvostohallinnon pitävän häntä sivuroolin täyttäjänä.

Vares-Barbaruksen hallituksen ulkoministeristä Nigol Andresenista tuli vuoden 1940 elokuussa Viron SNT:n sivistysasiain kansankomissaari ja Viron SNT:n Kansankomissaarien neuvoston puheenjohtajan sijainen. Sodan jälkeen hän toimi Viron SNT:n Ministerineuvoston puheenjohtajan sijaisena ja Viron SNT:n Korkeimman neuvoston puhemieshistön puheenjohtajan sijaisena. Vuonna 1949 hän joutui lukuisten muiden kesäkuun kommunisteihin kuuluneiden intellektuellien joukossa Stalinin sortotoimien kohteeksi porvarillisesta nationalismista syytettynä. Elokussa 1949 Viron kommunistisen puolueen Keskuskomitean toimisto erotti hänet Korkeimman neuvoston puhemieshistön puheenjohtajan sijaisesta tehtävästä, syyskuussa hänet erotettiin Viron SNT:n kirjailijaliitosta ja lokakuussa kommunistisesta puolueesta, kunnes seuraavan vuoden maaliskuussa hänet pidätettiin ja tuomittiin 25 vuoden vankeuteen. Syyskuussa 1955 tuomio kumottiin, ja helmikuussa 1961 hänet otettiin kommunistiseen puolueeseen takaisin. Hän kuoli 24. helmikuuta 1985, Viron tasavallan itsenäisyyspäivänä.

Vares-Barbaruksen hallituksen opetusministeristä Johannes Semperistä tuli vuonna 1941 Viron SNT:n taidehallituksen (*Kunstide Valitsus*) johtaja, jonka tehtävänä oli Viron SNT:n kulttuurielämän johtaminen. Sodan jälkeen hän toimi myös Viron SNT:n kirjailijaliiton puheenjohtajana, ja äänesti syyskuussa 1949 muiden mukana Andresenin Viron SNT:n kirjailijaliitosta erotta-

misen puolesta.⁷⁴ Vuonna 1950 hän joutui epäsuosioon kosmopolitismista ja porvarillisesta nationalismista syytettynä ja hänet erotettiin tehtävistään, mutta hänen onnistui välttää vangitsemiselta. Vuonna 1958 hänestä tuli Viron SNT:n kirjailijaliiton puheenjohtajan sijainen ja vuodesta 1963 lähtien Viron SNT:n Korkeimman neuvoston jäsen, jolloin hän edusti hyvin usein Viron SNT:n ja Neuvostoliiton kirjailijoita sekä Neuvostoliitossa että ulkomailla. Niin Semper kuin Andresenkin osallistuivat ainakin 1950-luvun toisella puoliskolla Neuvostoliiton turvallisuuskomitean toimiin, jotka olivat suunnatut virolaisia pakolaisia vastaan.⁷⁵ Semper kuoli vuonna 1970 ja oli ilmeisesti elämänsä aikana eniten maailmaa kiertänyt Viron asukas.

Abstract: Why did some Estonian authors join the Soviet administration in 1940?

In his article, Jaak Valge analyses why some Estonian authors joined the Soviet administration after the occupation of Estonia in 1940. Above all, he studies the motives of Nigol Andresen, Johannes Semper and Johannes Vares-Barbarus, who were appointed as ministers in the puppet government formed in 1940. Their alienation from Estonian society had begun in the 1920s and progressed during the years of the crisis. They saw in the Soviet Union the strictest opponent of National Socialism. In their eyes, this made the Soviet Union immune to criticism, which made it considerably easier and more effective for Moscow to operate in Estonia.

Keywords: Estonia, 1940s, communism, intellectuals, Soviet Union, collaboration

74. Viron SNT:n kirjailijaliiton jäsenen Nigol Andresenin luonnehdinta, ERAF 1-7-315, 110.

75. Todistus Nigol Andresenin ulkomaanmatkakansiasiosta 22.8.1968, ERAF 136SM-1-4799, 12p; Viron SNT:n KGB:n 4. osaston v. 1958 selostukset 16.1.1959, ERAF 131SM-1-393, 46–47; Todistus Johannes Semperin ulkomaanmatkakansiasiosta 12.6.1956, ERAF 136SM-1-613, 8p; Ks. myös Indrek Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal*. Umara 1996, 187–189; Tõnis Ritson, Nigol Andresen ja KGB. *Kultuurimaa* 2.10.1996. – *Nyt julkaistu Jaak Valgen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Kai Eriksson ja Helena Tuorila

Suomalainen itsepalvelukulttuuri historiallisesta näkökulmasta

Kai Eriksson ja Helena Tuorila tarkastelevat artikkelissaan suomalaisen itsepalvelukulttuurin kehitysvaiheita 1950-luvulta 2000-luvulle. He nimittävät vaiheita *palveluprosessin avaamiseksi, itsepalveluteknologian syntymiseksi ja asiakasosaamisen vaatimukseksi*. Ensimmäinen perustuu palvelun siirtämiseen osittain asiakkaalle itselleen ja asiakasvalinnan läpimurtoon, toinen tietotekniikkaan ja yhteistuotannon ajatukseen ja kolmas yhä suurempaan vuorovaikutteisuuteen ja kasvavaan asiakasosaamiseen. Kirjoittajat tutkivat, miten itsepalvelu on levinnyt verrattain yksinkertaisista asiointitapahtumista vaativampiin vuorovaikutteisiin palveluihin sekä yksityisellä että julkisella sektorilla.

Itsepalvelukulttuurin yleistymisen ja sen muutosten moninaistuminen on ollut viime vuosikymmenten keskeisimpiä kehityssuuntia kaikissa pitkälle kehittyneissä yhteiskunnissa. Liiketoimintamallien uudistuminen, tietotekniikan kehittyminen ja yhteiskuntien monimuotoistuminen ovat luoneet pohjaa itsepalvelun suosiolle. Se on nivoutunut myös yhteiskunnalliseen uudistusliikkeeseen, joka on puhunut omatoimisuutta, aktiivisuutta ja henkilökohtaista vastuuta korostavan yksilöllisyyden puolesta.

Suomessa itsepalvelu alkoi saada jalansijaa sotien jälkeen, jolloin työvoimapula ja palvelujen puute kannustivat omatoimisuuteen.¹ Kun valintamyymäläjärjestelmä otettiin käyttöön kauppan alalla, se nähtiin keinona toiminnan rationalisoimiseksi ja kokonaiskulujen säästämiseksi, mutta taustalla oli myös pyrkimys myynnin tehostamiseen, asiakaspiiriin kasvattamiseen, pa-

rempaan asiakaspalveluun sekä toiminnan tuottavuuteen.² Palvelujen tuottamisen näkökulmasta itsepalvelu tarjoaa kustannushyödyn: sen avulla on voitu pitää tavaroiden ja palveluiden hintataso alhaisempana kuin se muutoin olisi henkilöpalvelujen työvoimakustannusten vuoksi.³ Suuri osa kuluttajista on oppinut arvostamaan henkilökohtaisen palvelun sijasta edullista hintaa, mikä ilmeni itsepalvelutankkauksen alkutaipaleella. Suomessa asiakkaan omatoimisuuteen perustuvat itsepalveluasemat tekivät tuloaan 1960-luvun lopulla; Yhdysvalloissa niitä oli ollut jo 1940-luvun lopulla. Kun automaattista sai halvempaa bensaa, osa autoilijoista alkoi käyttää yöpalveluun suunniteltuja automaatteja myös päivisin, ja pian omatoimisuuteen kannustettiin muutenkin.⁴

Kaupallisille palveluntarjoajille itsepalvelu on merkinnyt mahdollisuutta siirtää osa palvelujen tuotantokustannuksista ja -toimenpiteistä asiakkaiden vastuulle ja näin lisätä palvelutoiminnan taloudellista tuottavuutta. Kaupallisten toimijoiden aloitteellisuus ei ole ollut ainoa syy itsepalvelun yleistymiseen, vaikka se on ollut sille olennainen väylä. Myös asiakassuuntautuneiden toimintakäytäntöjen vakiintuminen ja niiden pohjana oleva näkemys yksilön vapaasta valinnasta muokkasivat sille maaperää, ja nosti-

1. Leena Aatola, *Näkökulmia kuluttajälähtöiseen palvelututkimukseen*. Keskustelualoitteita 29. Kuluttajatutkimuskeskus 1999.

2. R. Heino, *Itsepalvelumyymälä*. Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 17. Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos 1954, 33–36; Yrjö Ihari, *Pikamyymälä*. E-Instituutti 1970, 10; Pekka Olkkonen, *Alkoholimyymälä 50 vuotta kontrollipoliittikan välineenä*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuslauseke N:o 158. Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos 1982, 34, 36; Eino Perttilä, *Valintamyymälä*. Kauppiaitten kustannus 1961, 18.

3. Helena Tuorila, *Syrjäyttääkö itsepalvelu henkilökohtaisen palvelun?* Keskustelualoitteita 32. Kuluttajatutkimuskeskus 2002.

4. Jukka Vesterinen, *Huoltoasemakirja*. Alfamer 2009, 84–86.

vat esiin paitsi käsityksen kansalaisesta kuluttajana, myös vaatimuksen ihmisten ja organisaatioiden suuremmasta vastuusta ja omatoimisuudesta itseään koskeissa asioissa. Osana tätä kehitystä verorahoitteisesti toimivien julkisten palvelujen tarjoajat ovat alkaneet nähdä itsepalvelun mahdollisuutena oman toimintansa edistämiseen.

Itsepalvelun lisäämisestä on etsitty ratkaisua erityisesti hyvinvointipalvelujen liikakysyntään, mutta se kuuluu kiinteästi myös hallintajärjestelmiä uudistaneeseen niin kutsuttuun sähköiseen hallintaan (*e-government*), jonka on nähty tarjoavan keinoon hallinnon uudelleenkokoomiseen 1980-luvulta alkaneen pirstaloitumisen jäljiltä.⁵ Näin itsepalvelu ei liity ainoastaan kaupallisiin palveluihin eikä sen kehittäminen ole vain kustannuskysymys, vaikka kaupalliset sovellukset ovat muokanneet ihmisten käyttäytymistä sekä näyttäneet mallia itsepalveluun perustuvalle toimintakulttuurille yhteiskunnan eri aloilla. Itsepalvelun ajatus on viime vuosina punoutunut yhä tiiviimmin hyvinvointivaltioon, kansalaisuuteen ja poliittiseen osallistumiseen liittyviin keskusteluihin ja ongelmiin. Se on muokannut paitsi liiketoiminnan malleja myös poliittisen hallinnan sekä demokraattisen järjestelmän toimintatapoja.

Suomalainen itsepalvelu on kehittynyt vaiheittain. Se on vähitellen hiipinyt palvelukulttuurimme keskeiseksi piirteeksi muuttaen asioimiskäytäntöjä ja niiden taustalla olevia ajattelumalleja. Siitä on muodostunut periaate, joka välittää laajemminkin yksilöistävän valinnanvapauden ja itsenäisen kuluttajuuden liittoa, johon julkinen valta yhä enemmän toiminnassaan nojautuu sen etääntyessä ”holhoavista” hyvinvointipoliittikan käytännöistä.⁶ Itsepalvelun voimakkaasta yleistymisestä ja sen yhteiskunnallisesta merkityksestä huolimatta siihen kohdistunut tutkimus on ollut yllättävän vähäistä. Markkinoinnin ja talouden sekä tekniikan aloilla itsepalvelua on analysoitu monista näkökulmista, mutta yhteiskuntatieteissä suomalaiseen itsepalvelukulttuu-

riin ei ole seikkaperäisemmin kiinnitetty huomiota. Akateemisessa tutkimuksessa itsepalvelu – siihen liittyvine käytäntöineen, tekniikoineen ja käsitteineen – on likipitään sivuutettu. Itsepalveluun kohdistunut tutkimus ei tosin ole kansainvälisestikään ollut erityisen kattavaa, sillä esimerkiksi itsepalveluun yhdistyvistä kuluttajakäyttäytymisestä ei ole merkittävästi tutkimustietoa.⁷ Silloinkin kun aihetta on tutkittu, itsepalvelu on usein kuvattu verrattain yhtenäisenä periaatteena, jonka katsotaan olevan sovellettavissa eri aloille sellaisenaan.

Tässä artikkelissa pyrimme osoittamaan, kuinka itsepalvelun ajatus on muuttunut historiallisesti ja vaiheittain. Tarkoituksemme on luoda laajempi historiallinen tulkintakehys ilmiölle, joka on totuttu ymmärtämään lähes yksinomaan markkinointi- ja talouskirjallisuuden ehdoilla. Esittelemme ensin itsepalvelun ajatusta ja sen leviämistä, minkä jälkeen siirrymme tarkastelemaan itsepalvelun kolmea kehitysvaihetta. Käyttämämme empiiriset palveluesimerkit pyrkivät ilmentämään kehitysvaiheiden hallitsevia piirteitä ja niihin liittyviä ongelmia. Lopuksi tuomme esiin kaksi perustavaa narratiivia, jotka kokoavat suomalaisen itsepalvelukulttuurin vaiheet yhtenäiseksi kehitystarinaksi, ja pohdimme niihin liittyviä yleisempiä teoreettisia kysymyksiä ja ongelmia.

5. Patrick Dunleavy, Helen Margetts, Simon Bastow & Jane Tinkler, *Digital Era Governance. IT Corporations, the State, and e-Government*. Oxford University Press 2006; Paul Henman, *Governing Electronically. E-Government and the Reconfiguration of Public Administration, Policy and Power*. Palgrave Macmillan 2010.

6. Ks. Kai Eriksson, Osallistuva politiikka. Aktiivinen kansalaisuus ja itsepalveluyhteiskunta. *Sosiologia* 46:3 (2009), 190–209.

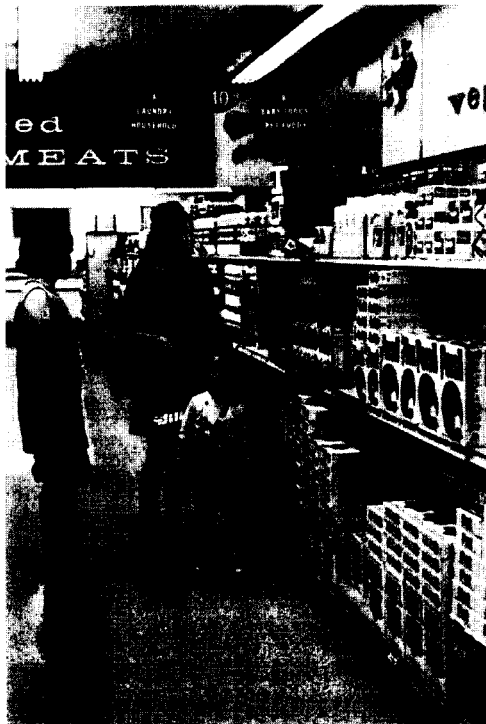
7. Ks. Rui Jin & Sharon DeVaney, Self-Service Technology Users and Their Causal Attributions for Service Outcomes. *Family and Consumer Sciences Research Journal* 40:2 (2011), 171–183.

Itsepalvelun ajatus

”Modernissa” mielessä itsepalvelun voidaan katsoa syntyneen vuonna 1916, jolloin Charles Saunders avasi ensimmäisen tällä periaatteella toimivan valintamyymälän Memphisissä Tennesseessä.⁸ Vuotta myöhemmin hän sai patentin itsepalvelumyymälälleen (*self-serving store*),⁹ joka muutti pysyvästi vähittäismyyntialan toimintaperiaatteen hyödyntämällä koko liikkeen lattiapinta-alan, vähentämällä tarvittavan henkilökunnan määrää ja saattamalla koko kaupan valikoiman asiakkaiden nähtäväksi.

Itsepalveluperiaate levisi toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä nopeasti muille aloille ja esimerkiksi Isossa-Britanniassa itsepalvelumyymälöiden lukumäärä nousi 2500:sta 4500:an vuosina 1955–1958.¹⁰ Periaate sai tukea ”tee se itse” -ideologiasta ja muista omaa tekemistä korostaneista suuntauksista, jotka 1970-luvulla pyrkivät vastaamaan joidenkin palveluiden kaupallisen tarjonnan heikkoon saataavuuteen. 1970-luvun lopulla itsepalvelun ajatus löysi tiensä myös yhteiskuntaa koskeviin analyyseihin ja sai näkyvyyttä sosiaalipoliitikassa ja talouspainotteisessa yhteiskuntatutkimuksessa. Tällöin muotoiltiin ensimmäistä kertaa ajatus kokonaisuudesta ”itsepalveluyhteiskunnasta”. Esimerkiksi Jirí Skolka¹¹ käytti käsitettä työvoiman tuottavuuden kasvua kuvailemallaan ja Jonathan Gershuny¹² kehitti ajatusta kotitalouksien itselleen tuottamista palveluista ja siitä syntyvästä itsepalvelutaloudesta. Alvin Toffler spekuloi kulttiteoksessaan *The Third Wave* tulevaisuudesta, jossa ihmiset tuottavat yhä laajemmin kuluttamiaan hyödykkeitä itse.¹³ Myöhemmin esimerkiksi Brian Loader on käyttänyt termiä ”itsepalveluhyvinvointi” tarkastellessaan sosiaalipoliittikkaa postmodernin tematiikan valossa.¹⁴

Itsepalvelun laajentuessa eri aloille, itsepalvelupuhe on yleistynyt myös elinkeinoelämän ulkopuolella ja muokkaa yhä voimakkaammin odotuksia kansalaisten käyttäytymisestä yhteiskunnan jäsenenä. Länsimaissa oli viimeistään 1950-luvulla vakiintunut käsitys kuluttajista po-

Kuva 1. Iso-Britanniassa itsepalvelumyymälöiden räjähdysmäinen kasvu tapahtui 1950-luvulla. Supermarkettien voittokulku alkoi kuitenkin vasta 1960-luvulla. Kuvassa bristolilaisia asiakkaita paikallisessa supermarketissa. Lähde: Paul Townsend. Flickr. Creative Commons lisenssi.

liittisesti tärkeinä toimijoina ja konsumerismista poliittisena projektina, joka lupasi vaurastumista kaikille kansalaisille. 1980-luvulta lähtien – samalla kun kuluttajasta tuli eräänlainen univer-

8. Walter Oi, The Supermarket. An Institutional Innovation. *Australian Economic Review* 37:3 (2004), 337–342.

9. US Patent 1,242,872; Heino 1954, 37–45.

10. *The Manchester Guardian* 29.9.1958.

11. Jirí Skolka, Long-Term Effects of Unbalanced Labour Productivity Growth. On the Way to a Self-Service Society. Teoksessa L. Solavi & J. R. de Pasqueri (toim.) *Private and Enlarged Consumption*. North-Holland 1976.

12. Jonathan Gershuny, *After Industrial Society? The Emerging Self-service Economy*. The Macmillan Press 1978.

13. Alvin Toffler, *The Third Wave. The Classic Study of Tomorrow*. Bantam Books 1980, 271.

14. Brian Loader, Welfare Direct. Informatics and the Emergence of Self-Service Welfare? Teoksessa J. Carter (toim.) *Postmodernity and the Fragmentation of Welfare*. Routledge 1998, 220–233.

saali kategoria – kuluttajuus on alkanut laajemminkin määrittää demokraattista järjestelmää.¹⁵ Tällöin Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin ajama suuremman yksilöllisen vapauden ja henkilökohtaisen vastuun etiikka yhteiskunnallisten suojaotomien sijaan toi itsepalvelupuheen yhä selvemmin politiikan kieleen – olihan esimerkiksi Thatcherin manifestina ”auttaa ihmisiä auttamaan itseään – ja toisia”.¹⁶ Ison-Britannian uuden työväenpuolueen (*The New Labour*) hallitukset vuosina 1997–2010 antoivat itsepalveluteemalle keskeisen aseman julkishallinnon uudistusohjelmissaan: oikeiden palvelujen tarjonnan lisäksi tärkeää oli panostaa ”järjestelmiin, jotka edistävät itsepalvelua”.¹⁷ Tämä puhe rakensi uutta mallia kansalaisten ja valtion välisille suhteille etenkin julkisten palvelujen suunnittelussa ja tarjonnassa, jossa se punoutui tiiviisti pyrkimykseen rakentaa sähköisiä palveluympäristöjä ja tuoda julkisia palveluja verkkoon.

Suomessa itsepalvelupuhe on pitkälti seurailut länsimaista mallia pienellä viiveellä. Täällä ensimmäinen itsepalvelumyymälä avattiin Oulussa vuonna 1948, ja seuraavina vuosina itsepalvelumyymälöitä syntyi esimerkiksi Helsinkiin, Poriin, Loimaalle ja Kajaaniin. Osuusliike Elanto avasi kaksi itsepalvelumyymälää vuonna 1950. Toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa myymälät eivät kuitenkaan yleistyneet Suomessa vielä 1950-luvun alussa kauppatavaran ja valmiiksi pakattujen elintarvikkeiden puutteen vuoksi. Tilanne muuttui vasta vuoden 1957 jälkeen, kun länsituontia vapautettiin.¹⁸ Kaupan alalla itsepalvelu herätti erityisesti alkuaikoina arvostelua, sillä monet asiakkaat halusivat henkilökohtaista palvelua. Myös osa kauppiaista vieroksui pitkään itsepalvelua.¹⁹ Lisäksi sanaa ”itsepalvelumyymälä” pidettiin pitkänä, kankeana ja sekä myyjissä että asiakkaissa epäluuloa herättävänä, mistä syystä se pyrittiin korvaamaan ”valintamyymälällä”.²⁰

Ruotsiin verrattuna itsepalveluliikkeiden määrä lisääntyi Suomessa verkkaisesti. Kun vuoden 1954 alussa Suomessa oli 55 itsepalvelumyy-

mälää, Ruotsissa tarjosi jo 1905 myymälää asiakkailleen itsepalvelua. Viisitoista vuotta myöhemmin itsepalvelua sai Suomesta 3208 myymälästä, kun taas Ruotsissa oli tuolloin jo 8580 itsepalvelumyymälää.²¹

Poliittiseen puheeseen yksilön oma-aloitteisuutta ja aktiivisuutta korostava itsepalveluterminologia levisi näkyvimmin uuden julkisjohtamisen oppien rantautuessa Suomeen 1980-luvulla. Niistä haettiin teoreettista oikeutusta julkisen sektorin kasvun rajoittamiseen kansalaislähtöisyyden, valinnan ja osallisuuden lisäämisen nimissä.²² Vaikka poliittinen argumentaatio oli varovaisempaa esimerkiksi Iso-Britanniaan verrattuna, myös Suomessa itsepalvelun eetos ja siihen liittyvän henkilökohtaisen vastuun vaatimus alkoi muokata keskustelua julkisten palvelujen tarjonnasta ja kansalaisen asemasta. Suomessakin eetos nivoutui tiiviisti sähköisen hallinnon tarjoamiin mahdollisuuksiin: tietotekniikalla on uudistettu julkishallinnon palvelurakenteita asiakaslähtöisesti samalla kun on luotu edellytyksiä itsepalvelun lisääntymiselle sähköisissä palveluissa.²³ Tarkastelemme seura-

15. Ks. esim. Matthew Hilton, *Consumers and the State since the Second World War. The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 661, 2007.

16. Iain Dale (toim.) *Conservative Party General Election Manifestos, 1900–1997*. Routledge 2000, 266.

17. *The Guardian* 8.10.2003.

18. Marjaliisa Hentilä, *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluajakaan*. Edita 1999, 305; Kai Hoffman, *Tukkukauppaa, keskusliiketoimintaa, järjestötoimintaa. Yksityisen tukkukaupan historia*. Edita Prima 2004, 147–149; Heino 1954, 48–51; Perttilä 1961, 222–228.

19. Hentilä 1999, 310; Perttilä 1961, 11–12; Seppo Tamminen & Antti Parpola, *K100. K-kauppiassliitto 1912–2012*. K-kauppiassliitto 2012, 232–233, 244.

20. Perttilä 1961, 11–12.

21. Hentilä 1999, 318.

22. Ville Yliaska, *Hajautuuko valtion valta? New Public Management ja hallinnon murros (1983–1993)*. *Yhteiskuntapolitiikka* 75:4 (2010), 361–376.

23. *Uudistuva, ihmisläheinen ja kilpailukykyinen Suomi. Kansallinen tietoyhteiskuntastrategia 2007–2015*. Tietoyhteiskuntaohjelma 2006; *Suomalaista tietoyhteiskuntaa ra-*

vassa, miten itsepalvelun esiinmarssi muutti palvelualojen toimintatapoja.

Palveluprosessin avaaminen

Suomalaisen itsepalvelukulttuurin kehityksen ensimmäistä vaihetta leimasi palveluprosessin avaaminen kuluttajille ja asiakasvalinnan vapautuminen. Ennen itsepalvelun läpimurtoa palveluprosessi oli tiukasti asiakaspalveluhenkilöstön hallinnassa eivätkä asiakkaat saaneet vapaasti valita haluamiaan tuotteita hyllystä: asiakkaan ja asiakaspalvelijan roolit olivat selkeät ja ne pidettiin toisistaan erillään.²⁴ Tämä vastasi käsitteellistä erottelua tuottamisen ja kuluttamisen sekä asiantuntijoiden ja maallikoiden välillä. Pyrkimys keventää asiakaspalveluhenkilökunnan tehtäviä ja helpottaa työmäärää johti palvelualoilla palveluprosessien vähittäiseen avaamiseen asiakkaille. Käytännössä tämä merkitsi, että asiakaspalveluhenkilökunta ei enää vastannut kaikista prosessiin sisältyvistä toiminnoista, vaan osa niistä siirrettiin asiakkaiden vastuulle: itsepalvelussa aiemmin tuotteen hintaan sisällynyt palvelu eriytettiin ja ulkoistettiin kuluttajille. Sittemmin henkilökunnalta asiakkaille siirretty työ on jatkuvasti kasvanut.²⁵ Samalla asiakkaita on vähitellen ohjattu muuttamaan omia käyttäytymistottumuksiaan ja ottamaan yhä suurempi vastuu hyödykkeiden tuottamisesta. Voidaan sanoa, että itsepalvelutilanteessa asiakkaista tuli palvelun yhteistuottajia ja siten osa palvelun tarjoajan palveluorganisaatiota,²⁶ vaikka tämä ajatus alkoi yleistyä varsinaisesti vasta itsepalveluteknologian kehityksen myötä.

Suomessa suljetun palveluprosessin avaamista kuluttajille – ja varsinkin sen vaikeutta – havainnollistaa Alko. Se tuo esiin hankalan kulu-tushyödykkeen ja lisääntyvän valinnanvapauden välisen jännitteen ja sen tuomat muutokset. Alko avasi ensimmäisen, viineihin keskittyneen itsepalvelumyymälänsä Helsingissä vuonna 1962, ja kaikki juomaryhmät sisältävä valintamyymälä avattiin marraskuun lopussa vuonna 1971 Espoossa.²⁷ Itsepalvelumyymälöiden perus-

tamisella pyrittiin vastaamaan kuluttajapalvelun vaatimuksiin ja saamaan kansalaisten hyväksyntää monopolijärjestelmälle, jolla haluttiin minimoida alkoholin haittavaikutuksia.²⁸ Valintamyymäläkokeilujen rinnalla vuonna 1959 käynnistynyt viinikampanja laajeni järjestelmälliseksi kuluttajavalistustoiminnaksi vuonna 1972. Tällöin alettiin antaa viinien lisäksi tietoja kaikista alkoholijuomista ja niiden asianmukaisista käytötavoista sekä alkoholiin liittyvistä haitoista ja alkoholipolitiikan perusteista. Itsepalvelumyymäläkokeilut ja kuluttajavalistus edustivat valitua alkoholipolitiikkaa, jossa kansalaisten juomatapoja pyrittiin ohjaamaan väkevästi mietoihin juomiin sekä säätelemään alkoholin kokonaiskulutusta.²⁹

Itsepalvelukulttuurin kehityksen näkökulmasta palveluprosessin avaaminen kuluttajille merkitsi sitä, että kansalaisten käyttäytymisen yhteiskunnallinen ohjaus ja valvonta alkoi hölentyä. Yleisen asenneilmaston muuttumisen myötä ihmiset alkoivat saada enemmän valintamahdollisuuksia arkielämässään ja yhteiskunnallinen kaitseminen herätti yhä enemmän arvostelua. Kansalaisten kulutusmahdollisuuksien

kentamassa. Hallituksen tietoyhteiskuntaohjelma 2003–2007. Loppuraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 13 (2007).

24. Heino 1954, 11–12; Anna Nyberg, *Innovation in Distribution Channels. An Evolutionary Approach.* Stockholm School of Economics 1998, 96–99.

25. Shlomo Globerson & Michael Maggard, A Conceptual Model of Self-service. *International Journal of Operations & Production Management* 11:4 (1991), 33–43; Heino 1954.

26. Matthew Meuter, Mary Jo Bitner, Amy Ostrom & Stephen Brown, Choosing Among Alternative Service Delivery Modes. An Investigation of Customer Trial of Self-Service Technologies. *Journal of Marketing* 69 (April 2005), 61–83.

27. Martti Häikiö, *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltoain kumoamisesta Euroopan unionin kilpailupolitiikkaan 1932–2006.* Otava 2007, 247.

28. Asko Haaranen, Kuluttajat ja Alko. *Alkoholipolitiikka* 36:1 (1971), 1–2.

29. Häikiö 2007, 216–220; Olkkonen 1982.

lisääntymisestä seurasi tarve organisoituneempaan kuluttajavalistukseen.³⁰ Tämä oli välttämätöntä, jotta vapaammin ostopäätöksiä tekevät asiakkaat osaisivat toimia asianmukaisesti muuttuneessa asemassaan ja toisaalta erityisesti alkoholipoliittisesti siksi, että he kuluttaisivat alkoholi juomia vastuullisesti.

Asiakkaiden tuomista lähemmäksi liiketoimintaprosesseja on pidetty merkittävänä käänteenä ja kokonaan uuden aikakauden alkuna liikkeenjohtamisen historiassa.³¹ Tämä itsepalvelukulttuurin kehityksen ensimmäinen vaihe toi laajoja organisaatiomuutoksia elinkeinoelämään, mutta se merkitsi myös kuluttajille uudenlaisen, omaehtoiseen tekemiseen perustuvan toimintatavan omaksumista. Tähän kannustavia tekijöitä olivat rahan ja ajan säästö, jotka olivat suurelta osin esimerkiksi itsepalvelutankkauksen suosion takana. Merkillepantavaa on, että itsepalvelua hyödyntäneiden kuluttajien käytössä ei ollut vielä omia teknisiä sovelluksia, vaikka kuluttajille suunnattu itsepalveluteknologia oli jo tuloillaan.

Itsepalveluteknologian syntyminen

1970- ja 1980-luvulla alkaneen itsepalveluteknologian esiinmarssin voidaan katsoa määrittävän itsepalvelukulttuurin toista vaihetta. Tämä teknologia loi ja vakiinnutti sovelluksia, jotka yhdistivät tietotekniikan ja asiakkaiden yhä aktiivisemmän osallistumisen moniin palveluprosesseihin. Samalla kun erilaiset raha-automaatit, lippuautomaatit ja itsepalvelukassat yleistyivät osaksi kaupallista ympäristöä, ne institutionalisoiivat kuluttajakäyttäytymisen muotoja ja asettivat sille uusia odotuksia.

Pankit ovat olleet teknologiaperusteiseen itsepalveluun siirtymisen edelläkävijöitä. Seteliatomaatit otettiin käyttöön vuonna 1971, ja vuodesta 1978 lähtien ne korvautuivat vähitellen reaaliaikaisilla pankkiautomaateilla.³² 1990-luvun alun pankkikriisi – jota edelsivät rahoitusmarkkinoiden sääntelyn purkaminen ja tietoteknisten sovellusten kehittyminen – johti konttori-

verkon karsimiseen, mikä vahvisti itsepalvelun merkitystä henkilöasiakkaiden pankkipalvelujen tarjoajana. Kun vielä 1970-luvulla pankit mainostivat laajaa konttoriverkostoaan, 1990-luvulla laskuautomaattien merkitys kasvoi, kun konttoriverkosta ja henkilökuntaa supistettiin.³³ Palvelumaksujen korottaminen ohjasi ihmisiä käyttämään verkkopankkia, jotta jäljellä oleva henkilökunta voisi keskittyä asiantunteuksellisesti vaativampiin tehtäviin. Itsepalvelun lisääntyminen on vaikuttanut myös pankkihenkilökunnan määrään: huippuvuodesta 1989 henkilökunta on puolittunut.³⁴ Kassapalvelut on pääasiallisesti siirretty asiakkaiden itsensä hoidettaviksi, ja esimerkiksi laina- ja sijoituspalveluja on siirretty yhä enemmän itsepalvelun piiriin. Suomesta onkin tullut johtava verkkopankkien käyttäjä: vähittäismaksuliikenne on Suomessa verkkopohjaisempaa ja perustuu enemmän itsepalveluun kuin keskieurooppalaisissa maissa.³⁵

Verkkopankkipalvelut olivat suomalaisen itsepalvelukehityksen vauhdittajia. Niillä pankkisektori osoitti muille palvelualueille (kuten vakuutusyhtiöille, matkatoimistoille ja lentoyhtiöille) tavan, jolla kuluttajat saadaan palvelemaan itseään. Historiallisesti tämä merkitsi itse-

30. Visa Heinonen, *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura 1998.

31. Luc Boltanski & Eve Ciapello, *Le Nouvel Esprit du Capitalisme*. Gallimard 1999. Ks. myös Darin Barney, *The Network Society*. Polity Press 2004, 88–89, 100.

32. Ari Manninen, *Näin tehtiin suomesta tietoyhteiskunta*. Talentum 2003; Teppo Vihola, *Rahan ohjaaja. Yhdyspankki ja Merita 1950–2000*. Merita Pankki Oyj 2000.

33. Jussi Ahokas, *Nordean henkilöasiakkaiden verkkopankin kehitys Suomessa vuosina 1982–1997 monitasoisen analyysimallin näkökulmasta*. Maisterin tutkinnon tutkielma. Aalto-yliopisto 2010, 61, 64, 69, 73.

34. *Pankit Suomessa 2010*. Finanssialan keskusliitto 2011, 5.

35. Jussi Snellman, Vähittäismaksuliikkeen muutos Suomessa 1990-luvulla. *Euro & talous* 3 (2000), 30–36; *Säästäminen, luotonkäyttö ja maksutavat*. Finanssialan keskusliitto 2012.

Kuva 2. Maailman ensimmäinen pankkiautomaatti otettiin käyttöön Lontoossa vuonna 1967. Suomeen ensimmäiset seteli-automaatit tulivat vuonna 1971. Alkuvaiheessa rahaa saattoi nostaa vain kerran päivässä, koska tiedot eivät päivittyneet reaaliajassa. Lähde: Nordean valokuvakokoelma, ELKA. Kuva: Valokuvaamo Kuva-Markko.

palvelukäytännön nopeaa leviämistä muihin palveluihin. Kuluttajat oppivat omaehtoisesti hyödyntämään uusia asiointimahdollisuuksia ja etsimään vaihtoehtoisia kanavia elämänsä helpottamiseen arkiasioita hoitaessaan.³⁶ Itsepalvelun tarjoaminen ei siten perustunut pelkästään palvelun tarjoajan aloitteeseen, sillä uusista asiointitavoista innostuneet kuluttajat alkoivat vaatia itsepalvelumahdollisuutta sinne missä sitä ei vielä ollut saatavilla.

Suurilla yrityksillä on merkittävä asema itsepalvelun kehittämisessä, sillä uudenlaiset palvelusovellukset edellyttivät merkittäviä tuotekehitysinvestointeja.³⁷ Itsepalvelukulttuurin toista vaihetta leimasivat oleellisesti yritysten kehittämät omat itsepalvelusovellukset, joita asiakkaat totutettiin käyttämään. Vaikka aluksi itsepalve-

lun omaksuivat teknisesti taitavat edelläkävijäkuluttajat, teknologian ja palvelusovellusten kehittyessä käyttäjäystävällisemmiksi itsepalvelusta on tullut arkipäivää kaikille kuluttajaryhmille. Sen toiminnallinen vahvuus on teknologiassa, jonka avulla suurista ihmisjoukoista on voitu tehdä omien asioidensa asianhoitajia.³⁸ Samalla nämä sovellukset ovat tuoneet palvelut lähem-

36. Patricia McLagan, *The Amazing Era of Self-Service Learning*. *T + D* 65:12 (2011), 36–41.

37. Shlomo Globerson & Michael J. Maggard, *A Conceptual Model of Self-Service*. *International Journal of Operations & Production Management* 11:4 (1991), 33–43.

38. Helena Tuorila, *Ikääntyvien tee se itse -hoivapalvelut. Mahdollisuus vai uhka?* Keskustelualoitteita 40. Kuluttajatutkimuskeskus 2011.

mäksi ihmisten arkea ja helpottaneet jokapäiväistä elämänhallintaa. Toinen myönteinen piirre on, että itsepalvelu on vapauttanut kuluttajat aukioloaikasidonnaisuudesta, mikä on tehnyt päivittäisten raha-asoiden hoitamisesta aikaisempaa joustavampaa. Toisaalta itsepalveluteknologian syntyminen on siirtänyt palvelujen hankintaprosessiin liittyvää taloudellista ja eräänlaista aineellista vastuuta yhä enemmän kuluttajille. Esimerkiksi verkkopankkien käytön arkipäiväistytyä kuluttajien on huolehdittava tietoteknisten laitteiden hankkimisesta sekä niiden käyttöjärjestelmien ja tietoturvaohjelmien päivittäisestä, sillä tämä on edellytys verkkopankkipalvelujen käyttämiselle.

Samaan aikakauteen voidaan sijoittaa suomalaisen informaatioyhteiskunnan nouseminen keskeiseksi poliittiseksi puheenaiheeksi, mikä lisäsi yhteiskunnallista kiinnostusta hyödyntää tietotekniikkaa valtion, kansalaisten ja yritysten välisen tiedonvaihdon parantamiseksi. Verkkopalvelujen (e-palvelujen) yleistyminen onkin määritellyt uudestaan paitsi yrityksen ja asiakkaan välistä suhdetta, myös tarjonnut mallin julkisten palvelujen, valtionhallinnon toimintatapojen sekä kansalaisten osallistumisen uusien muotojen kehittämiseksi. Kansalaisten suurempi aktiivisuus nivoutui ajatukseen ”yhteistuotannosta”. Termi viittaa kansalaisten osallistumiseen kuluttamiensa palveluiden tuotantoon valtion ja kuntien rinnalla. Sen muotoilivat amerikkalaiset politiikan tutkijat 1970- ja 1980-luvulla kriittisenä vastauksena hallinnon keskittämisen etuja puolustaneeseen ajattelutapaan.³⁹ Yhteistuotannon käsite edeltää siten 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa liike-elämässä muotoiltuja, ”avoimen innovaation”, ”luovan kuluttajan” ja ”yhdessäluomisen” käsitteitä kuten myös ”vertaistuotannon” tai ”sosiaalisen tuotannon” käsitteitä, joihin se vertautuu.⁴⁰ Siinä missä yksittäinen kuluttaja osallistuu yhä enemmän tuotteiden ja palvelujen tuottamiseen, julkisella sektorilla kansalainen ei ole ainoastaan julkishallinnon palvelujen kohde vaan myös merkittävä

käyttäjainformaation tuottaja.⁴¹ Vaikka yhteistuotannon ajatus ei edellytä tietotekniikkaa, tekniikan kehittyminen ja verkkoympäristöjen yleistyminen on vakiinnuttanut näkemystä tällaisesta henkilökohtaisesta tiedosta yksilöllisen palveluprosessin onnistumisen edellytyksenä. Tämä suuntaus on sittemmin vain voimistunut.

Itsepalveluteknologia ei ole vain siirtynyt verkkoon, vaan se on myös kehittynyt aiempaa yhteisöllisemmäksi. Ihmiset haluavat jakaa ja heitä kannustetaan jakamaan erilaisia sisältöjä ja käyttäjäkokemuksia toistensa kanssa, ja monet palvelut perustuvat nykyään pitkälti asiakkaiden väliseen vuorovaikutukseen. Itsepalvelusta on siten tullut olennaisesti hajautetumpaa, liikkuvampaa ja näkymättömämpää.

Asiakasosaamisen vaatimus

Itsepalvelu on johdonmukaisesti levinnyt asiantunteuksellisesti yhä vaativampiin palveluihin. Parhailtaan on meneillään suomalaisen itsepalvelukulttuurin kolmas vaihe, jolle on leimallista kansalaisten vahvistunut asiakasosaaminen sekä palvelutapahtumien suurempi vuorovaikutteisuus. Asiakasosaamisen vaatiminen on kaventanut kuluttajien ja asiantuntijoiden välistä kuilua. Palveluprosessin avaamisen ja itsepalveluteknologian omaksumisen jälkeinen itsepalvelun kehitys on muuttanut ratkaisevasti kulutta-

39. Kai Eriksson, Co-Production as a Political Form. *World Political Science Review* 7:1 (2011).

40. Ks. esim. Darin Barney, *The Network Society*. Cambridge 2004; Stefan Thomke & Eric von Hippel, Customers as Innovators. A New Way to Create Value. *Harvard Business Review* 80:4 (2002); Detlev Zwick, Samuel Bonsu & Aron Darmody, Putting Consumers to Work. 'Co-creation' and New Marketing Governmentality. *Journal of Consumer Culture* 8:2 (2008), 163–196.

41. Neeli Bendapudi & Robert Leone, Psychological Implications of Customer Participation in Co-Production. *Journal of Marketing* 67:1 (2003), 14–28; Elke Löffner, Why Co-production is an Important Topic for Local Government, http://www.govint.org/fileadmin/user_upload/publications/coproduction_why_it_is_important.pdf (4.3.2010).

jan asemaa korostamalla hänen valmiuksiaan käyttää erilaisia palvelukokonaisuuksia. Samalla kehittyneet vuorovaikutteiset e-palvelut ovat alkanee irrottautua yksinkertaisesta itsepalvelumallista tarjoamalla tiiviimpää vuorovaikutusta käyttäjien ja palveluntarjoajien välille. Nämä uudet palvelut perustuvat enemmän asiakas- ja tilannekohtaiseen personointiin sekä mahdollisuuteen niiden tosiaikaiseen yksilökohtaiseen mukauttamiseen.⁴² Niiden voidaan sanoa myötävaikuttaneen uudenlaisen kuluttajakansalaisen vertaisasiantuntemuksen kehittämiseen: vaikka viralliset neuvontapalvelut tukevat asiakkaiden omatoimisuutta, vertaisryhmien kartuttama tieto on usein noussut käytettävyyden näkökulmasta asiantuntijatiedon rinnalle.

Asiakasosaamisen vaatimus näkyy selvästi hoivapalveluissa, joihin itsepalvelu on alkanut levitä 2000-luvulla. Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelumarkkinoilla toimivan kansalaisen on yhä paremmin tunnistettava tarpeensa ja tiedettävä keinot niiden tyydyttämiseksi sekä otettava aktiivisemmin selvää oikeuksistaan ja huolehdittava niiden toteutumisesta.⁴³ Tutkimus- ja hoitomenetelmien jatkuvasti kehittyessä terveystalvelujen käyttäjien odotetaan olevan aikaisempaa valmiimpia osallistumaan hoidon suunnitteluun terveysalan ammattilaisten kanssa. Omaaloitteisuutta on edistänyt sosiaali- ja terveystalvelujen yksityistämiskehitys ja niiden tuottamismallien monimuotoistuminen, joka on Suomessakin edennyt pitkälle kuntien lisättyä omilla ratkaisuillaan markkinoiden vaikutusta hoivapalveluissa.⁴⁴ Voidaan todeta, että ihmisillä on mahdollisuus vaikuttaa terveydenhuollon kehitykseen, suunnitteluun ja saatavuuteen lähinnä kuluttajina. Asiakasnäkökulma, asiakkaan valinnanvapaus ja asiakastyytyväisyys sekä yksilön oikeudet ovat nousseet olennaiseksi osaksi sitä keskustelua, jossa terveydenhuoltoon ja terveystalveluun liittyviä päätöksiä ja linjauksia muotoillaan.⁴⁵ Yhdistyessään palvelumarkkinoiden luomiseen tähtäävään terveystalvelupolitiikkaan ja tähän liittyvään terveydenhuollon

palveluiden vientimahdollisuuksia koskevaan keskusteluun, itsepalvelukehitystä voidaan pitää merkittävänä suuntauksena nykyisessä terveydenhuollossa.

Tätä kehitystä tukee uusi terveysteknologia, joka mahdollistaa monien hoivapalveluiden tuottamisen itsepalveluna. Samalla kun itsehoitoon ja oman terveyden tarkkailuun tarkoitettu, kulutuselektroniikan kaltainen teknologia lisääntyy ja kehittyä, ihmisten taloudelliset mahdollisuudet itsepalvelulaitteiden ostamiseen kasvavat. Väestön ikääntymisen, tietoteknisen kehityksen ja kasvavien kustannusten vuoksi hoitoa ja terveydentilan seuraamista siirretään terveydenhuollon organisaatioilta yhä enemmän potilaan omalle vastuulle.⁴⁶ Samalla kuluttajien odotetaan vastaavan erilaisten terveysteknologisten itsepalvelulaitteiden hankinnasta itse.

Nykyistä kehitysvaihetta leimaa erityisesti sosiaali- ja terveyssektorilla se, että itsepalvelu ei ole enää valinnaista vaan siitä on usein tullut ainoa vaihtoehto. Palvelujen tarjoajien on turvaututtava siihen tilanteessa, jossa palvelujen kysyntä kasvaa samalla kun niihin käytettävissä olevat resurssit pienenevät. Asetelma on mullistanut alan toimintakäytäntöjä ja pakottanut hoi-

42. Ada Scupola, Introductory Chapter. Teoksessa Ada Scupola (toim.) *Developing Technologies in E-Services, Self-Services, and Mobile Communication. New Concepts*. Information Science Reference 2011, xiv–xxv.

43. Meri Koivusalo, Eeva Ollila & Anna Alanko, Lopuksi. Valinnat ja vastuu terveydenhuollossa. Teoksessa Meri Koivusalo, Eeva Ollila & Anna Alanko (toim.) *Kansalaisesta kuluttajaksi. Markkinat ja muutos terveydenhuollossa*. Gaudeamus 2009, 276–288.

44. Markku Laatu, Missä kulkevat sosiaalipalvelujen kaupallistamisen riskirajat? *Yhteiskuntapolitiikka* 74:1 (2009); Reijo Väärälä, Sosiaalinen murroksessa. Kuka meitä ohjaa? Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) *Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä?* Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011, 35.

45. Meri Koivusalo, Eeva Ollila & Anna Alanko (toim.) *Kansalaisesta kuluttajaksi. Markkinat ja muutos terveydenhuollossa*. Gaudeamus 2009.

46. Tuorila 2011.

vapalvelujen tarjoajia kehittämään uusia toimintamalleja. Näin palveluprosessin avaamisen käynnistämä itsepalvelukulttuuri on siirtynyt korostamaan asiakasosaamista ja kuluttajien aktiivista osallistumista oman terveytensä tarkkailuun.

Palvelujen käyttäjien näkökulmasta itsepalvelun vaihtoehdottomuus on supistanut heidän mahdollisuuksiaan valita itsepalvelun ja henkilökohtaisen palvelun välillä. Tarjonnan yksipuolistuminen korostaa itsepalvelun epätasa-arvoisia ominaisuuksia: vaikka esimerkiksi 90 prosenttia 16–74-vuotiaista suomalaisista käytti internetiä vuonna 2012,⁴⁷ kaikki kansalaiset eivät kykene itsepalveluun puutteellisten tietoteknisten taitojen tai taloudellisten rajoitteiden vuoksi. Tietokoneiden ja laajakaistaliittymien hankinta on ongelmallista teknologisoituneen yhteiskunnan ulkopuolella tai marginaalissa eläville, kuten vähävaraisille ja vanhuksille. Kasvava asiantuntemuksen ja omatoimisuuden vaatimus huolestuttaa erityisesti ikääntyviä, sillä sähköisten palvelujen yleistyessä he jäävät helposti syrjään.⁴⁸ Yli 65-vuotiaista vain 40 prosenttia käyttää internetiä ja yli 80-vuotiaista sitä käyttää enää 10–15 prosenttia.⁴⁹ Itsepalveluun kykenevien ja siihen kykenemättömien välisessä kahtiajaossa suoranaisten taloudellisten resurssien merkitys eri palvelumuotojen valitsemisessa on vähentynyt, ja tärkeimmäksi erottelevaksi tekijäksi on muodostunut tietoyhteiskuntataitojen hallitseminen: varattomat verkkopalvelujen käytön osaavat henkilöt ovat paremmassa asemassa kuin tietotekniikkaa taitamattomat.⁵⁰

Toisaalta itsepalvelukulttuurin kehittyminen on muuttanut kuluttajakansalaisen asemaa, kun holhoavasta politiikasta on siirrytty ensin valitukseen ja edelleen nykyiseen henkilökohtaisen vastuun korostamiseen. Itsepalvelussa ei ole kysymys pelkästään toimintojen ja asiantuntemuksen siirtämisestä palveluntarjoajalta asiakkaille, vaan siihen sisältyy kuluttajien vallan ja vastuun kasvaminen. Selvimmin tämä tulee esiin ongelmatilanteissa, joihin kuluttajien odo-

tetaan löytävän itse ratkaisu ja kantavan päävastuun omista valinnoistaan. Toisaalta kansalaiset haluavat itsekkin nykyään saada äänensä paremmin kuuluviin, vaikka oletus kansalaisen vahvasta asemasta ja vaikutusmahdollisuuksien kasvamisesta on monesti todettu liioitelluksi.⁵¹

Itsepalvelukulttuurin narratiivit

Edellä olevan perusteella on mahdollista erottaa kaksi perustavaa narratiivia, jotka kokoavat suomalaisen itsepalvelukulttuurin vaiheet selkeäksi kertomukseksi. Ensimmäisen narratiivin mukaan kuluttajasta on tullut tietynlainen asiantuntija: itsepalvelu on johdonmukaisesti levinnyt asiantuntemuksellisesti yhä vaativampiin palveluihin, mistä on seurannut kuluttajakansalaisten vertaisasiantuntemuksen kehittyminen. Kansalaisten ja asiantuntijoiden välinen kuilu on kaventunut, kun itsepalvelua tarjoavat palvelualat vaativat palvelujen käyttämiseen sisältyvää osaamista kuluttajilta. Toinen narratiivi painottaa valinnan merkitystä: kuluttajakansalaisen asema on muuttunut itsepalvelukulttuurin kehityksen myötä, kun ”holhoavasta” politiikasta on siirrytty ensin kansalais- ja kuluttajavalitukseen ja edelleen nykyiseen vapaan valinnan ja henkilökohtaisen vastuun yhdistelmän korostamiseen. Vaikka vapaan kuluttajuuden ihanne on törmännyt esimerkiksi hankalien kulutushyö-

47. *Tiede, teknologia ja tietoyhteiskunta 2012*. Suomen virallinen tilasto. Tilastokeskus 2012.

48. Päivi Aro & Sara Ikävalko, *Automaatit ja maksupäätteet ikäihmisten näkökulmasta*. KÄKÄTE-tutkimuksia 1. Vanhustyön keskusliitto 2012.

49. Matti Näsi, *ICT disparities in Finland. Access and implications*. Turun yliopiston julkaisu B 366. Turun yliopisto 2013.

50. Helena Tuorila, *Itsepalvelun ikääntyvä ihmema*. Keskustelualoitteita 35. Kuluttajatutkimuskeskus 2006.

51. Ks. esim. Mikko Rask, *Kuluttajakansalainen tulevaisuuden asiantuntijana*. Teoksessa Minna Lammi, Johanna Mäkelä & Johanna Varjonen (toim.) *Kulutuksen politiikat arjen muovaajana*. Kuluttajatutkimuskeskus 2008, 114–131.

dykkeiden sekä ikääntyvien ja syrjäytyneiden asettamiin ongelmiin, konsumeristinen kansalaisuus muodostaa olennaisen osan sitä käsitteellistä kokonaisuutta, jossa politiikkaan ja talouteen liittyviä yhteiskunnallisia kysymyksiä nykyään muotoillaan.

Narratiivit myös suuntaavat tulevaisuuden odotuksia. Ne auttavat ennakoimaan, että itsepalvelu jatkaa levittäytymistään yhä uusille yhteiskunnan alueille. Tietotekniikkaan kohdistuvat investoinnit kehittävät palvelujen tarjontaa siihen suuntaan, että kuluttajat kykenevät yhä enemmän palvelemaan itse itseään. Teknisten sovellusten rinnalla etenkin jatkuva tarve vähentää henkilökohtaisesta palvelusta aiheutuvia kuluja tukee itsepalvelun voittokulkua.⁵² Itsepalvelun hyödyntäminen onkin kehittänyt merkittävästi palvelusektorin taloudellista tuottavuutta ja uudistanut sen toimintatapoja. Missä menee itsepalvelun etenemisen raja? Palvelujen tarjontaan liittyvä asiantuntemuksen tarve hidastaa itsepalvelun laajenemista vain siihen asti, että henkilökohtainen palvelu on kyetty korvaamaan teknisin ratkaisuin. Monien palvelujen tarjonta voidaan kuitenkin nykyisellä tietotekniikan aikakaudella suunnitella niin, että käyttäjät valitsevat sovelluksen ehdottamista vaihtoehdoista sopivimman tai antavat pyydetyt tiedot, jolloin sovellus hoitaa asiantuntemusta vaativat työt tai häivyttää ne taustalle. Näin esimerkiksi osa asiantuntemusta vaativista vakuutuspalveluista on siirretty verkkoon kuluttajien hoidettavaksi.

Itsepalvelukulttuurin olennaiset ongelmat palvelukulttuuriin verrattuna on monesti liitetty omatoimisuuden ja vastuun kasvamiseen, joka on osa kumpaakin narratiivia: asiakkailta edellytetään yhä suurempaa työmäärää arkipäiväisissä asioissa.⁵³ Tämä kehitys voidaan nähdä luontevana osana pitkälle kehittyneiden demokratioiden yksilöitymissuuntausta. Se liittyy myös pyrkimyksiin löytää markkinapohjaisia ratkaisuja ja monimutkaisiin yksilöllisiin ongelmiin tilanteissa, jossa kansalaisten tarpeet kasvavat, mutta valtion mahdollisuudet vastata niihin pikem-

min supistuvat. Jotta olisi mahdollista havaita itsepalveluun sisältyvä ominaislaatu, se tulee sijoittaa ajan säästämiseen, helppokäyttöisyyteen ja käyttäjän aktiivisuuteen liittyviä mielikuvia laajempaan yhteyteen.

Itsepalvelussa ei ole kysymys pelkästään uudesta tavasta järjestää tavaroiden ja palveluiden tuotantoa ja kulutusta, vaan se voidaan nähdä laajemman kehityssuuntauksen symbolina. Siinä palvelujärjestelmät ovat yrittäneet vastata yhä yksilöllisemmiksi muuttuneisiin käyttäytymistottumuksiin, mutta samalla myös itse luoneet niitä. Myös julkisten palvelujen tavoitteita muotoillaan ja oikeutetaan yhä enemmän yksilön oikeuksien kielellä, jolloin yhteisellä on taipumus näyttäytyä yksityisenä. On yleisesti todettu, että ihmiset ovat nykyään yhä eristyneempiä toisistaan,⁵⁴ vaikka tätä ajatusta puolustaneita akateemisia teorioita on kritisoitu aineiston osittaisesta väärintulkinnasta. Itsepalvelujärjestelmän yleistyminen eri aloilla normalisoi tilannetta, jossa arkipäiväisiin asioihin osallistuminen yksityistyy: mikä ennen miellettiin kollektiivisena, on yhä useammin yksityisasia. Mitä enemmän esimerkiksi painotetaan yksilön vastuuta terveydestään ja hyvinvoinnistaan, sitä voimakkaammin sivuutetaan yksilöllisiä valintoja ja muokkaavat rakenteelliset elinolosuhteet. Näin elinolosuhteiden parantamisen sijasta vastuu sysätään yksityisille kansalaisille ja heidän elämänvalinnoilleen. Kaikkialla länsimaissa on havaittavissa samansuuntainen kehitys: yhteiskunnallisiin asioihin osallistuminen tapahtuu

52. Shaun Doyle, Software review. Self-service delivery and the growing roles of channels. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management* 14:2 (2007), 150–159.

53. Esim. Thomas Cavanagh, Prosthetic Gods. The Posthuman Threat of Self-Service Technology. *Interaction Studies* 9:3 (2008), 464.

54. Ks. esim. Robert Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster 2000; Cavanagh 2008, 464.

yhä enemmän yksittäisten intressien pohjalta.⁵⁵ Tämä muodostaa sen laajemman yhteyden, josta käsin itsepalvelua on mahdollista tarkastella historiallisena kysymyksenä.

Abstract: Finnish self-service culture from a historical viewpoint

The paper investigates the distinct historical phases of Finnish self-service culture from the 1950s to the 21st century. The first phase is organised around the introduction of self-service retail, which transferred service delivery partly to the customer and rendered customer choice the key principle. The second phase centres on the rise of self-service technology and the idea of co-production, and the third around the increasing interactivity of services and the growing demand of customer competence. The empirical contexts of the analysis include the partial opening of the practices of Finnish alcohol monopoly Alko, the automation of

the Finnish banking sector, and the transformation of nursing services, respectively. This paper examines the development of self-service culture and traces its expansion from relatively simple transactions to ever more demanding interactive services in both the private and public sectors.

Keywords: self-service store, self-service banking, nursing services, history, Finland

55. Ks. esim. Thomas Frank, *The Empowered Self: Law and Society in the Age of Individualism*. Oxford University Press 1999; Matthew Crenson & Benjamin Ginsberg, *Downsizing Democracy. How America Sidelined Its Citizens and Privatized Its Public*. The Johns Hopkins University Press 2002. – Nyt julkaistu Kai Erikssonin ja Helena Tuorilan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.

Niklas Jensen-Eriksen

Globaalia yrityshistoriaa Suomessa

Niklas Jensen-Eriksenin katsaus perustuu Helsingin yliopistossa 4.12.2013 pidettyyn yrityshistorian professuurin juhlaluentoon.

Yrityshistoria syntyi hämmennyksestä, uteliaisuudesta, kiihkosta ja kiistelystä. Akateemisena oppialana se on teollisuusyhteiskunnan lapsi. Industrialismi ja maailmankaupan ekspansio synnyttivät 1800- ja 1900-luvulla kolossaalisia yrityksiä, ensin Ison-Britannian, Saksan ja Yhdysvaltain kaltaisiin suurmailhin ja sittemmin muualle. Mahtavimpia ja tunnetuimpia näistä oli John D. Rockefellerin Standard Oil -trusti, joka 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa hallitsi lähes koko Yhdysvaltain öljyteollisuutta.¹

Liiketoimintaa oli toki harrastettu ennenkin, mutta modernit suuryritykset olivat niin keskeisiä instituutioita, että niitä ei voinut jättää huomiotta. Aikalaisten mieleen nousi kysymyksiä: Miksi ja miten suuryritykset olivat syntyneet? Miksi toiset yrittäjät onnistuivat ja toiset eivät? Miten yritykset muuttivat toiminnallaan muuta yhteiskuntaa ja se taas niitä? Mitä yrityshistorian kehityslinjoista voi oppia?

Kyse ei ollut pelkästään juurien etsimisestä, vaan yhtä lailla pyrkimyksestä ymmärtää omaa

aikaa. Kapitalismi ja markkinatalousjärjestelmä tuntuivat olevan koko ajan liikkeessä. Uusia talouselämän aloja ja työpaikkoja syntyi, yritykset kasvoivat, kehittyivät ja muuttivat muotoaan, monet kaatuivat ja katosivat kokonaan. Mikään ei tuntunut olevaan tasaista ja harmaata. Tunnettu taloustieteilijä Joseph Schumpeter totesi-kin vakaan kapitalismin olevan määritelmällinen mahdottomuus.²

Syntyi kahdenlaista kirjallisuutta: yrityksistä alettiin kirjoittaa sekä kiiltokuvamaisia sankaritainoita että kiivaita kritiikkejä. Jättikonsernien perustajat olivat näkökulmasta riippuen joko kaukonäköisiä visionäärejä tai viekkaukella ja vääryydellä pääomia kasanneita rosvoparoneita. Yhdysvallat tunnetaan suurkapitalismin maana, mutta vähemmän tunnettua on, että sieltä on aina löytynyt myös jättiyritysten kritikoita. Vapaassa maassa he saivat äänensä kuuluviin, ja monet valitsivat maalikseen juuri Rockefellerin ja hänen sukunsa. Molemmat sanataiteen lajit jatkavat edelleen elämäänsä, mutta tilaa on löytynyt myös syvällisemmälle ja korkeatasoisemmalle yrityskentän historiaan pureutuvalle tutkimukselle. Aihehan on tärkeä: vauraat nyky-yhteiskunnat on rakennettu pääosin juuri liike-elä-

1. Ks. esim. Ron Chernow, *Titan. The Life of John D. Rockefeller, Sr.* Vintage Books 1999.

2. "A contradiction in terms". Thomas K. McCraw, *Creating Modern Capitalism. How Entrepreneurs, Companies, and Countries Triumphed in Three Industrial Revolutions.* Harvard University Press 1997, 2, 533.

män tuottaman vaurauden varaan. Vaurauden, jota se ei ole kuitenkaan tuottanut yksin, vaan osana muuta yhteiskuntaa.

Oppialan institutionalisoituminen vauhdittui, kun Titanic upposi neitsytmatkallaan mukanaan amerikkalainen liikemies ja poliitikko Isidor Straus puolisoineen. Muutama vuosi onnettomuuden jälkeen pariskunnan pojat lahjoittivat Harvardille varat, joiden turvin perustettiin erinäisten viivästysten jälkeen vuonna 1927 maailman ensimmäinen yrityshistorian oppituoli Isidor Straus Chair of Business History.³ Alan kansainvälisesti tunnetuin professuuri on edelleen olemassa. Helsingin yliopistoon perustettu Casimir Ehrnrooth -professuuri ei siis ole ilmiönä aintukertainen, vaan nimikkoprofessoreilla on perinteitä.

Yrityshistorian professuuri nähtiin 1920-luvun Yhdysvalloissa osana liikkeenjohdon koulutusta, mitä tarkoitusta se osittain palvelee edelleenkin monissa maailman kauppakorkeakouluissa. Ensimmäiseksi professoriksi valittu, kanadalaisista syntyperää ollut N. S. B. Gras uskoi vahvasti, että yrityshistorian tuntemus antaisi nuorille liikemiehen aluille heidän urallaan tarpeellista perspektiiviä. Grasin mukaan esi-isiemme tärkein osa ei ole maan alla, vaan elää keskuudessamme.⁴

Yrityshistorian ylivoimaisesti tunnetuin tutkija on yhdysvaltalainen Alfred D. Chandler Jr. (1918–2007). Hän tarkasteli erityisesti suuryritysten strategioita ja organisoitumista. Chandler laati rohkeita yleistyksiä, joita luettiin sekä alalla että sen ulkopuolella ja jotka stimuloivat uutta tutkimusta eri puolilla maailmaa. Myöhemmät tutkijat ovat tosin epäilleet, että Chandlerin tärkeimpien tutkimuskohteiden, ammattijohtajien vetämien suurten yhdysvaltalaisen teollisuusyritysten, vaiheet eivät sittenkään kelpaa kansainväliseksi mittatikuksi. Pikemminkin nämä konsernit olivat leimallisesti oman aikakautensa ja maansa tuotteita. Samaan hengenvetoon he ovat kuitenkin tunnustaneet Chandlerin ehkä suurimman saavutuksen: hän pyrki löytämään

vastauksia perustavanlaatuisiin liike-elämää koskeviin kysymyksiin, eikä tyytynyt tarkastelemaan vain yksittäisten yritysten vaiheita erillisinä ilmiöinä.⁵ Näin hän nosti yrityshistoriasta käydyn keskustelun uudelle tasolle ja osoitti sen merkityksen muulle tiedeyhteisölle ja yhteiskunnalle.

Monitieteinen ala

Yrityshistorioitsijat muodostavat vireän ja moninaisen tutkijayhteisön, jonka piirissä tarkastellaan liiketoimintaa, talousjärjestelmiä, yrittäjyyttä sekä yritysten ja muun yhteiskunnan välistä suhteita pitkällä aikavälillä. Yhdysvalloissa yrityshistoria akateemisena alana syntyi kaupakorkeakoulujen piirissä, mutta monissa muissa maissa sen juuret ovat enemmänkin historian tutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden maaperässä. Yrityshistorian kansainvälisten konferenssien osallistujakunta on edelleen akateemiselta taustaltaan kirjava. Alalla on ”avoim arkkitehtuuri”, kuten tämänhetkinen Isidor Straus -professori Geoffrey Jones on todennut.⁶ Eri puolilta lähteneitä tutkijoita on hakeutunut Business History -lipun alle, ja lisäksi yrityshistoriaa valottavia tutkimuksia kirjoittavat usein ihmiset, jotka eivät miellä itseään kyseisen tieteenalan edustajiksi.

Monitieteistä yhteistyötä helpottaa se, että yrityshistorioitsijoilla on käytössään yhteinen ”kieli”, jota suomalaisenkin tutkijan kannattaa käyttää sen sijaan, että viljelee vain kotimaisia erikoisilmauksia. Strategia, kysynnän ja tarjonnan laki, kannattavuus, investoinnit, protektio-

3. Barry E.C. Bootham, A Theme Worthy of Epic Treatment. N.S.B. Gras and the Emergence of American Business History. *Journal of Macromarketing* 21 (2001), 67.

4. Bootham 2001, 64.

5. Geoffrey Jones, Marco H.D. Leeuwen & Stephen Broadberry, The future of economic, business, and social history. *Scandinavian Economic History Review* 60 (2012), 226–227, 233.

6. Jones, Leeuwen & Broadberry 2012, 227. Toteamus on Jonesin kirjoittamasta artikkelin osasta.

nismi, taloudellinen liberalismi sekä monet muut käsitteet ja teoriat ovat tutkijoille tuttuja heidän kotimaastaan riippumatta. Niiden avulla oma tutkimus muuttuu ulkomaisillekin läpinäkyväksi ja siten kiinnostavammaksi. Kun yhteinen aines on tunnistettu, myös kansainvälisesti kiinnostavat kansalliset eroavaisuudet tulevat paremmin esille. Miksi kehitys tässä maassa tai näissä muutamassa poikkesi yleisestä linjasta? Onko tarvetta muuttaa yleisiä teorioita? Yhtä maata tai pientä maaryhmää koskevilla tutkimustuloksilla voi siis olla annettavaa kansainväliselle keskustelulle. Maantieteellisesti perifeerisessä maassa tehtävän tutkimuksen ei tarvitse olla perifeeristä, eikä se sitä usein olekaan.

Yrityshistoriantutkijat voivat murskata taloutta koskevia stereotypioita ja teorioita sekä kyseenalaistaa muoti-ilmiöitä ja siten kannustaa ihmisiä monipuolisempaan ajatteluun. Historia on eräänlainen talouden tutkimuksen ”laboratorio”, kuten professori Sakari Heikkinen korosti juhlaluennossaan.⁷

Yrityshistorian tutkijat pureutuvat usein laajaa yleisöä kiinnostaviin teemoihin, kuten globalisaatiokausiin, talouselämän säätelyyn ja yritysjyyteen. Chandler pureutui lähinnä yritysten sisäiseen maailmaan, mutta viime vuosikymmeninä hänen seuraajansa ovat vilkuilleet yhä enemmän niiden ympärille. Yrityshistoriasta on tullut aikaisempaa laajempi ja monimuotoisempi tieteenala,⁸ jonka merkitys on kylmän sodan päätyttyä korostunut. Arvostetun yhdysvaltalaisutkijan Murray L. Weidenbaumin osuvan tiivistelmän mukaan silloin siirryttiin supervaltojen aikakaudesta supermarkkinoiden kauteen. Weidenbaum ei silti väheksynyt hallitusten roolia. Hänen mukaansa ikeytyminen ja valtion virasto ovat modernin yhteiskunnan vaikutusvaltaisimpia instituutioita. Siten niiden välisten suhteiden tutkimus on yrityshistorian tärkeimpiä sektoreita.⁹

Uusimman globalisaatiokauden aikana ikivanha keskustelu yksityisten ja yhteisten etujen yhteensovittamisesta on saanut uutta vauhtia, ja

viime vuosien talouskriisit ovat kiihdyttäneet väittelyä entisestään. Taloutta pohtivat nyt nekin, jotka eivät sitä ennen olleet kiinnostuneita. Markkinoiden ja valtion välisten rajapyykkien sijaintipaikasta taistellaan jatkuvasti. Suomen talouspolitiikan tärkeimpiin vaikuttajiin pitkään lukeutunut Sixten Korkman totesi paljon huomiota herättäneessä teoksessaan, että ”yksilön vastuun ja kollektiivisen toimivallan välistä rajaa koskeva kiista on politiikan olennainen sisältö”. Taloustieteilijä Korkmanin mukaan ”nykyisyyden ymmärtäminen edellyttää historian tunteamista”.¹⁰ Talouden ja muun yhteiskunnan välisten siteiden historiallinen tutkimus ei ole vain kiinnostavaa, vaan suorastaan välttämätöntä.

Kasvu

Yrityshistoriaa on vaikea tutkia rajoitetusti kansallisessa kontekstissa, ulkopuolelle vilkuilematta. Talous itsessään on globaali ilmiö, sillä kansainväliset suhdanteet, teknologian kehitysaskeleet, sodat ja poliittiset valtasuhteet vaikuttavat usein ratkaisevasti sen kehitykseen yksittäisissäkin maissa. Esimerkiksi Markku Kuisma on todennut, että ”[s]uomalaisen metsäteollisuuden juuret eivät löydy Suomen metsistä”,¹¹ vaan alan kehitys heijastelee Länsi-Euroopan kysyntää, teknologisia muutoksia ja ylipäättään Suomen kytkeymistä osaksi maailmantaloutta.

Suomalaisen yrityshistoriallisen tutkimuksen juuret ulottuvat pitkälle. Kirjoittajat ovat jo vuosikymmeniä tarkastelleet yritysten vaiheita –

7. Sakari Heikkinen, Epäpuhtaan talouden tiede. *Historiallinen Aikakauskirja* 110 (2012), 218.

8. Philip Scranton & Patrick Fridenson, *Reimagining Business History*. The Johns Hopkins University Press 2013, 34.

9. Murray L. Weidenbaum, *Business and Government in the Global Marketplace*. Sixth edition. Prentice Hall 1999, xvix, 5.

10. Sixten Korkman, *Talous ja utopia*. Docendo 2012, 35, 36.

11. Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. 2. korjattu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 25.

usein niiden itsensä toimeksiannosta. Parhaimmillaan on syntynyt ammattilaisten laatimia korkeatasoisia tutkimuksia,¹² mutta niiden lisäksi yritykset ovat julkaisseet runsaasti kiiltokuva- maisia teoksia, joissa on varottu pureutumasta arkaluontoisiin aiheisiin. Ne eivät yleensä kerro mitään syvällisempää tilaajayrityksen vaiheista, mikä nykyisin usein liikemaailmassakin ymmärretään. Markku Kuisman ja Jorma Ahvenaisen kaltaiset tutkijat osoittivat, että on olemassa vaihtoehto: korkeatasoinen yrityshistoria, joka tyydyttää sekä tilaajan tarpeen ymmärtää omia vaiheitaan että vastaa akateemisen tutkimuksen ihanteita. Yhdessä Riitta Hjerppen ja eräiden muiden kanssa he nostivat viime vuosisadan loppupuolella suomalaisen yrityshistorian uudelle tasolle.

1990-luvulta lähtien suomalaista yrityshistoriantutkimusta (jota kutsutaan myös liiketointimintahistoriaksi) on voinut luonnehtia kasvualaksi, erityisesti Helsingin ja Jyväskylän yliopistoissa. Tutkimushankkeille on löytynyt kiitettävästi rahoitusta sekä Suomen Akatemian kaltaisilta tiederahojajilta että yksityisiltä yrityksiltä. Näiden tutkimushankkeiden myötä on syntynyt uusia kansainvälisesti suuntautuneita tutkijasukupolia, joiden jäsenistä osa vaikuttaa liiketaloustieteen kaltaisten lähialojen piirissä.

Ehnrooth-oppituoli on sijoitettu Helsingin yliopiston humanistiseen tiedekuntaan, jossa on viime vuosina tarkasteltu esimerkiksi Paloheimon- ja Serlachius-sukujen historiaa, liikepankkien ja metsäteollisuuden vaiheita, osuustoimintaa, liike-eliitettä ja niiden siteitä muihin vaikutusvaltaisiin yhteiskunnallisiin ryhmiin, kansallisia ja kansainvälisiä kartelleja, Sveaborgin rakentamisen moninaisia taloudellisia vaikutuksia sekä *Päivälehdien* ja *Helsingin Sanomien* historiaa liikeyrityksenä. Tutkijat ovat laatineet teoksia, jotka ovat syvällisiä, mutta eivät vaikeaselkoisia, perusteellisia, mutta eivät puuduttavia. Humanistisen tiedekunnan erityisvahvuutena on kyky analysoida talouden ja yhteiskunnan muiden sektorien välistä vuorovaikutusta.¹³ Uudet aja-

tukset syntyvät usein tieteiden rajapinnalla. Elinkeinoelämän syvällisen ymmärtämisen kannalta on hyvä, että yhdessä suunnassa rajan toiselta puolelta löytyy syvällistä kulttuurin ja yhteiskunnan ymmärrystä. Joyce Appleby korostaa kapitalismin historiaa kuvaavan tunnetun teoksensa ensimmäisessä luvussa toistuvasti, että kyseessä on yhtä lailla kulttuurillinen kuin taloudellinen järjestelmä.¹⁴

Paljon on tehty, mutta kosolti on vielä tekevä. Tiedämme esimerkiksi yllättävän vähän Suomen yrityselämän vaiheista toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta. Vielä 1950-luvulla metsäteollisuuden osuus Suomen viennistä oli 80 prosenttia ja 1970-luvun alussakin yli puolet.¹⁵ Uuden vuosituhannen alkuun mennessä maahan oli syntynyt useita kansainvälisesti kilpailukykyisiä elinkeinoelämän aloja. Miten ja miksi tämä tapahtui?

Tiedotusvälineissä ja myös tutkijoiden julkaisuissa on toistuvasti esitetty makrotason synteesiä sotakorvauksien seurauksista, elektroniikkateollisuuden synnystä, valtion teknologiapolitiikan vaikutuksista ja muista keskeisistä kehityskuluista. Monet tulkinnoista eivät kuitenkaan perustu kunnan tutkimukseen, vaan pikemminkin aikalaiden oletuksiin ja telelogisiin tulkitoihin. Osa niistä on hivellyt kansallista itsetuntoa: Nokia-Suomessa luotiin kuvaa maasta, jossa on aina innolla sovellettu uutta teknologiaa. Hehkuttajat unohtivat, että jopa maan perinteik-

12. Kehityslinjoja on tarkasteltu useissa julkaisuissa. Ks. esim. Jorma Ahvenainen, *Yrityshistorian kirjoittaminen*. Oy Finn Lectura Ab 1994, 20–39; Markku Kuisma, *Företagshistoria som Finlands historia. Utmaningar och möjligheter inom företagshistorisk forskning på 1990-talet*. *Historisk Tidskrift för Finland* 77 (1992).

13. Ks. *Capitalism, State & Society* -tutkimusverkoston sivut, <http://blogs.helsinki.fi/capitalism-and-society/> (14.5.2014).

14. Joyce Appleby, *The Relentless Revolution. A History of Capitalism*. W.W. Norton & Company 2010, 4, 20, 25–26.

15. Niklas Jensen-Eriksen, *Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*. SKS 2007, 203.

käin ja vahvin elinkeinoelämän haara eli metsäteollisuus toimi 1900-luvun loppupuolelle asti ulkomaisen teknologian varassa ja vei ulkomaille pääosin raaka-aineita ja puolivalmisteita. Suomen valuuttakurssipolitiikka ajautui 1900-luvulla kerta toisensa jälkeen konkurssiin, mutta vuosisadan lopussa taloustieteilijät keksivät, että epäonnistumisten sarja olikin heijastellut eräänlaista kansallista vientivetoista kasvustrategiaa.¹⁶ Hyvinvointivaltion taas kerrotaan olevan osa Suomen taloudellista(kin) menestystarinaa. Olisi tärkeää selvittää, miten kooltaan ja vaikutuksiltaan laaja ja moninainen julkinen sektori on tarkkaan ottaen vaikuttanut Suomen talouden kehitykseen.

Huteraan todistusaineistoon perustuvilla tulkinnoillakin on merkitystä, sillä niiden pohjalta tehdään nykypäivän ja tulevaisuuden politiikkaa. Yrityshistorialla tutkimusalana on keskeinen rooli näiden ja monien muiden kansallisten ja kansainvälisten stereotyyppien purkajana. Lähdemateriaalista ei ole puutetta. Mikkelissä sijaitsevan Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkiston kaltaisissa paikoissa on valtavasti tutkimatonta arkistoaineistoa. Yrityshistorian tutkija voi hyödyntää myös monia muita lähderyhmiä ja niihin pureutumalla luoda aikaisempaa syvällisempää kuvaa talouden kehityksestä ja sen suhteesta muuhun yhteiskuntaan.

Suomea tutkiessaan yrityshistorioitsija osallistuu myös kansainväliseen keskusteluun. Monet maan talouden keskeiset piirteet, kuten kartellien vahva rooli, yritysten välinen laajamittainen yhteistyö, eliittiverkostojen asema yhteiskunnallisessa päätöksenteossa, ydinvoiman rakentaminen, taloudellinen nationalismi, nopea vientiveton talouskasvu itsenäisyyden aikana sekä (tai erityisesti) Neuvostoliitto-Venäjän läheisyys tekee Suomi-casesta myös kansainvälisesti kiinnostavan. Jos kotimaa tuntuu liian pieneltä, voi aina tutkia yhteispohjoismaisia, kontinentaaleja tai globaaleja kehityslinjoja, kuten monet suomalaistutkijat ovat tuloksettaasti tehneet.¹⁷

Historiantutkijoiden piirissä usein toistetun, brittiromaanista lainatun sanonnan mukaan ”menneisyys on vieras maa, jossa asiat tehdään toisin”. Monet menneisyyden huolenaiheet ovat silti nykypäivän ihmisellekin tuttuja. 1950-luvulla talousmiehet murehtivat kenraali Konjunktuurin ja kenraali Kustannustason vaikutusta Suomen vientiin eli olivat huolissaan suhdannevaihteluista ja kilpailukyvyyn rapautumisesta. Samat seikat uhkaavat edelleen maan hyvinvointia. Yhtä tutulta tuntuvat 1950-luvun toiveet viennin monipuolistamisesta tai pelot siitä, että myynti valtakunnan itärajan yli saattaa yllättäen katketa poliittisista syistä.¹⁸

Suomen lähihistoriasta löytyy useita kiinnostavia tutkimusaiheita. Yksi, kansainvälisestäkin suosittu aihe,¹⁹ on yrittäjyys. Suomessa on tutkittu yksittäisiä entreprenöörejä ja yhtiöitä ja erityisesti suuria sellaisia, mutta ei yhtä paljon yrittäjyyttä pitkän aikavälin ilmiönä. Pientä ja keskiuurta liiketoimintaa on tutkittu erityisen vähän. Aihe on nykypäivänkin näkökulmasta tärkeä. Yrittäjyyden merkitys on 2010-luvun Suomessa jälleen korostanut, mikä ei ole yllättävää, sillä ”usein juuri yhteiskunnan muutos- ja kriisivai-

16. Devalvaatiosta ja erilaisista selitysmalleista ks. Niklas Jensen-Eriksen, Luuserimarkka. Itsenäisen Suomen kansallisen valuutan epäkunniaikas historia. Teoksessa Niklas Jensen-Eriksen et al. (toim.) *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous*. Kustannusosakeyhtiö Siltala 2012.

17. Ks. esim. metsäteollisuuden piiristä Juha-Antti Lamberg et al., *The Evolution of Global Paper Industry, 1800–2050. A Comparative Analysis*. Springer 2012; Niklas Jensen-Eriksen, Industrial Diplomacy and Economic Integration. The Origins of All-European Paper Cartels, 1959–72. *Journal of Contemporary History* 46 (2011); Elina Kuorelahti, Control and Cooperative Capitalism. Governments and Nordic Timber Cartel 1918–1933. Esitelmä European Business History Associationin konferenssissa Glasgow'ssa 26.–28.8.2010.

18. Jensen-Eriksen 2007, 41, 146–157.

19. Walter A. Friedman & Geoffrey Jones, Business History. Time for Debate. *Business History Review* 85 (2011), 3–4; Franco Amatori, Business History. State of the Art and Controversies. *Revista de Historia Industrial* 18 (2009), 22, 26–27.

heisiin on liittynyt merkittävä pienyrittäjyyden lisääntyminen”.²⁰ Historiantutkimuksella on muutenkin tälle tematiikalle paljon annettavaa. Monet keskeiset kysymykset, kuten miksi ihmiset ryhtyvät yrittäjiksi ja miten he arvioivat riskejä, ovat ”enemmän ihmis- ja yhteiskuntatieteellisiä kuin taloustieteellisiä”, kuten ekonomisti Vesa Kannianen totesi muutama vuosi sitten.²¹

Toinen kiinnostava aihe on kylmän sodan yrityshistoria. Suomessa se hahmotetaan yleensä idänkaupan eli Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan historiana. Tämä vaihto nähdään leimallisesti bilateraalisenä ilmiönä, vaikka Moskovassa se lienee näyttäytynyt myös tai erityisesti osana neuvostoviranomaisten pyrkimystä modernisoida maansa taloutta ja murtaa NATO-maiden perustamaa CoComin nimellä tunnettua kaupapaartoa.²² Suomen idänkaupan historia ei ole vain kotimaista tai bilateraalista historiaa. Kylmän sodan aikana ja sen jälkeenkin tämä on usein unohtettu. Kansallista julkisuutta ja sittemmin myös historiakuvaa ovat hallinneet Kekkonen ja muut poliitikot.

Idänkaupan historiaan kytkeytyy kolmas tärkeä tema eli Suomen metalli- ja konepajateollisuuden synty ja kasvu globaaliksi toimijaksi. Itensä teknologiateollisuudeksi uudelleennimennyt ala on nykyisin Suomen elinkeinoelämän keskeinen sektori. Miten se syntyi? Miten teknologian tuoja muuttui sen tuottajaksi? Miten suomalaisyritykset murtautuivat maailmalle?

Neljäs (mutta ei viimeinen) tärkeä tutkimusaihe ovat talouden ja politiikan verkostot. Chandler kuvasi *Cooperative Managerial Capitalism* -käsitteellä talousmallia, jonka keskeinen piirre on yritysten ja muiden talouden toimijoiden välinen keskinäinen yhteistyö.²³ Suomi kartelleineen ja muine verkostoineen on hyvä esi-

merkki tällaisesta järjestelmästä. Helsingin yliopiston tutkimusprojektit ovat löytäneet taloudesta lukemattomia aikaisemmin tuntemattomia kartelleja, liittoutumia ja verkostoja. Ne liittyvät usein saumattomin sitein yhteiskunnan muihin poliittisiin, suku-, ystävyys- ja kulttuuri-verkostoihin. Tämän kaltaiset siteet eivät ole vain 1800- tai 1900-luvun ilmiö, eikä yrityshistoriallisen tutkimuksen tarvitse muutenkaan keskittyä ainoastaan viimeisen kahden vuosisadan tutkimiseen.

Suomessa(kin) riittää siis tutkittavaa. Yrityshistoria on kuitenkin globaali tutkimusala, vaikka tarkastelun kohteena olisi pääosin yhden maan talous. Yrityshistorioitsijan on sekä tunnettava kansainvälisen keskustelun tila että tehtävä laadukasta empiiristä tutkimusta. Ehrnrooth-oppituolin kannalta tilanne on ihanteellinen. Alan piirissä tutkitaan yhteiskunnan keskeistä sektoria, uutta voi rakentaa aikaisempien tutkijapolvien luomalle vahvalle pohjalle ja voi toimia osana vireää tutkijayhteisöä. Eikä tutkittava lopu. Siitä pitää huolen yrityshistorian professori Thomas K. McCraw’n ikiliikkujaksi²⁴ kutsuma kapitalismi, joka muuttaa jatkuvasti muotoaan.

20. Ahvenainen 1994, 52.

21. Vesa Kannianen, Yrittäjyyden taloustiede. Katsaus ja arviointeja. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 103 (2006), 324.

22. Niklas Jensen-Eriksen, CoCom and neutrality. Western export control policies. Finland and the Cold War, 1949–58. Teoksessa Sari Autio-Sarasmo & Katalin Miklóssy (toim.) *Reassessing Cold War Europe*. Routledge 2011.

23. Alfred D. Chandler Jr., *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism*. The Belknap Press of Harvard University Press 2004 (alkuteos 1990).

24. McCraw 1997, 533.

Marko Tikka

Kaksikymmentä vuotta kapinaa

Heikki Ylikankaan *Tie Tampereelle* (1993) oli sisällissodan tutkimukselle merkittävä teos ottaessaan vakavasti tavallisten ihmisten kokemukset ja muistikuvat sodasta. Tämä näkökulma on viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana muuttunut yhdeksi suomalaisen sisällissodatutkimuksen konventioksi, kerrontatavaksi, jonka keinot alkavat olla jo kuluneita. Mitä tulee seuraavaksi?

Olin kesätöissä Helsingissä kesällä 1993. Työpäikän väki osti minulle läksiäislahjaksi juuri ilmestyneen Heikki Ylikankaan teoksen *Tie Tampereelle*. Vaikka muistan kirjasta kohistun paljon, enpä silti arvannut, miten merkittävä tuo teos oli lopulta myös oman urani kannalta. Joitakin vuosia myöhemmin syntyi toimittaja Antti O. Arposen kanssa kirjoitettu *Koston kevät* (1999), jossa hyödynnettiin Ylikankaan tapaan punaista ja valkoista muistitietoa. Siinä käytettiin myös kokemushistoriallista kerrontatapaa ja viljeltiin fiktion tehokeinoja tarinankuljetuksessa. Samalla kuitenkin pysyttiin historiankirjoituksen realistisessa tapahtuma- ja tilannekuvauksessa ja aika ajoin rakennettiin rytmillisiä suvantoja, joissa kuvattiin aikakauden ilmiöitä ja taustaa tapahtuneelle. Samaa muotoa, hivenen jalostu-

neimpana, käytin myös kirjoittaessani lähes kymmenvuotisesta sisällissodatutkimuksestani eräänlaista yhteenvetoa, teosta *Terrorin aika* (2006).

En ole ollut näillä vesillä yksin, sillä Jukka Riski, Aapo Roselius, Mirja Turunen, Tuomas Hoppu ja viimeksi Teemu Keskiarja ovat rakentaneet suunnilleen samoilla tehokeinoilla sisällissodatutkimuksensa; ainakin ne, joiden eteen voisi kirjoittaa sanan ”populaarihistorialliset.” Heidän teostensa saama julkisuus on innostanut myös kymmeniä harrastajia kirjoittamaan omia historioikeja, jotka ovat imeneet verevytyensä mainittujen ammattitutkijoiden töistä. Tämä tyyli on paitsi kirvoittanut karvasta arvostelua, myös luonut uuden sisällissodan tutkimuksen koulukunnan.

Jos kaikki venäläiset kirjailijat ovat sanonnan mukaan tulleet Nikolai Gogolin viitan alta, viimeisin sisällissodan tutkimus on meillä kiistatta saanut tyyliinsä Ylikankaan *Tie Tampereelle* -teoksesta. Suomen sisällissotaa 1990-luvulta alkaen tutkineet ovat saaneet vaikutteita toki vaikkapa Peter Englundilta tai Jugoslavian sodasta, joka 1990-luvulla toi annihilaation ja alistamisen muodot koko lailla konkreettisesti kaikkien aikaisten nähtäväksi, mutta *Tie Tampereelle* oli epäilemättä monen mielestä tiennäyttäjää sekä hyvässä että pahassa. Hyvin kirjoitettuna ja fiktion eri tehokeinoja hyödyntäneenä kirjana se oli uuden ilmaisutavan edelläkävijä. Mikä ehkä vielä tärkeämpää, se toi sisällissodan takaisin historian tutkimuksen relevantiksi tutkimuskohteeksi

tilanteessa, jossa varsinkaan vanhemman tutkijapolven näkökulmasta mitään uutta ei ollut enää odotettavissa.

Fiktioin tehokeinojen käyttö historiankirjoituksessa on ollut avartavaa niin tutkijoille kuin varmasti lukijoillekin. Se on vaikuttanut laajemminkin populaariin historiankirjoitukseen; en muista aikoihin kenenkään tosissaan sanoneen suomalaisia historiakirjoja kuiviksi tai tylsiksi. Verevyyttä on saatu niin 1600-luvun aatelisten kuin 1900-luvun teollisuudenharjoittajien elämäkertakuvauksiin. Historiantutkimus on mennyt lähemmäs menneisyyden ihmistä ja sitä tuskin kukaan pitää huonona asiana.

Voi tietysti kysyä, onko menetetty jotakin olennaista, ovatko historiankirjoituksen suuremmat merkitykset hukkuneet inhan väkivalta-kuvauksen ja naturalistisen viettien seuraamisen alle. Ehkä, mutta ehkä oli jo aikakin niin tapahtua: tämä kehitys voidaan nähdä myös viimeisenä ilmeisenä irtiottona kansallisen kertomuksen tuottamisesta. Historiantutkijat eivät ole (enää) suuren kansallisen kuvan rakentajia, vaan kuvaavat yksilöiden kokemushistorian kautta ihmisten historiaa.

Mielestäni tämä erityisesti sisällissotahistorian kerronnassa viljelty muoto alkaa kuitenkin osoittaa väsymyksen merkkejä. Se näkyy jo viimeisimmässä aihepiirissä teoksissakin, siitä huolimatta, että ne ovat tutkimuksellisesti huolella rakennettuja ja taidokkaasti kirjoitettuja.

Tuoreimpana tutkimustradition esimerkinä on Teemu Keskisarjan *Viipuri 1918*. Se on lumoavan nopeatempoiseksi trimmattu lukuelämys, jonka asiasisältö rakentuu laajasta ja monitasoisesta arkistoaineistosta ja aikaisemman tutkimuksen hämmentävästä hallinnasta nopeilla yhteenvedoilla. Joku voisi pitää tätä sähkösanomatyyliä ylimalkaisena, mutta mielestäni tämä on työn suuri ansio ja osoittaa tekijänsä hallitsevan niin suuret linjat kuin petiitin kirjallisen ilmaisun. Tämä kirjoitustyylipiirre palvelee sekä nopeaan ilmaisuun tottunutta nykylukijaa että antaa myös paljon taustat jo tarkemmin tuntevalle

setä- tai tätilukijalle. Keskisarjan suorapuheinen ilmaisutapa tosin myös ärsyttää, varsinkin silloin kun käydään hyvän maun rajamailla; sitä hyvää makua toki on niin montaa lajia kuin on kirjoittajia. Näillä mennään, kun kuvataan, kuinka ”Eurooppa kouristeli viidettä vuotta verilöylyssä, jossa valtiot, kansat ja väestöryhmät hui-toivat sikin sokin” tai kuinka ”erään upseerin aivot roiskahtivat Aleksanterinkadulle.” No, onhan se toki niinkin, että kun tyylin näkee, niin tekijän tuntee.

Keskisarja tuo aikaisemman tutkimuksen tiiviin synteessin lisäksi esille omaperäisiä tulokintoja, korostamalla kiintoisalla tavalla valkoisten johdon ongelmallisia henkilösuhteita. Tätä on toki käsitelty aikaisemminkin, mutta konfliktin eri tasoja ei ehkä ole aikaisemmin kuvattu näin tasapainoisesti. Punaisen johtoportaan kaoottista tempoilua avarretaan myös hyvin autenttisen tuntuisesti valkoisen tiedustelun ko-koamalla salakuunteluraporteilla. Keskisarjan teoksessa Viipurin Karjalan rooli koko sodassa tuodaan esille korostetusti, aikaisemman ker-ronnan painopisteen usein valuessa länteen, Etelä-Pohjanmaan, Tampereen ja Helsingin ta-pahtumiin.

Kannaksen tilannetta valottaa myös Heikki Ylikankaan teos *Rata Rautuun*, joka pelkän yksit-täisen taistelun kuvauksesta laajentaa pohdin-taa moniin laajempiin kysymyksiin, kuten koko Karjalan rintaman merkitykseen sodassa. Vaik-ka Ylikangas osoittaaakin olevansa entisessä te-rässään, mitä lähteiden syvälukemiseen ja laa-jempiin tulkintoihin tulee, teos tuntuu hivenen vaisulta, jos sitä vertaa vaikkapa juuri Keskisar-jan teemoiltaan varsin lähelle tulevaan *Viipuri 1918*-teokseen.

Mielenkiintoista on myös havaita, miten Yli-kangas rakentaa tässä – kuten *Tie Tampereelle* – teoksessakin tarinan ytimen itse asiassa varsin perinteisesti taistelukuvausten ympärille. Esi-merkiksi sotatoimia seuranneet rankaisutoimet jäävät varsin vähälle kuvaukselle, vaikka ne aika olennaisesti Raudunkin valkaisuun liittyivät, ja

olisivat siksi ehkä ansainneet tulla laajemmin esitetyiksi. Sen sijaan Keskisarja liittää väkivalan eskaloitumisen, taistelukuvaukset ja terrorin samaan jatkumoon. Hän kuvaa annihilaation sekä suurena kammottavana joukkonäytelmänä että tarkastelee sitä yksilöiden kuten Hjalmar Kaipiaisen ja Gunnar Mörnin kautta. Ehkä tässä näkyy sukupolvien ero; vanhemmalle tutkijapolvelle taistelu on taistelu ja terrori terroria, vaikka samassa sodassa ja samassa tilanteessa oltai-siinkin, nuorempi polvi näkee tappamisen sama-na, oli vastustaja aseistettuna juoksuhaudassa tai sitten ei. Yhtä kaikki sekä Ylikankaan että Keskisarjan teokset tunnistaa saman tutkimuk-sellisen tradition osiksi.

Kun tämä traditio on siis tullut kahdenkym-menen vuoden ikään, on hyvä pohtia, mihin sisällissodan tutkimus on menossa. Hyviä aiheita on helpompi ehdottaa kuin uutta tapaa kirjoit-taa; ehkä edetään entistä enemmän kohti yksi-löitä, johon suuntaan tutkimuskin sekä akatee-

misella että vapaalla sektorilla on ollut siirty-mässä. Ehkä olisi hyvä tutkia niitäkin, jotka pyr-kivät olemaan sodasta sivussa; ehkä tällainen tutkimus valottaisi sisällissotaa jollakin olennai-sella tavalla. Sisällissodan naisista tarvittaisiin vieläkin tutkimusta; yrityksiä siihen suuntaan on toki ollut, mutta kattavia tuloksia vähemmän. Punaisesta terroristista kaipaisi myös päivitettyä tutkimusta. Jaakko Paavolaisen erinomainen tutkimus on pian puolen vuosisadan ikäinen, jo-ten uuden tutkimuksen ja Paavolaisen tutkimus-ten jälkeen löytyneiden – ja osin vapautuneiden-kin – lähteiden hyödyntäminen uudessa tutki-muksessa olisi paikallaan.

Vain yhtä pyydän; tehkää ne tutkimukset am-mattitaidolla! Niin Keskisarjan kuin Ylikankaan-kin kaltainen taito ja tyyli löytyvät vain vankalla ammattitaidolla ja laajalla lukeneisuudella; häs-täkkimaailmassa se tahtoo joskus unohtua oppi-neimmiltakin.

Jukka Luoto

Vetohärkien historia nykytutkimuksen mukaan

Härkien käyttö vetoeläiminä hevosten sijaan tunnetaan kansatieteessä kaikkialla Euroopassa. Suomessa Kustaa Vilkuna on kiinnittänyt eniten huomiota tähän härkäkulttuuriin. Kyseessä on lounais-suomalainen ilmiö, joka löytää parhaat vastineensa Itä-Baltiasta.¹ Arkeologia voi tuoda vetohärkien historiaan jotain uutta, sikäli kun uutta löydöstöä tulee päivänvaloon. Härkäkulttuurin iällä ja alkuperällä on myös oma mielenkiintonsa, kun pohditaan länsisuomalaisen peltoviljelyn alkuperää.

Professori Unto Salo on käsitellyt teemaa vasta ilmestyneessä kolmiosaisessa teoksessaan *Kalevalaiset myytit ja uskomukset*. Härkäkulttuurin alkuperää valottaviin tulkintoihin hän pääsee viittaamalla Christfrid Cananderin kansanrunosäkeisiin: ”Wennon härkä Uljamoinen, Lähti maita kyntämään, Saloja vakoamaan”². Tämä on vienyt hänet pohdintoihin länsisuomalaisen ja itämerensuomalaisen härkäkulttuurin alkuperästä. Koko ilmiön hän johtaa ajanlaskun vaihteen tienoilta Ukrainan Zarubintsy-kulttuurista.

Vetohärkillä on kuitenkin kaukaa kivikaudelta juontuva historiansa itäisessä Keski- ja Pohjois-Euroopassa. Salonkin tunteman Puolan Kreznica Jarasta peräisin olevan keraamisen esityksen lisäksi se tunnetaan myös Bytynin kupariveistoksesta. Lisäksi vetohärkäkulttuuri on todennettavissa kolmannelle vuosituhannelle ajoittuvien Sveitsin ja Ala-Saksin ieslöytöjen sekä Puolan Bronocicesta löydetyn sarven perusteella. Jälkimmäisessä on merkkejä sarvi-ikeen käytöstä.³ Vetohärkäkulttuuri on levinnyt jo tuolloin Itämeren rannikoille, sillä Liettuun Sventon asuinpaikalta on löydetty sarvi-ikeen malli ja puinen auran vannas. Löytökerrostuma sijoittuu

kolmannen vuosituhannen loppupuolen palloamforakulttuuriin⁴. Olen arvellut Suomen kivi-kautisen maanviljelyn periytyvän tämän kulttuurin piiristä.⁵

Koko kysymys ikeistä on kuitenkin komplisoidumpi kuin Salo luulee, sillä iestettyjä eläimiä on käytetty ennen muuta vaunujen vetämiseen. Pronssikautisten kalliopiiirrosten lisäksi tämä asia tunnetaan myös Puolan ja Saksan kuvaesityksistä jo neljänneltä vuosituhannelta.⁶ Itämeren piirin kannalta mielenkiintoisia ovat jo Kustaa Vilkunankin tuntemat metallikautiset Tanskan suolöydöt ja Ruotsin kalliopiiirroskuvat. Jo kalliopiirokset osoittavat, että ikeellä on valjastettu myös hevosia. Useat ikeet ovat siksi hentoisia, että niitä on todennäköisesti käytetty hevostoivoisissa vaunuissa.⁷

Salo sivuuttaa hänelle pääosin tuntemattomiksi jääneet havainnot ja ajoittaa härkäkulttuurin (itämeren)suomalaisen ies-sanana etymologian perusteella. Ies-sanana etymologiaa ovat tutkineet E. N. Setälä ja Kustaa Vilkuna, jotka viittaavat sanan eteläslaavilaiseen alkuperään ja

1. Kustaa Vilkuna, *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista. Varsinais-Suomen historia* III:2, WSOY 1935, 126–151; Armas Luukko, Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 56:2 (1958), 105–109.

2. Unto Salo, *Kalevalaiset myytit ja uskomukset* II. *Olevaisuus ja sen valtiut*. Oy Amanita Ltd 2012, 13.

3. Andrew Sherratt, *Economy and society in prehistoric Europe*. Edinburgh University Press 1997, 164, 202.

4. Rimuntine Rimantiene, *Investigations at the Sventoji Find Site 4 1986–1995*. Teoksessa Vytautas Kazakevičius, Asle Bruen Olsen & David Neil Simpson (toim.) *Archaeologia Baltica* 3. *The Archaeology of Lithuania and Western Norway. Status and Perspectives*. Lithuanian institute of history 1998, 221.

5. Jukka Luoto, *Kivikautisesta maanviljelyksestä. Suomen Museo* 118 (2011), 106–116.

6. Sherratt 1997, 162–164, 168, 201–202.

7. Kustaa Vilkuna, *Vervendung von Zugochsen in Finnland*. *Studia Fennica* II:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1936, 86–87; Anne Pedersen, *Kummet. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 17. 2001, 478–482.

korkeaan ikään⁸. Myös unkarissa iestä tarkoittava igo-sana on eteläslaavilainen laina (ei ukrainalainen).⁹ Unkarilaisten historian huomioon ottaen se ei voi olla vuotta 900 jKr. vanhempi.

Ukrainaankin härkäkulttuuri näyttää levinneen varsin myöhään. Sikäläiset ikeet liittyvät turkkilaisten kansojen iesmuotoihin.¹⁰ Ajatus härkäkulttuurin ukrainalaisesta alkuperästä on Salon oma tulkinta. Se perustuu yllättäen oletukseen Viron ja Suomen laajarenkaisten paimensauvaneulojen oletetusta ukrainalaisesta alkuperästä. Olen havainnut tämän esinemuodon periytyvän Sleesian (nyk. Silesia) pronssikaudelta¹¹. Kun paimensauvaneuloilla ei ole mitään tekemistä härkäkulttuurin kanssa, Salon perustelu on vähintäänkin mielivaltaisen.

Ies-sanan lainautumista suomeen ei voida tarkkaan selvittää hyvien äänteellisten vastineiden puuttuessa.¹² Useat kielitieteilijät ovat tosin yrittäneet ratkaista sanan lainautumista. Valentin Kiparsky on hylännyt koko sanan slaavilaisuuden ja pitää sitä balttilaisena, johon Angela Plöger on varauksellisesti yhtynyt. Hän pitää ikeen slaavilaista alkuperää suuresti epäilyksenalaisena, muttei kuitenkaan tohdi täysin kieltää sanan slaavilaisuutta.¹³ Kiparskia ja Plögeriä pidemmälle tulkinnoissaan on mennyt Kari Liukkonen, joka pitää sanaa selvästi balttilaisena. Sitä ei käy kuitenkaan johtaminen nykylietuasta, ja hän olettaa sen periytyneen muinaiskuuriasta. Filologisten todisteiden lisäksi hän vetoaa todistelussaan siihen, että likipitäen kaikki härkäkulttuuriin liittyvät sanat ovat suomessa balttilaista alkuperää.¹⁴

Nykyään ajatellaankin, etteivät balttilaiset lainasanamme olisikaan kivikautisia, vaan lainaa joltakin itämerensuomalaisen asutuksen sisään jääneeltä balttilaiselta ryhmältä tai ryhmiltä.¹⁵ Suomen härkäkulttuurisanaston kuurilainen alkuperä ei ole mahdollisuus kansatieteellisesti, sillä Ants Viires tietää täällä käytetyn suomalaistyyppisiä sarvi-ikeitä.¹⁶

Jostain syystä Salo ei kiinnitä huomiota Ganderin säikeistön härillä kyntäjän Wenton-

meen. Se voidaan yhdistää Venäjä-Vendi sanoihin, jotka ovat suomessa vanhoja germaanisista lainoista.¹⁷ Venäjä-sana pohjautuu samaan kantaan kuin nimet Vendi, Venetsia, Vandaali. Sillä on tarkoitettu siis itäisen Keski-Euroopan (länsi) slaaveja. Venta, Vintava, Ventpils Kuurinmaalla on eräs tämän kansannimen periytyvä paikannimistö.¹⁸ Henrik Lättiläisen kronikka nykyisen Latvian alueelta tuntee niin henkilönimen Wenno kuin kansannimen venditkin.¹⁹ Olisiko tässä todellakin viite siitä, että Suomen härkäkulttuurilla olisi jokin (länsi)slaavilainen tai balttilainen alkuperä? Kansatieteilijät ovat yksimielisiä siitä, että liiviläiset ovat länsisuomalaisen ja virolaisten ohella harjoittaneet härillä ajoa.²⁰

Aurakulttuurin ikä

Eurooppalainen härkäkulttuuri liittyy A. Sherrattin nimeämään toiseen neoliittiseen vallankumoukseen (4. vuosituhat eKr). Sen ilmenemisen

8. Vilkuna 1936, 87–88

9. Vilkuna 1936, 88

10. Dimitrij Zelenin, *Russische (Ostslavische) Volkskunde*. Walter de Gruyter 1927, 130–134.

11. Jukka Luoto, Paimensauvaneulojen varhaishistoria. *Suomen Museo* 100 (1993), 166.

12. Kaisa Häkkinen, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY 2004, 246.

13. Igor Vahros, Saksalainen tutkimus suomen kielen venäläisistä lainasanoista. *Sananjalka* 16 (1974), 162.

14. Kari Liukkonen, *Baltisches im Finnischen*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 235. Suomalais-ugrilainen seura 1999, 57–59.

15. Petri Kallio, Suomen kielen kivikautisista lainakerroksista. *Virittäjä* 99:3 (1995).

16. Ants Viires, Itämerensuomalaisten hevosvaljaiden historiasta. *Kalevalaseuran vuosikirja* 50 (1970), 47.

17. Häkkinen 2004, 1472.

18. *Suomen kielen etymologinen sanakirja* VI. Suomalais-ugrilainen seura 1978, 1698–1699, 1702.

19. Heinrich von Lettland, *Heinrich's von Lettland Livländische Chronik. Nach Handschriften mit vielfacher Berichtigung des üblichen Textes aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von Eduard Pabst*. J. H. Gressel 1867. XI:4, XII:6, XIII:2, XXII:4–5, XXIX:3.

20. Vilkuna 1935, 126–151.

muotoja ovat muun muassa vaunut ja Ukrainan löytöjenkin perusteella tunnetut aurat. Auran käytöstä kielivät tämän lisäksi hautarakennelmien alta usein löydetty ristikkäiset auranviilot.²¹ Ilmiöllä on laaja myöhempi pohjoismainen levintä. Tietävästi vanhin ajoitettu auranjälki- löytö on Gotlannista (1110 eKr.).²²

Salo on ottanut nämä auranjäljet mukaan kirjoittaessaan Suomen härkäkulttuurista. Hän tukeutuu tällä kohdin esityksessään Paula Purhosen, joka tuntee täältä yhdeksän tapausta ja yhden Novgorodin valtapiiristä.²³ Lisäksi on mainittava yksi havainto Ahvenanmaalta.²⁴ Useimmat niistä ajoittuvat rautakauden loppupuolelle (600–1300 jKr.).

Salo mainitsee Suomesta vain kaksi perinteisen härkäkulttuurin alueelle sattuvaa esiintymää ja antaa huomiota vain yhdelle (Laitilan Vainiomäki 600–800 jKr.). Etenkin Salon väheksymä Maarian Kärsämäen ilmeisesti roomalaisaikainen (50–400 jKr.) havainto antaisi mahdollisuuden yhdistää nämä auranjäljet Skandinavian kehitykseen. Pitäähän Salo itse Kärsämäkeä skandinaavisten siirtolaisten kalmistona²⁵.

Tämän mukaan näyttäisi siis siltä, että auraluktuuri on todellakin saanut alkunsa Suomessa jo rautakauden alussa. Mahdollinen kivi-pronsisikautinen auraviljely jää tulevien löytöjen ja havaintojen varaan. Edellä hahmoteltu Suomen vanhan härkäkulttuurin läheinen suhde Baltiaan ei ole roomalaisajastakaan puhuttaessa mahdollon. Mielestäni Maarian Kärsämäen kalmistoa ei nimittäin voida sulkea pois puhuttaessa Suomen vanhemman roomalaisajan asutuksen balttilaisista vaikutteista.²⁶

Sitovia arkeologisia todisteita Suomen härkäkulttuurin alkuperästä ja iästä ei siis ole. Härkäkulttuuri on juurtunut itäiseen Keski-Eurooppaan ja jopa Baltiaan jo kivikaudella. Uudet kieli-tieteen tulkinnot vahvistavat perinteistä käsitystä siitä, että se liittyy balttilaiseen härkäkulttuuriin. Mitään syytä ei ole etsiä tämän talouden alkuperää roomalaisaikaisesta Ukrainan Zarusbinty-kulttuurista.

Härkäkulttuurin historiallisia lähteitä

Kustaa Vilkunan ja Armas Luukon tutkimuksia historiallisesta härkäkulttuurista voidaan pitää kaiken kattavina. Asian vastainen käsittely edellyttäisi varmaankin alueellisen jakautuman tarkentamista ja oma kysymyksensä on muiden kuin talonpoikien tiloilla harjoitettu härkäkulttuuri.

Armas Luukon mukaan vetohärkäalue käsitti 1600-luvun alkupuolella Lounais-Suomen ydinalueen lisäksi Keski-Pohjanmaan. Täällä härät on kuitenkin valjastettu hevosten tapaan, mikä kertoo ilmiön sekundäärisyydestä.²⁷

Viipurin ja Lappeen Karjalassa härkien käyttö ei näytä olleen yleistä, sillä 1620-luvun koko maakuntaa tai kihlakuntaa koskevat tilastot tuntevat vain muutaman härän.²⁸ Härkiä näytään käytetyn vetoeläiminä ainakin Luumäellä, jossa 25 häränomistajasta vain kolmella oli lisäksi hevonen.²⁹ Ilmiö näyttää olleen laajempikin, sillä härkiä on kirjattu Viipurin Ykspään latokartanosta vuosilta 1549, 1553, 1571 ja 1601. Silmiin

21. Sherratt 1997, 18, 166–167.

22. Märten Stenberger, *Det forntida Sverige*. Almqvist & Wiksell 1964, 569; Märten Stenberger, *Sten Brons Järn*. Aldus/Bonniers 1971, 264–265; Dan Carlsson, *Kulturlandskapets utveckling på Gotland*. Press Förlag 1979, 60–89.

23. Paula Purhonen, Mortuary practices, religion and society. Teoksessa Paula Purhonen (toim.) *Vainiomäki. A Merovingian period cemetery in Laitila*. Museovirasto 1996, 124; Vasili Ja. Konetski, O "Kamennih krugah" jugo-zapadnogo Priilmenija. Teoksessa *Novoje v arheologii severo-zapada SSSR*. Akademiya NAUK SSSR 1985, 37–44.

24. Stig Dreijer, Meddelanden från Museibyran. *Åländsk odling* 35 (1974), 121.

25. Unto Salo, *Die Frühromische Zeit in Finnland*. SMYA 67. Suomen Muinaismuistoyhdistys 1968, 231–234.

26. Jukka Luoto, *Esihistorian aika. Sauvon historia I*. Sauvon kunta ja seurakunta 1990, 51–54.

27. Luukko 1958, 105–109.

28. Luukko 1958, 100; Aulikki Ylönen, *Jääsken kihlakunnan historia I*. Jääsken kihlakunnan historiatoimikunta 1957, 610–611.

29. Kansallisarkisto, VA 6061b: 15v-24o. Ks. myös Kalevi Kumpulainen, *Historiallinen Luumäki. Luumäen historia*. Luumäen kunta 1992, 95.

pistäviä ovat vuosien 1571 ja 1601 tilastot, sillä niihin ei sisälly lainkaan hevosia eli peltotyöt tehtiin ilmeisesti juuri härkäparein.³⁰ Nautoja on käytetty vielä myöhään vetoeläiminä Viipurin maalaiskunnassa Kirjolassa ja Suur-Merijoella.³¹

Härkäkulttuuri näyttää juurtuneen lounais-suomalaisen alueen ulkopuolisiin kartanoihin muutenkin jo varhain, sillä vuonna 1572 Espoon, Porvoon ja Viikin kuninkaankartanoissa oli 36, 18 ja 27 härkää. Vuoden 1553 tilasto on tässä suhteessa ratkaiseva, sillä tuon vuoden härkäkannaksi ilmoitetaan kahdeksan paria. Kyseessä olivat siis ainakin tässä tapauksessa kiistatta vetoeläimet.³²

Hämeen Härkätie

Ongelmaan häristä veto- tai teuraseläiminä liittyy Hämeen Härkätien nimi. Nimen olisivat antaneet ne hevosta vetoeläimenään käyttäneet itäsuomalaiset, jotka olisivat hämmästyen nähneet iestettyjä härkäpareja kulkiessaan tällä tiellä.³³ Kyseessä ei ole kuitenkaan ainoa pohjoismainen härkätie. Sellainen johti Jyllannista Dänevirken läpi Keski-Eurooppaan.³⁴ Myös Ruotissa on ollut härkäteitä. Varhaisin tieto on vuodelta 1587.³⁵ Sen sijaan Hämeen Härkätien nimestä ei ole keskiaikaisia tietoja, joskin itse tielinja voi olla jopa rautakautinen.³⁶

Skandinavian härkätiet liittyivät laajamittaiseen teurashärkien kauppaan, jota Janken Myrdal ja Johan Söderberg ovat selvittäneet.³⁷ On oletettu, että vain härkien vuodat olisivat olleet kauppavarana.³⁸ Aulis Oja on kuitenkin viitanut siihen, että Turusta johtavia teitä olisi käytetty ennen muuta viinan ja karjan kuljetukseen.³⁹ Toisaalla hän on tehnyt venäläisten laatimien tulliluetteloiden perusteella selkoa Lounais-Hämeestä Turkuun isovihan aikana tuoduista kauppavararoista. Härkiä ei luettelossa mainita lainkaan. Tuonti tapahtui Hämeentullin ohella Karjatulliksi kutsutun Uudenmaan tullin kautta.⁴⁰

Viitteitä laajasta härkien kuljetuksesta löydetään kuitenkin isovihan aikaisen Ahvenanmaan

Lövön rauhankongressin asiakirjoista. Kongressin huoltoa varten Paimion Meltolan kartanon kautta kuljetettiin Ahvenanmaalle jopa 50 härkää kerralla, ja neuvottelujen päätyttyä täältä toimitettiin itselleen Venäjän tsaarille 10 härkää.⁴¹ Harjoittivatko neuvottelijat omaan laskuunsa elintarvikekauppaa esimerkiksi armeijansa huollon kanssa?

Periaatteessa tilanne oli tietenkin se, että karjankasvatus keskittyi perifeerisille alueille, josta kuljetus oli käytännöllisintä toteuttaa juuri ajamalla eläimiä elävinä kulutuskeskuksiin ja markkinoille. Armas Luukon selvitys Suomen karjavarallisuudesta 1620-luvulla ei kuitenkaan anna syytä uskoa, että Sisä-Suomessa olisi ollut jokin karjankasvatuksellinen reservi, josta karjaa olisi kuljetettu Härkätietä pitkin lounaisimpaan Suomeen.⁴²

30. Toivo J. Paloposki, *Viipurin historia* I. Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjäseura 1967, 242.

31. Otto-Iivari Meurman, *Viipurin pitäjän historia* III. Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjäseura 1985, 185; Erkki Kuujo, Elinkeinot. Maatalous. Teoksessa Erkki Kuujo & Matti Lakio (toim.) *Viipurin pitäjän historia* II. Viipurin pitäjäseura 1982, 77.

32. Gunvor Kerkkonen, *Helsingfors kungsgård 1550–1572*. Historiallinen arkisto 45. Suomen historiallinen seura 1939, 89–97.

33. Aulis Oja, Oxvägen. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* XIII. Akademiska Boghandeln 1968.

34. Poul Enemark, Hærvejen. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* VII. A-B Örnforlaget 1962, 260–262.

35. *Svenska Akademiens Ordbok*. Norstedt 1951, O1730.

36. Vrt. Jaakko Masonen *Hämeen Härkätie*. Valtion painatuskeskus/Tie- ja vesirakennushallitus 1989.

37. Janken Myrdal & Johan Söderberg, *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomin i 1500-talets Sverige*. Almqvist & Wiksell 1991, 435–483.

38. Mauno Jokipii, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat* I. Historiallisia tutkimuksia 48:1. Suomen historiallinen seura 1956, 290.

39. Aulis Oja, *Maarian pitäjän historia* I. Maarian seurakunta ja kunta 1944, 195, viite 7.

40. Oja 1956, 5–21.

41. Karl Olof Lindeqvist, *Isonvihan aika Suomessa*. WSOY 1919, 534–537; Karl Olof Lindeqvist, *Ahvenanmaan kongressin Suomelle tuottamista rasituksista*. Historiallinen arkisto XIV. Suomen historiallinen seura 1896, 711–713.

42. Luukko 1958.

Aulikki Ylönen on kuitenkin pyrkinyt osoittamaan, että 28 Jääsken kihlakunnan taloa olivat Suomen varakkaimmat, mitä tulee karjavarallisuuteen.⁴³ Etenkin aatelin haltuun joutuneet suurtilat ovat harjoittaneet laajaa karjankasvatusta: Elimäki-Anjala-Hämeenkylä 100 nautaa, Villikkala 90 nautaa, Ahvenkoski 200 nautaa, Kulla 120 nautaa, Kyminkartano 110 nautaa, Patajärvi 100 nautaa, Taasia 60 nautaa, Vehkalahti-Hämeenkylä 120 nautaa, Kårnäs 85 nautaa, Kavantsaari 130 nautaa, Siitola 100 nautaa.⁴⁴ Vastaava ilmiö on havaittu Hämeestä ja Uudelta maalta, jossa tilojen autioituminen ja karjamäärin kasvu kulkivat käsi kädessä.⁴⁵

Suomen vetohärkäkulttuurin alkuperä ja ajoitus liittyy laajaan kysymykseen maan maanviljelyskulttuurin alkuperästä. Erityisesti tässä ta-

pauksessa on tajuttava arkeologisen tutkimuksen rajallisuus. Uudet löydöt voivat yllättäenkin valaista härkäkulttuurin ikää ja alkuperää, mutta on vaikea ajatella sellaista kenttätutkimusta, jonka avulla voitaisiin kerätä asiaa valaisevaa lähdeaineistoa. Historiallisen (veto)härkäkulttuurin tutkimusta voidaan tietoenkin syventää ja laajentaa etenkin kartanojen harjoittaman karjanhoidon osalta.

43. Ylönen 1957, 605–612.

44. Jokipii 1956, 290–291; Ylönen 1957, 759.

45. Anneli Mäkelä, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa*. Historiallisia tutkimuksia 109. Suomen historiallinen seura 1979, 183–185, 213.

Mirikka Danielsbacka

Miten historiaa rakennetaan?

Jorma Kalela: Making History. The Historian and the Uses of the Past. Palgrave Macmillan 2012. 216 s. ISBN 978-0-230-27682-6.

Poliittisen historian emeritusprofessori Jorma Kalelan vuoden 2012 alussa ilmestynyt kirja *Making History: The Historian and the Uses of the Past* on tärkeä puheenvuoro historiantutkimuksessa viime vuosikymmeninä tapahtuneista muutoksista. Keskustelua herätteleväksi tarkoitettun teoksen hengessä tämän kirja-arvion pohjana ovat myös Kalelan kanssa kesällä 2014 käymämme keskustelut kirjan teemoista.

Luin Jorma Kalelan edellisen metodioppaan *Historiantutkimus ja historia* (2000) noin seitsemän vuotta sitten. Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian perustutkinto-opintojen loppuvaiheessa kirja herätti minut pohtimaan uudella tavalla historiantutkijan työtä. *Making History* jatkaa samoilla linjoilla hahmotellen historiantutkimuksen ja -tutkijoiden yhteiskunnallista paikkaa. Lisäksi Kalela avaa historiankirjoittamisen metodologisia solmuja, nyt vain laajemmalle ja kansainväliselle yleisölle suunnattuna. Keskityn tässä tekstissä kirjan niihin puoliin, jotka liittyvät historiatieteen paradigman muutoksen akateemiselle historiantutki-

mukselle tuomiin haasteisiin ja Kalelan kriittiseen arvioon akateemisen historiantutkimuksen tekemisen tavasta.

Historiantutkimuksessa 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä tapahtunut paradigmaattinen muutos on vahvasti esillä *Making History* -teoksessa.¹ Lyhyesti ilmaistuna muutoksessa oli kyse historiatieteen teoreettisesta ja metodologisesta avautumisesta sekä historiantutkimuksen alaan kuuluvien aihepiirien kirjon laajenemisesta. Muutokseen vaikutti kaksi toisiinsa liittyvää ilmiötä: 1960–1970-lukujen taitteessa käynnistynyt humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä tieteenaloja järjestyttävä kielellinen käänne ja niin sanottujen uusien historioiden esiin nousu.

Kuten Kalela toteaa, varhaisin kansainvälinen keskustelu kielellisen käänteen mukanaan tuomien äärikonstruktivistien ja narrativistien yrityksestä leimata koko historiatiede puhtaaksi fiktioksi käytiin pitkälti ainoastaan teoreettisena. Äärikonstruktivismi tai edes sen maltillisemmat muodot eivät oikeastaan koskaan tavoittaneet varsinaista empiirisen historiantutkimuksen valtavirtaa, johon kielellisen käänteen vaikutukset ylipäätään omaksuttiin verrattain myöhään. Käsitteiseni mukaan oikeastaan vasta nyt aletaan nähdä suomalaisten kirjoittajien töitä, jotka ponnistavat suoranaisesti esimerkiksi

1. Paradigmaattista muutosta ja sen vaikutuksia akateemiseen historiankirjoittamiseen Kalela käsitteli edellisessäkin metodioppaassaan. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000.

”uudesta kulttuurihistoriasta”. Sitä vastoin muissa yhteiskuntatieteissä kielellisen käänteen perillinen, maltillisesti konstruktivismiksi nimetty metodologinen suuntaus, on jo kauan sitten saavuttanut kvalitatiivisessa tutkimuksessa lähes hallitsevan aseman. Tosin se on viime aikoina saanut myös enenevässä määrin kritiikkiä osakseen.

Kuten Kalela kirjassaan osoittaa, kielellisestä käänteestä jäi silti historian tutkimukseen joitakin elementtejä, jotka omaksuttiin osaksi tutkimuksen valtavirtaa, vaikkei niistä juuri käyty metodologista keskustelua.² Tärkeimpinä voidaan pitää todellisuuden moninaisuuden ymmärtämistä ja tutkijan oman subjektiivisen aseman tiedostamista. Kalela toteaa kirjassaan, että koska kieli ei ole tiedon esittämisen neutraali väline, tiedon sisältö ei ole riippumaton sen esittämisen muodosta. Tämän vuoksi jokaisessa tutkimusprosessin vaiheessa on oltava selvillä ”kenen todellisuudesta” ja ”kenen kielestä” on kulloinkin puhe.

Kalela korostaa myös, että historian tutkija ei voi lähteä siitä, että on olemassa jokin tyhjä valkoinen aukko menneisyydessä, joka tulisi täyttää yhdellä ainoalla oikealla tiedolla. Tutkijalla on aina oma näkökulmansa menneisyyteen ja tämän näkökulman myötä syntyneet tutkimuskysymykset ohjaavat tavoittamaan yhden historiallisen todellisuuden monista. Kalela korostaa, että juuri historiallisen todellisuuden nykyisyyteen kytkeytyvän aikasidonnaisuuden osoittaminen on yksi ammattihistorioitsijoiden tehtävistä. Kyse ei ole totuuden vaan argumentaation vahvuudesta, sillä Hayden Whiten ilmaisu laitatun ”uskottava ja tarpeeksi tosi tulkinta” riittää.

Tutkijan subjektiivinen asema tuo osaltaan todellisuuden moninaisuuden esille. Toinen näkökulmien kirjoja korostava seikka ovat tutkimuksen kohteena olevat menneisyyden ihmiset ja heidän monet historiansa. Yleensä tutkija voi tavoittaa vain tutkimuksensa kohteen kokemuksen todellisuudesta³ ja vaikka tarkkaan ottaen

menneisyyden ihmisten päiden sisälle meno onkin mahdotonta, sitä on joka tapauksessa yritettävä. Menneisyyden tapahtumien rekonstruktio ei nimittäin Kalelan mukaan vaadi sitä, että on olemassa jokin yksiselitteinen, lopullinen ja kaikille sama todellisuus. Keskustellessamme Kalela valotti, mitä hän rekonstruktion käsitteellä tarkoittaa: ”banaalisti ilmaistuna kyse on siitä, että selvitetään, mikä on ollut menneisyyden ihmisten toiminnan mieli, miksi he ovat toimineet, kuten ovat”. Tähän liittyy eräs historian tutkijoiden vahvuus, joka mielestäni näkyy erityisesti, kun heitä verrataan muihin yhteiskuntatieteilijöihin: tutkimuskohteena olevien ihmisten tutkiminen heidän omilla ehdoillaan. Kuten Kalela huomauttaa, tämä on paljon vaikeampaa kuin yleisesti ajatellaan. Ensinnäkin tutkijan on selvitettävä ”tarkastelun kohteena olevien ihmisten tapa ymmärtää oma todellisuutensa, heidän ajattelutapansa ja heidän käytettävissään ollut tieto”, mikä vaatii laajaa ymmärrystä tutkimuskohteena olevasta ajasta ja ympäristöstä. Toiseksi tutkija ei voi siirtää menneisyyden maailmaan nykypäivän arvoja tai käsityksiä ja arvioida menneisyyden toimijoiden tekoja näiden perusteella.

2. Sosiaalishistorian professori Matti Peltonen on tosin käsitellyt 2000-luvulla useissa teksteissään kielellisen käänteen merkitystä historian tutkimuksessa. Ks. esim. Matti Peltonen, *New cultural history ja kielellisen käänteen ehtyminen. Historiallinen aikakauskirja* 105 (2007), 346–349. Matti Peltonen, *Kielellisen käänteen raunioilla. (Arvostelu teoksesta Frank Ankersmit, Ewa Domanska & Hans Kellner (toim.) Re-Figuring Hayden White. Stanford University Press 2009). Tieteessä tapahtuu* 27 (2009), 64–65.

3. Paino sanalla yleensä, sillä historiallisia ilmiöitäkin on mahdollista tutkia tiettyyn populaatioon yleistettävien kvantitatiivisten aineistojen avulla. Riittävän hyvillä aineistoilla ja riittävän hyvällä mallinnuksella erilaisten ilmiöiden todennäköisyyksistä voidaan saada tutkimuksen kohteena olevan populaation tasolla sen yksittäisten jäsenten näkökulmasta ja kokemuksesta riippumatonta tietoa. Esim. Mirka Lahdenperä, *Miksi biologejakin kiinnostaa historiallinen kirkonkirja-aineisto? Historiallinen aikakauskirja* 111 (2013), 84–88.

4. Jorma Kalela, *Historia ja demokratia. Historiallinen Aikakauskirja* 112 (2014), 221–229.

Väittäisin, että 2000-luvulla historiaa opiskelleet kokevat Kalelan ajatukset tutuiksi, mikä ei johdu ainoastaan siitä, että hänen kirjansa ovat tutkintovaatimuksissa. Historiantutkimuksen paradigmaattinen käänne ja sen myötä uusien näkökulmien, uusien lähdeaineistojen ja uudenlaisten teoreettisten suuntausten esiinmarssi oli jo 2000-luvun alkuun mennessä tapahtunut. Kalelan ajatuksiin historioitsijoiden itseymmärryksestä ja tutkimuksen teon premisseistä on myös helppo yhtyä, koska uskon, että monet (myös varttuneemmat) historiantutkijat ajattelevat *jo toimivansa* kuten Kalela peräänkuuluttaa. Ongelmana ehkä on se, että oman tutkimuksen tekemisen mieltä ei ole tapana kirjoittaa auki itse tutkimukseen toisin kuin muissa yhteiskuntatieteissä. Näin historioitsijat saattavat piilottaa sen itseltäänkin ja vähintäänkin jättävät lukijan vastuulle tutkijan ”pään sisälle” menemisen ja sen arvailun, miten ja minkälaisien ennakkokäsitysten varassa tutkimusta on tehty.

Keskustelussamme tuli esille meidän molempien hämmennys siitä, miksi historian alalla ei juurikaan käydä keskustelua siitä, *miten* historian tutkimusta oikeastaan tehdään. Verrattuna useiden muiden tieteenalojen metodikeskusteluun ja -opetukseen, varsinaisesta tutkimuksen teosta, siitä miten lähdeaineistoja analysoidaan tai tulkitaan, puhutaan yllättävän vähän. Oman näkemykseni mukaan eräs selitys metodologisen keskustelun puuttumiselle saattaa olla se, että historian alalla tiedepoliittiset käänneet, kuten juuri edellä mainittu kielellinen käänne, ovat loivempia kuin muualla yhteiskuntatieteissä. Perinteisen historiatieteen tietty teoriattomuus ja menetelmättömyys ovat aiheuttaneet sen, että teorioista ja menetelmistä ei juuri keskustella, mutta toisaalta niistä käydyt jyrkät koulukuntakiistat ja vakavat väärinymmärrykset eivät myöskään aina saavuta historioitsijoita. Viimeksi mainittu ei välttämättä ole huono asia.

Kysyessäni *Making History* -kirjan tärkeintä sanomaa Kalela nosti esiin juuri sen, että historioitsijoiden tulisi tehdä itselleen hyvin selväksi,

”miksi tutkin juuri sitä, mitä tutkin” eli mikä on tutkimukseni mieli. Tausta-ajatuksena Kalelalla on, että tutkija ei ole koskaan tilanteessa, jossa hän lähtisi tekemään työtään tyhjältä pöydältä. Jokaisella on aina olemassa joitain taustatietoja tai ennakkokäsityksiä, eivätkä historioitsijat voi irrottaa itseään ympäröivästä ajasta ja yhteiskunnasta. Juuri tämän vuoksi omat ennakkokäsitykset ja -asenteet on ensin opittava tuntemaan. Mikäli tutkija pyrkii täysin ”sammuttamaan itsensä”, on vaarana aikaisempien ennakkoluulojen tahaton vahvistaminen.

Tutkimuksenteon ”mielen” auki kirjoittaminen ei tietenkään ole helppoa. Kalela sivuaa tätä kirjassaan käsitellessään lopullisen tutkimuksen tuottamista (s. 137–145). Luettavan ja ymmärrettävän työn aikaansaaminen on taitolaji ja suurelta osin myös retorinen kysymys. Vaikka tutkimuskohteena olevien ihmisten tutkiminen heidän omilla ehdoillaan edellyttää hienoviriteistä lähdekritiikkiä, Kalela kiistää jyrkästi sen, että lähdekritiikki olisi historioitsijoiden ainoa tutkimusmenetelmä tai että sitä ylipäätään tulisi kutsua historiantutkimuksen menetelmäksi. Se on apuväline, mutta todellinen menetelmä on Kalelan sanoin ”kirjoittamalla tapahtuva päättelely”. Tämä tarkoittaa, että kirjoittaminen on keskeisessä asemassa jo historiantutkimuksen tulosten muodostumisessa. Retoriikan, argumentoinnin ja päättelyn väliset jännitteet ovat kuitenkin alati läsnä. Kuten Kalela toteaa, houkutus tehdä oma sanoma retorisesti vakuuttavaksi tinkiällä perustelemisen vaatimuksesta on aina olemassa.

Tiivistetysti Kalela argumentoi *Making Historyssä*, että kielellinen käänne pakotti historiantutkijat ymmärtämään omat positionsa ja ennakkokäsityksensä sekä tiedostamaan menneisyyden todellisuuden moninaisuuden. Mahdottomuus irtautua omasta ajastaan ja ”tarpeeksi tosien” argumenttien tuottaminen tekee osaltaan historian rakentamisesta jatkuvasti käynnissä olevan prosessin. Tämä tarkoittaa Kalelan mukaan sitä, että käsitys yhdestä varmasta his-

toriallisesta todellisuudesta on korvautunut tai korvautumassa ajatuksella historiatiedon rakentumisesta *yhteisöllisenä prosessina*, eräänlaisena neuvotteluna tai vuoropuheluna, jossa on mukana ammattihistorioitsijoiden lisäksi myös muita tahoja. Mikä silloin on ammattihistorioitsijoiden tehtävä? Kalela nostaa akateemisten historioitsijoiden tärkeimmiksi tehtäviksi toimia myös konsultteina ja referoina yhteiskunnalle ja maallikkohistorioitsijoille.⁵ Mikäli *Making Historyn* perusteella pitäisi vastata ytimekkäästi kysymykseen ”miten historiaa rakennetaan?”, vastaus olisi ”yhdessä”.

Making History on ajatuksia herättävä kirja, jota on vaikea kritisoida. Olen pääpiirteissään samaa mieltä kaikista Kalelan akateemisen historiantutkimuksen tekemistä koskevista huomioista. Se, mitä olisin kaivannut kirjaan lisää, ovat konkreettiset esimerkit historiantutkijoiden itseyymmärryksen ja tutkimuksen metodologian auki kirjoittamisen puutteista tai siitä, mi-

ten näitä seikkoja on käsitelty onnistuneesti empiirisessä historiantutkimuksessa. Nyt kirja haastaa lukijaa ehkä liikaakin pohtimaan näitä esimerkkejä itse. Lisäksi – ja tämä ei ole kritiikki tätä kirjaa kohtaan vaan toive jatkosta – kaipaisin edelleen sellaista keskustelua historiantutkimuksen tekemisestä, joka ottaa huomioon myös muut ihmistieteet. Kuten Kalela toteaa Ian Mortimeria lainaten, historiantutkijan lopullinen päämäärä on osoittaa, ”kuinka erilaisia ja samalla kuinka samanlaisia nykypäivän ihmiset ovat menneisyyden ihmisten kanssa” (s. 144). Tämä edellyttää nähdäkseni myös historioitsijoilta ymmärrystä siitä, millainen nykypäivän ihminen – ja tutkija itse – on.

5. Historiantutkijoiden yhteiskunnallisesta tehtävästä ks. tarkemmin Jorma Kalela, *History Making. The Historian as Consultant*. *Public History Review* 20 (2013), 24–41; Kalela 2014, 221–229.

Kolonialismia ruoan avulla

Rebecca Earle: *The Body of the Conquistador. Food, Race, and the Colonial Experience in Spanish America, 1492–1700. Critical Perspectives on Empire.* Cambridge University Press 2012. 265 s. ISBN 978-1-107-69329-6.

Amerikan mantereen valloituksen tutkimuskenttä on paljon koluttu, mutta Rebecca Earle astuu tutkimuksellaan sen koskemattomalle alueelle. Ruoan ja kolonialismin yhteyttä on aikaisemmin tutkittu etenkin Afrikan yhteydessä. Sen sijaan Amerikan valloituksen osalta on korostettu sotilaallista valloitusta ja kristinuskon levittämistä. Ruoan ja kolonialismin yhteyden tutkiminen tuokin uutta tietoa tavoista, joilla Espanja alistui Amerikan alkuperäisväestön valtaansa.

Teoksen alkuperäislähteiden luettelosta löytyy ajanjakson lääketieteellisiä oppaita, kronikoita, viranomaisten ja yksityishenkilöiden kirjeitä, lähetysaarnajien selonteokoja, valloittajien raportteja ja muistelmia sekä novelleja. Otanta on kattava eikä selkeitä puutteita ole havaittavissa. Earle on myös tiedostanut lähteiden erilaiset tarkoitukset ja ottanut niiden toisistaan poikkeavat kontekstit huomioon lähteitä analysoidessaan.

Ruoan ja kolonialismin yhteyttä Earle lähestyy aikakauden lääketieteellisten, uskonnollisten ja rotubiologisten käsitysten kautta. Amerikan manner avautui espanjalaisille valloittajille ja uudisasukkaille vieraana ympäristönä. Uutta olivat paitsi alkuperäiskansat kulttuureineen myös kasvit ja eläimet sekä niistä valmistetut ruoat. Jälkimmäisiä kohtaan espanjalaiset tunsivat alusta alkaen syvää epäluuloa.

Vaikka ruokahuolto Espanjaan oli siirtomaa-ajan alkuvaiheessa mahdotonta, espanjalaiset pyrkivät pitäytymään tutussa ruokavaliossa. Paikallisiin antimisiin turvauttiin vain pakon edessä. Kun Kristoffer Kolumbus havaitsi ensimmäisellä matkalla perustamansa etuvartioaseman tuhoutuneen, arvioi hän katastrofin johtuneen Uuden Maailman erilaisesta ilmastista ja vedestä. Kirjoittaessaan kuninkaalle hän esitti, että eurooppalaiset selviäisivät oudoissa oloissa, jos he saisivat syödäkseen ”tavallisia ruokia, joita syömme Espanjassa” (s. 1). On kohtalon ivaa, että Kolumbuksen myöhemmin perustama siirtokunta saattoi tuhoutua nimenomaan eurooppalaisen ruokavalion vuoksi. Hiljattain ilmestynyt siirtokunnan asukkaiden luurankojen analyysiin perustunut tutkimus osoittaa siirtokunnan tuhoutuneen keripukkiin.¹

1. V. Tiesler, A. Coppa, P. Zabala & A. Cucina, Scurvy-related Morbidity and

Tämä C-vitamiinin puutteesta aiheutuva sairaus johtui nimenomaan siitä, että espanjalaiset turvautuivat heille tuttuun, mutta vitamiiniköyhään ravintoon. Saatailla olleet Uuden Maailman hedelmät olisivat voineet pelastaa heidän terveytensä.

Kolumbuksen ajatukset heijastavat hyvin uuden ajan Espanjassa vallinneita ajatusmalleja. Espanjalaiset halveksuivat Amerikan mantereeseen uusia ruokia ja pitivät omia perinteisiä ruokiaan parhaina mahdollisina. Earlen mukaan espanjalainen käsitys ruoasta liittyi läheisesti humoralismiin. Tämä antiikin filosofeilta ja lääkäreiltä omaksuttu käsitys perustui uskemukseen, jonka mukaan ihmiskeho koostui neljästä nesteestä: mustasta sapesta, keltaisesta sapesta, limasta ja verestä. Jokainen neste edusti tiettyä luonteenpiirrettä ja niiden tuli olla tasapainossa. Ruumiinnesteiden tasapainon uskottiin muuttuvan ympäristön ja ruokavalion vaikutuksesta. Teorian avulla selitettiin eri kansojen fyysiset ja psyykkiset eroavuudet. Esimerkiksi etelässä asuvat olivat ihonväritään tummempia, koska aurinko oli polttanut heidän ihon-

Death among Christopher Columbus' Crew at La Isabela, the First European Town in the New World (1494–1498). An Assessment of the Skeletal and Historical Information. *International Journal of Osteoarchaeology* (2014), DOI: 10.1002/oa.2406.

sa. Lisäksi he söivät erilaista ruokaa kuin pohjoisemmat kansat.

Edelliseen perustuen espanjalaisia huolettivat Uuden Mantereen erilaiset olot. Alkuperäiskansojen ruokien syömisen ja altistumisen erilaiselle ilmalle, tähdille ja lämpötilalle uskottiin vähitellen muuttavan espanjalaiset intiaaneiksi. Ratkaisuna siirtolaiset alkoivat tuoda tuttuina pitämiään ruoka-aineita Espanjasta siirtokuntiin. Pysyvä ratkaisu saatiin ainoastaan aloittamalla tuttujen ja turvallisten ruokakasvien viljeleminen sekä karjan kasvatusta.

Espanjalaisten mielestä ruokavaliioon kuuluivat oleellisesti leipä, viini, oliiviöljy ja liha. Viini ja leipä olivat paitsi läheisesti Välimeren ruokakulttuuriin kuuluvia myös uskonnollisia symboleja. Muuttuivathan ne ehtoollisella Kristuksen vereksi ja ruumiiksi. Ne eivät olleet korvattavissa Amerikassa paikallisilla vastineilla. Sianlihan syönti puolestaan oli toiminut Espanjassa kristittyjen keskuudessa erottautumisen keinona Espanjan juutalaisista ja islaminuskoisista maureista. Koska jälkimmäiset eivät voineet syödä sikaa, sen nauttiminen oli merkki kristitystä uskosta. Ruoka oli siten voimakas espanjalaisen kulttuurin merkki.

Intiaanien ja espanjalaisten uskottiin olevan samaa alkuperää, mutta humoralismin oppien mukaan Amerikan mantereen Espanjasta poikkeavat olosuhteet olivat muuttaneet heidän kehonsa. Monet espanjalaiset pitivät intiaaneja fyysisesti heikkoina ja naisellina. Perimmäisenä syynä tähän pidettiin heidän nauttimaansa ”väärää” ravintoa. Monet intiaanikansat käyttivät ravintonaan muun muassa hyönteisiä, matelijoita, toukkia sekä espanjalaisittain eriskummallisten kasvien hedelmiä, mikä oudoksutti, ellei jopa kauhistuttanut espanjalaisia. Intiaanien pitäytymistä perinteisissä ruoissaan, vaikka espanjalaista ”sivistynyttä” ruokaa oli siirtomaa-ajalla saatavilla,

useat espanjalaiset pitivät todisteena intiaanien kehittymättömyydestä.

Espanjalainen ruoka toimi kolonialismin välineenä ja se liittyi läheisesti käsitykseen eri roduista. Kun espanjalaiset opettivat kristinuskua alkuperäisväestölle, he pitivät espanjalaisen kulttuurin juurruttamista erottamattomana osana käännytystä. Alkuperäisväestön oli omaksuttava espanjalainen kieli, pukeutumistapa, ruokavalio ja uskonto. Uusi ruokavalio muuttaisi heidät sivistyneeksi ja viimein espanjalaisten kaltaisiksi myös fyysisesti. Kun alkuperäisväestön lukumäärä romahti espanjalaisten mukanaan tuomien uusien sairauksien vuoksi, useat espanjalaiset oppineet katsoivat kuolleisuuden johtuneen humoralismin perusteella siitä, että intiaanit oli pakotettu syömään ”vääränlaista” ruokaa, jota heidän kehonsa eivät kestäneet. Espanjalaisessa rotukäsityksessä intiaanit olivat kuitenkin paremmassa asemassa kuin afrikkalaiset. Ensiksi mainittujen uskottiin olevan muutettavissa espanjalaisiksi, mikä ei ollut mahdollista jälkimmäisille. Afrikkalaisia pidettiin Nooan kiroaman pojan Haamin jälkeläisinä. Heidän ihonvärisä oli ”pysyvä sanbenito” eli inkvisition kerettiläisille määräämä katumusvaate, joka osoitti heidän esi-isänsä synnin.

Kaikki Uuden Maailman ruoka ei ollut Earlen mukaan kuitenkaan halveksittua. Oppineiden epäluuloista huolimatta ananas, avokado, kaktusviikuna, chilipippurit, kaakao, bataatti, tomaatti ja maissi olivat suosittuja ruokia espanjalaisten uudisasukkaiden keskuudessa. Osa hedelmistä vietiin Eurooppaan, jossa niistä tuli osa paikallista ruokavaliota. Amerikan eläimistä suosituiksi ruoiksi tulivat iguana, manaatit ja laama. Useat oppineet tosin korostivat, että Uuden Maailman antimia oli syötävä kohtuudella. Muutoin espanjalai-

nen ruumis ei kestäisi niitä. Uudet ruoat juurtuivat uudisasukkaiden pöytiin alkuperäiskansoihin kuuluneiden naisten, puolisoitten tai palvelijoiden mukana. Naisilla oli siten ratkaiseva rooli Uuden Maailman ruokien levittämisessä eurooppalaisten ruokapöytiin.

Earle on soveltanut monipuolisia lähteitä ja tuonut esiin myös aikalaisten positiivisia arvioita Amerikan alkuperäiskansojen ruoista. Tästä huolimatta hän vaikuttaa jättäneen espanjalaisvalloittajien muistelmien ja raporttien käyttämisen vähälle huomiolle. As-teekkien valloittaja Hernán Cortésin kirjeet sekä hänen rivimiehensä Bernal Díaz del Castillon muistelmat ovat mukana kirjan lähdeluettelossa, mutta joukkoon olisi suosituttava kuuluvan myös Álvaro Núñez Cabeza de Vacan muistelmateoksen. Kyse on yhdestä Floridaan suuntautuneen retkikunnan viidestä loonjääneestä, joka vietti vuosia eri intiaanikansojen orjana. Edellä mainitut muistelmat paljastavat, että konkistadorit eivät aina jakaneet aikakauden oppineiden käsityksiä Amerikan mantereiden ruokien alemmuudesta. Díaz del Castillon teoksesta päinvastoin paljastuu, että kirjoittaja piti eksoottisista hedelmistä ja paikallisista ruoista. Ne olivat hänelle täysin vertailukelpoisia espanjalaisten ruokien kanssa. Vaikka Earle mainitsee vastaavia poikkeuksia espanjalaisten oppineiden keskuudessa, konkistadorien kirjoittamien tietojen sivuuttaminen vaikuttaa vakavalta puutteelta.

Earlen tutkimus avaa uusia polkuja espanjalaisen kolonialismin tutkimuksessa. Teos osoittaa, miten niin arkinen asia kuin ruoka saattoi näytellä keskeistä osaa Espanjan siirtomaavallan vakiinnuttamisessa. Seuraukset näkyvät edelleen etenkin Latinalaisen Amerikan keittiön antimissa. Harva tulee ajatelleeksi, miten kyseisten herkkujen synnyn taustalla on Espanjan ja Amerikan alkuperäis-

väestön kulttuurien kivulias sekoittuminen, jota espanjalaiset siirtomaaisännät vallankäytöllään edistivät.

VESA-MATTI KARI

Yleistajuisesti kolmikymmenvuotisesta sodasta

Olli Bäckström: Polttolunnaat. Eurooppa sodassa 1618–1630. SKS 2013. 558 s. ISBN 978-952-222-394-4.

Kolmekymmenvuotinen sota on Euroopan historian merkittävä vaihe, jonka katsotaan usein alkaneen keisarillisen neuvosten jäsenen murhayrityksestä. Teoksessaan Olli Bäckström tarkastelee konfliktin ensimmäistä kahtatoista vuotta, jotka hänen avanteesinsä mukaan olivat erillinen kokonaisuus. Hän nostaa sodan alkuvaiheen epäsymmetrisyyden sen keskeiseksi piirteeksi ja myös rinnastaa sen nykyisiin epäsymmetrisiin konflikteihin. Näkökulma on poikkeava, koska yleensä suomalaisessa historiankirjoituksessa on keskitytty kuvaamaan kolmikymmenvuotista sotaa Ruotsin liittyttyä siihen Kustaa II Aadolfin johdolla. Ruotsi-fokuksen puute laajentaa kuvaa ja alleviivaa sodan luonnetta nimenomaan keskieurooppalaisena konfliktina. Tämä on jo itsessään pirstävää.

Teoksen laaja, suorastaan ensyklopedinen ote kuvaa erityisesti Pyhäää saksalais-roomalaista keisarikuntaa sen värikkäässä moninaisuudessa. Bäckström onnistuu hyvin valottamaan keisarikunnan tavatonta monimutkaisuutta, aikaa ennen kansallismaitioita, ja kiistan eri osapuolten moninaisia, ei vähi-

ten uskonnollisia, intressejä. Tässä keisarikunnassa esimerkiksi Holsteinin herttua Kristian, keisarin vasalli ja henkilö, jolla oli merkittäviä intressejä keisarikunnan sisäisessä politiikassa, oli samalla Kristian IV, Tanskan kuningas. Keisarillisen vapaakaupungin Metzin asukkaat puolestaan tunnustautuivat myös Ranskan kuninkaan alamaisiksi.

Sodankäynnin luonteen tai lähinnä sotaa käyvien toimijoiden moninaisuudesta piirtyy selkeä kuva. Perinteisestä 1900-lukulaisesta sotakäsityksestä eroavina aseellisen voiman käyttäjinä nousevat esille muun muassa kaupalliset toimijat. Esimerkiksi alankomaalainen Itä-Intian kauppakomppania VOC (*Verenigde Oostindische Compagnie*) ajoi intressejään myös asevoimin. Havainto on mielenkiintoinen nykyaikana, jolloin suuryrityksillä on alati enemmän resursseja ja intressejä – myös konfliktialueilla. Kauppakomppaniat saattoivat ajaa etujaan asevoimin, mutta sodankäynnille leimaa antavien piirre olivat polttolunnaita vaatineet yksityisarmit, joiden toiminta perustui aseellisten palvelujen myymiseen milloin millekin konfliktin osapuolelle. Kyseessä eivät olleet pelkästään yksittäiset palkkasoturit tai palkkasoturijoukot vaan valtavat armeijat, sodankäyntiin erikoistuneet suuryritykset. Nämä armeijat olivat kenties instrumentteja kulloisenkin palkkaajansa poliittisten tarkoitusperien ajamisessa, mutta niiden omaa toimintaa ohjasi ennen kaikkea ansaintalogiikka. Sota oli niiden olemassaolon ehto, markkinaympäristö, joka takasi toimeentulon. Ilmiö, joka jossain määrin hakee vertailukohtia myös tästä päivästä, jossa eri puolilla maailmaa yhä useampia aikaisemmin yksinomaan valtiollisille asevoimille kuuluvaksi katsottuja tehtäviä ulkoistetaan yksityisten yritysten huoleksi.

Sotatantereiden eri osapuolten toimintalogiikan erot toivat oman

mausteensa selkkaukseen. Esimerkiksi käytäntö, jossa sotilasurakoitsijalle maksettiin värväyksen ja kotiuttamisen yhteydessä loi jo itsessään uusia konflikteja. Palkkaajat yrittivät päästä eroon omista palkka-armeijoistaan ja siirtää maksun hetkeä löytämällä uusia kohteita, joihin ne suunnata. Sodasta puuttuivat clausewitziläiset ratkaisutaistelut. Sen sijaan sota eteni laajana epäsymmetristen konfliktien kirjona, joka ulottui valtamerille asti. Merellisessä ympäristössä yksityisyritteliäisyys tuli esille erityisesti kaappareiden muodossa, mutta myös maa-alueita hallinneet merirosvot olivat osa konfliktin kuvaa. Yksityisarmitoimilla oli siis vahvasti konfliktia ylläpitävä logiikka, maailmalla nykyään riehuvat alueelliset konfliktit sotaherroinneen ovat vain osa jatkumoa.

Teoksen ansio on tapa, jolla se lähestyy kolmikymmenvuotista sotaa suomalaisen historiankirjoituksen kannalta tuoreesta näkökulmasta. Samalla se onnistuu avaamaan mielenkiintoisia näkymiä ajan sodankäynnin luonteeseen – oli kyse toimijoiden monimuotoisuudesta tai siitä kuinka konflikti edesauttoi valtiollisen rahatalouden uudistamista. Kirjan tavaton laajuus ja deskriptiivinen, kronologisesti etenevä, tapahtumaorientoitunut ote tekee siitä kuitenkin haastavan luettavan. Henkilöiden, motiivien, paikkojen ja ruhtinas-kuntien kavalkadi on loppumattoman tuntuinen ja monipolvinen. Ilman pohjatietoja ja kiinnekohtia voi teos puuroutua, joskin lopun epilogi tarjoaa mielenkiintoista pohdintaa. Valittu esittämisen tapa ei myöskään tuo esille lähteiden ongelmia tai tulkinnallisia erimielisyyksiä, Bäckströmin kolmikymmenvuotisen sodan vuodet rullaavat eteenpäin ilman tämän tyyppistä keskustelua. Onneksi kirjassa on lähdeviitteet ja lähdeluettelo lisäämässä sen arvoa.

Polttolunnaat on sujuvasti kirjoitettu ja suurelle yleisölle suunnat-

tu. Teos maalaia mielenkiintoisen kuvan siitä, kuinka sattumanvaraisenolaisesti böömiläisten kapina laajeni sodaksi, joka ravisteli eurooppalaisen maailman peruskenteita.

JONAS SIPILÄ

Skandi-naavinen kolonialismi

Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (toim.): Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity. Small Time Agents in a Global Arena. Springer 2013. 327 s. ISBN 978-1-4614-6201-9.

Historioitsijoista, arkeologeista ja antropologeista koostuva tutkijajoukko on kirjoittanut uusia näkökulmia avaavan artikkelikokoelman skandinaavien osallisuudesta kolonialismiin modernin aikakauden nousun yhteydessä. Tutkijat keskittyvät ensisijaisesti Ruotsin ja Tanskan kolonialistiseen menneisyyteen, sen asemaan kansallisen historiankirjoituksen dominanssissa ja globaalin historiankirjoituksen uusissa tulkinnoissa. Artikkelit luotetaan globaalin materialistisen vaihdannan verkostot mikro- ja yksilötasolle saakka. Maantieteellisesti ne jakautuvat kahteen osaan. Osa artikkeleista käsittelee skandinaavien siirtomaapolitiikkaa ja sen seurauksia Afrikassa, Karibiassa ja Uudessa Ruotsissa Pohjois-Amerikassa. Toinen teemakokonaisuus tarkastelee pohjoisen kolonialismin eri ilmiöitä Islannissa, Grönlannissa, Ruotsin suomalaismetsissä ja Lapisissa. Tanskalaisten pitkäaikainen läsnäolo Intiassa jää Helle Jørgensenin Tranquebarin perinneturismia koskevaan lukuun.

Kirjan ovat toimittaneet Lundin yliopiston arkeologi Magdalena Naum ja historiallisen arkeologian tutkija Jonas M. Nordin Tukholman historiallisesta museosta. Johdantoluvussaan toimittajat ravistelevat historioitsijoita näiden vähäisestä kiinnostuksesta paikantaa Ruotsin ja Tanskan osallisuus kolonialismin maailmanlaajuisessa ekspansiossa, siihen sopeutumisessa, eurosentrisen maailmanäkemyksen ylläpitämisessä ja rodullisten ideologioiden tuottamisessa. Vieraantumisen kolonialismin tutkimuksen uusista avauksista on ylläpitänyt selityksiä, joiden mukaan Skandinavian kuningaskunnat eivät olleet missään tekemisissä kolonialismin aiheuttamien julmuuksien, taloudellisten ambitioiden ja voitontavoittelun kanssa. Skandinaavien siirtomaapolitiikka oli hyvätahoista, ja lempeä kanssakäymisen Afrikan, Aasian ja Amerikan alkuperäiskansojen kanssa perustui enemmän yhteistyöhön kuin kiristykseen ja alistamiseen. Helle Jørgensen toteaaakin, että nykypäivän intialaisille Tanska on osittain unohtunut siirtomaavalta, vaikka Etelä-Intiassa sijaitseva Tranquebar oli Tanskan hallussa yli 200 vuotta 1620–1845.

Siirtomaamenneisyyteen asennoituminen on heijastanut Tanskassa ja Ruotsissa globaalin maailmanjärjestyksen muutoksia ja kansallisvaltioiden rakentamista. Vielä 1800-luvun lopulle Aasiassa ja Karibiassa pieniä siirtomaa-alueita omistanut Tanska oli globaalissa mielessä monikulttuurinen ja maailmanpolitiikassa mukana ollut merenkävijöiden kansakunta. Kun myöhemmin tapahtunut kansallisen identiteetin rakentaminen perustui agraarin ja monokulttuurisen yhteiskunnan varaan, Tanska deglobalisoitui.

Ruotsi etäännytti itsensä aikaisemmasta laajentumispolitiikasta Euroopan siirtomajärjestelmän purkautuessa eikä Ruotsin 1600-luvun laajentumishakuisuus ollut

enää tärkeä tutkimusteema kuten Gunlög Fur kirjoittaa. Vasta 1980-luvulla tapahtui huomattavampi tutkimusparadigmojen muutos. Eteläisen pallonpuoliskon ja Pohjois-Amerikan Uuden Ruotsin lisäksi tutkijat käänsivät katseensa kolonialismin pohjoiseen ulottuvuuteen Skandinavian lähialueilla ja sen sisällä. Aluksi lähestymistapa kolonisaatioon oli vielä eurosentrinen, mutta seuraavalla vuosikymmenellä etnohistorioitsijat ja antropologisesti suuntautuneet historioitsijat tulkittivat kolonialismia kulttuureiden kohtaamisena ja nostivat aikaisemmin alistetut kulttuurit ja niiden ihmiset aktiivisiksi toimijoiksi. Uuden vuosituhannen alkupuolella on taas tapahtunut tutkimusteemojen ja lähestymistapojen monipuolistuminen. Yhtäältä tutkimusaiheita on tarkasteltu eurooppalaisesta viitekehystä, toisaalta pohjoisen postkolonialistinen ja samalla kiistanalainen historiankirjoitus on lisääntynyt.

Kolonialismin kapea-alainen ymmärtäminen vain maailman kaukaisissa osissa olevien siirtokuntien valloittamisena ja omistamisena on osaltaan vaikuttanut ruotsalaisten ja tanskalaisten historiantutkijoiden käsityksiin. Globaalin historiankirjoituksen kontekstissa kolonialismiin kuului paljon muutakin. Siihen sisältyi erityisiä taloudellisia strategioita, kuten osallistuminen Atlantin kolmio-kauppaan ja pohjoisen riistäminen paikallisista välittämättä. Siihen sisältyi rotuun, erilaisuuteen ja valloittamisen ja alistamisen oikeudellisuuteen liittyvien ideologioiden tuottaminen ja reproduktiot. Se asetti ihmisiä eri kategorioihin.

Artikkelikokoelmassa ei juurikaan käydä läpi ruotsalaisten ja tanskalaisten siirtomaahistorian poliittisia vaikutusperiä. Sen sijaan artikkeleiden keskiössä on globaalin talouden ja kaupan verkostoituminen ja sen vaikutukset. Hyvä esimerkki tästä on Chris Evansin ja

Göran Rydenin luku ruotsalaisesta raudasta laajentuvaassa Atlantin taoudessa. Kirjoittajien mukaan brittien sokeriplantaaseilla Karibiassa orjien kuokat ja viidakkoveitset valmistettiin ruotsalaisesta teräksestä ja Bristolin orjakauppiat ostivat 1700-luvun alusta lähtien Gammelbon ruukin rautaa. Ruotsalaisraudalla oli suuri kysyntä myös Biafran lahdella Calabarissa. Rautaruukit Gammelbossa ja Leufstassa sopeuttivat tuotantonsa Biafran lahden ja Birminghamin kysynnän mukaisesti.

Saint-Barthélemy Karibiassa oli ruotsalaisten pitkäikäisin siirtokunta vuodesta 1785 vuoteen 1878. Plantaasiviljelyyn sopimattomasta saaresta kehittyi ruotsalaisaikaan orjien välityskeskus muille Karibian saarille. Kolonialismin taustalla vaikutti merkantilistien voitontavoittelu ja valtiontalouden tasapainottaminen. Hollantilaisten valloittaessa Uuden Ruotsin vuonna 1655 Ruotsi havitteli sinnikkäästi omaa siirtomaata 1600- ja 1700-luvulla. Eräänlainen palkkio näistä ponnisteluista oli kannattamattomaksi osoittautunut Saint-Barthélemy, jonka ranskalaiset ostivat lopulta itselleen takaisin. Ideologisesti Ruotsin ja Tanskan siirtomaapolitiikka noudatti etelässä suurempien siirtomaavaltjojen käytänteitä. Siirtokunnista lähetetyt kirjeet ja matkakertomukset osoittavat, että julmuus ja halventavat asenteet ei-eurooppalaisia ja ei-kristittyjä kohtaan olivat yleisiä myös Ruotsin ja Tanskan siirtokunnissa.

Karibiassa oli 1800-luvulla lukuisia orjakapinoita, joiden merkitystä orjuuden loppumisesta on ryhdytty selvittämään vasta uudemmassa tutkimuksessa. Tanskan vuosina 1675–1917 hallitsemalla St. Johnin saarella oli orjakapina vuosina 1733–1734. Kysymys ei ollut ainoastaan vapaudesta. Artikkelikoelmassa Louise Sebro etsii kapinan etnisiä juuria Afrikasta, sillä kapinan johdossa oli Akwamun

kuningaskuntaan Ghanassa itsensä identifioineet soturit. Kuningaskuntaa repinyt sisällissota 1720-luvulla loi laajat orjamarkkinat ja monet kuningasta tukeneet soturit joutuivat orjiksi Karibialle. Sotureiden entisen statuksen menettäminen saattoi olla Sebron mukaan syy St. Johnin orjakapinaan.

Etelän kolonialismista kirjoittaa myös Holger Weiss. Hän täsmentää Länsi-Afrikan ja tässä tapauksessa Tanskan kultarannikon tuki-kohtien monikansallista koostumista ja eri väestöryhmien asemoitumista atlanttisessa kauppajärjestelmässä 1700-luvun alusta 1800-luvun puoliväliin. Ensiksikin harvoilla afrikkalaisilla oli mahdollisuus tuontitavaroiden kysyntään. Parhaat edellytykset tähän oli afro-eurooppalaisilla välittäjillä ja kauppiailta, jotka pystyivät hyödyntämään samanaikaisesti atlanttisia ja afrikkalaisia verkostojaan. He ostivat ja kuluttivat sekä eurooppalaisia että afrikkalaisia kauppavaroita ja elintarvikkeita. Sama kulttuurinen kaksisuuntaisuus näkyi ryhmän muissakin elintavoissa ja käyttäytymisessä. Tanskan siirtokunnissa tanskalais-afrikkalaiset olivat useimmiten sotilaita, joiden verkostot olivat välittäjä- ja kauppiaaryhmää suppeammat. He kuluttivat eurooppalaisia tuontitavaroita rajoitetummin. Lisäksi eurooppalaisten tavaroiden tuontia määrittivät afrikkalaisten omat laatuvaatimukset.

Pohjoista kolonialismia käsittelevät artikkelit lähestyvät teemaa ekspansio- ja politiikan sijasta kulttuurin, sosiaalisten kerrostumien ja toiseuden näkökulmista. Daniel Lindmarkin mukaan ruotsalaisten koulutus noudatti Lapissa siirtomaissa tyypillisiä opetusohjelmia painottuessaan 1600- ja 1700-luvulla lukemiseen ja kristinuskon välittämiseen. 1800-luvun jälkipuoliskolla opetus heijasti aikakauden käsityksiä kulttuuritasojen erilaisuudesta ja rotuhygieniasta. Grönlannissa tanskalaiset halusivat

pitää alkuperäisväestön eurooppalaisesta kulttuurista erillään olevina metsästäjinä. Kielloilla ja rajoituksilla estettiin ja säädeltiin grönlantilaisilta tuontitavaroiden saataavuutta ja avioliittoja tanskalaisten ja grönlantilaisten välillä. Välttämätön kaupankäynti synnytti kuitenkin eurooppalaisittain orientoituneen pienen grönlantilaisen kauppiaajoukon, johon kuului myös naisia. Sen sijaan Tanskan pohjoinen kolonialismi Islannissa on vaikeammin argumentoitavissa, ja kirjassa G. Lucas ja A. Parigoris myöntävät kysymyksen olevan alitis monille tulkinnoille. He päätyvät näkemykseen, jonka mukaan Tanskan ja Islannin suhteita tulisi analysoida ensisijaisesti keskusreuna-alue-veltasuhdeverkostojen muutosten virrassa.

Pohjoiseen kolonialismiin liittyy myös metsäsuomalaisen Ruotsissa ja Uudessa Ruotsissa kaskitaloutta harjoittaneiden metsäsuomalaisen identtinen toiseus. Fredrik Ekengren pitää tätä aikaisemman tutkimuksen luomaa kuvaa erilaisista metsäsuomalaisista ilioiteltuna. Historiallisen arkeologian lähteiden valossa metsäsuomalaiset eivät kummallakaan seudulla olleet niin eriytynyt ja staattinen väestöryhmä kuin aikaisemmin on esitetty. Kirjan muissa Uutta Ruotsia ja Delawaren laaksoa käsittelevissä artikkeleissa tuodaan esille ruotsalaissiirtolaisten aineellisen kulttuurin erityispiirteitä. Niissä ilmeni kaipaus kotimaahan, mutta myös sopeutuminen paikallisiin elinolosuhteisiin ja intiaaniyhteisöihin. Ruotsin suurvaltapolitiikan ja eurooppalaisen rajamaan vaikutukset näkyivät muun muassa siirtokunnan linnoittamisessa. Samoin yhteistyö brittien ja hollantilaisten kanssa oli aikaisemmin ymmärrettyä tiiviimpää.

Artikkelikokoelman loppuksi Andrey Horning ja James Symonds vetävät yhteen muiden kirjoittajien teesit skandinaavien kolonialismista. Molemmat toteavat, että ruot-

salaiset ja tanskalaiset olivat globaalin kolonialismin pieniä toimijoita, mutta toimijoita kuitenkin. Kolonialismin vaikutukset hivuttautuvat jokapäiväiseen elämään ja koskettivat kaikkialla ja jokaista. Oliko näin? Tämä tulee väijäämättä mieleen kirjan artikkeleita lukiessa. Horning kysyykin, jos kolonialismi todella oli näin kokonaisvaltaista eikä se tällöin menetä kaiken arvonsa tulkitsevana konstruktiona? Mihin vedetään raja? Milloin toiminta on paras selittää kolonialismilla ja milloin ei? Voidaanko esimerkiksi Ruotsin ja Suomen suhteita 1600- ja 1700-luvulla selittää kolonialistisesta viitekehystä?

Naumin ja Nordinin toimittama artikkelikokoelma herättää paikoin kysymyksiä kolonialismin ylitulkittamisesta, mutta sen poikkitieteellisyys on kiistaton ansio. Erityisesti historiallisen arkeologian mikrohistoriallisten tutkimustulosten yhdistäminen globaalin historiankirjoituksen mahdollisuuksiin avaa uusia näkökulmia. Haasteita kirja asettaa myös kolonialismin käsitteelliselle uudelleen määrittelemiselle.

SEPPÖ SIVONEN

Taiteilijaporvarillisuutta restauraatioajan Berliinissä

Akseli Salmi: *Künstlerbürgertum. The Social Spheres of Berliner Actors in the Years 1815–1848.* Turun yliopiston julkaisuja B 354, Turun yliopisto 2012. 344 s. ISBN 978-951-29-5093-5.

Ihmisen ammattinsa tai muun toimintansa kautta saavuttama sosiaalinen asema on henkilöhistorian kiinnostavimpia kohteita. Näytteli-

jät ovat yksi monista ryhmistä, jonka asema ja arvostus ovat kokeneet eri yhteiskunnissa monenlaisia muutoksia historian kuluessa. Yhden esimerkin tuoreine näkökulmineen tarjoaa toissa vuonna Turun yliopistossa tarkastettu Akseli Salmen väitöskirja.

Salmi kohdistaa tutkimuksessa katseensa näyttelijän ammatin erikoisasemaan restauraatioajan Preussissa 1800-luvun alkupuoliskolla. Salmen mukaan näyttelijät elivät poikkeuksellista elämää, mutta olivat samalla ”tavallinen osa aikansa yhteiskuntaa”, tarkemmin sanottuna porvarillista yhteiskuntaa (*Bürgerlich society*). Näin he jakoivat porvariston kanssa samat sivistyksen ihanteet, edustuksellisen elämäntavan ja perhearvot. Tätä näyttelijöiden saamaa asemaa Salmi luonnehtii taiteilijaporvaristoksi tai taiteilijaporvarillisuudeksi, josta hän käyttää saksankielistä termiä *Künstlerbürgertum*.

Salmen tutkimuksen keskiössä oleva porvarillisuus on ollut ja on edelleen paljon tutkittu teema niin Saksassa kuin muuallakin. Uudelleen tulkintoja, varsinkin arkipäivän, perheen ja naisten osalta, on viime aikoina julkaistu runsaasti. Keskeiseksi Salmen tutkimuksessa muodostuu, miten porvaristo ja porvarillisuus saksalaisessa kontekstissaan ymmärretään ja miten eri tutkijat ovat näitä käsitteitä määritelleet. 1800-luvun saksalaisen porvariston asemaa ja toimeentuloa tutkineiden historioitsijoiden, kuten Lothar Gallin, Thomas Nipperdeyn ja Jürgen Kockan, sekä käsitteanalyysin osalta Reinhart Koselleckin kanssa Salmi käy osin terävästi keskustelua teesin pohjustamiseksi. Myös kasvatuksen (*Erziehung*) ja siihen liittyvän sivistyksen (*Bildung*) keskeinen merkitys poliittista valtaa vailla olevan porvariston emansipoitumisprosessissa on väitöskirjassa hyvin esillä. Eikä julkisuustematiikan osalta Jürgen Habermasiakaan ole

unohdettu. Preussin ja Saksan historiassa Salmi tukeutuu paljolti brittitutkijoihin. Työssä arvioidaan myös joitakin pitkäaikaisia, etenkin kulttuurisia vaikutteita 1700-luvun lopulta lähtien. Sen sijaan Berliinin sosiaali- ja teollistumishistorian tutkimuksia on huomioitu vähemmän. Siten kaupungissa tapahtuneet elinkeinoelämän ja sosiaaliset muutokset jäävät jokseenkin yleisluontoisiksi.

Ajallisesti työ on rajattu Wienin kongressin päättymisestä 1815 Berliinin maaliskuun 1848 vallankumoukseen. Vuosi 1815 valtiollisen historian merkkipaaluna ei kuitenkaan ole työn sisällön kannalta niinkään ratkaiseva. Pikemmin sitä ovat olleet Preussissa hieman aiemmin alkaneiden pysyvien reformien vaikutus ”porvarillistumiseen”. Yksi uudistus oli vuonna 1810 perustettu uusi yliopisto. Se muodosti Berliinin henkisen elämän keskuksen ja sivistysporvariston kiinnekohdan. Myös oikeudellisen aseman muutoksella vuodesta 1808 lähtien oli vaikutusta Preussin kaupunkiporvariston emansipoitumiseen. Siten työssä olisi voinut ottaa kantaa siihen, olivatko näyttelijät oikeudellisen asemansa kautta mitenkään porvarillistuneita.

Taiteilijaporvarillisuuden verifiointiin Salmi toteuttaa mikrotasolla tutkimalla kahden Berliinin silloisen puheteatterin, Königliches Schauspielhausin (Kuninkaallinen näytelmäteatteri) ja vuonna 1824 toimintansa aloittaneen Königsstädtisches Theaterin näyttelijöitä. Aluksi Salmi tarkastelee näyttelijöiden sosiaalista asemoitumista heidän perheensä, koulutuksensa, uransa ja tulojensa indikaattoreilla. Seuraava pääluku on omistettu näyttelijöiden työpaikalle, teatterille. Luvussa seurataan päivittäisiä rutiineja ja hovin suhdetta teattereihin. Liberalismin ja nationalismien sekä porvarillisten traditioiden näkyminen teatteriympäristössä muodostaa oman aihekenttensä.

Sen jälkeen siirrytään julkisuuteen: tähtikulttiin (*cult of stardom*) ja massamedian (*mass media*) vaikutukseen. Lopussa kerrotaan näyttelijöiden edustuksellisista elintavoista (*representative lifestyles*) sekä piirteitä heidän yksityiselämästään niin kotona, salongeissa kuin kahviloissakin. Myös asuin-osoitteet, kotien edustavuus ja perheet on otettu tarkastelun kohteeksi. Erityistä huomiota Salmi kiinnittää naisnäyttelijöihin ja heidän asemaansa. Työn loppuosa on jäsennetty näyttelijöiden toimintapiirien (*spheres*) mukaan. Kaikissa näissä sfääreissä Salmi tutkailee näyttelijöiden porvarillisuutta tai tarkemmin taitelijaporvarillisuutta.

Väitöskirjan pääotsikko *Künstlerbürgertum* on sen verran jyrkäv ohjelmajulistus, että se antaa odottaa suurempaa kattavuutta paitsi näyttelijöiden porvarillisuuden myös heidän taiteilijuutensa olemuksesta. Tämä puoli on jäänyt hieman varjoon. Mikä erotti näyttelijät muista taiteilijoista, tai mikä yhdisti heitä? Goethen näyttelijätaiteilijaa käsittelevän Wilhelm Meisterin vaikutusta 1800-luvun toimijoiden keskuudessa olisi ehkä voinut tarkastella enemmänkin. Aikalaiskeskustelun syvempi luotaaminen olisi varmasti ollut inspiroivaa, esimerkiksi kysymys, mikä ylipäättään oli tuona aikana taiteilijoiden suhde porvarillisuuteen? Romantiikan kirjailijoilla kuten Wilhelm Wackenroderilla, tai työssä useaan otteeseen esiintyvällä, kaksoisroolissa taiteilijana (kirjailija ja säveltäjä) eläneellä, mutta myös virkamiehenä toimineella E. T. A. Hoffmannilla oli tästä aivan eksplisiittisiä mielipiteitä. Molempien kirjailijoiden mukaan taiteilija ja porvari olivat vastakohtia eivätkä yhdistettävissä. Taiteilijoilla tosin viitattiin ajan kirjallisuudessa yleensä musikoihin tai säveltäjiin ja maalareihin. Todellisuudessa moni heistä, esimerkiksi kuuluisa kuvanveistäjä Schadow, eli varsin porvarillisesti.

Jos Berliinin näyttelijät kuuluivat taitelijaporvaristoon, herää vielä kysymys, oliko Berliinin teatterimaailma poikkeus porvarillisuudessaan? Vertailu muihin saksalaisiin teatterikaupunkeihin Preussissa tai esimerkiksi Weimariin, Müncheniin ja toisen suuren saksankielisen valtion Itävallan pääkaupunkiin, Wieniin, olisi antanut lisävalaistusta. Kytkeytyivähän sitä paitsi monien Berliinissä toimineiden näyttelijöiden urat näihin paikkakuntiin.

Kiinnostavan aiheen vaikeaksi työsaraksi ovat muodostaneet lähteet. Paljon aineistoa on tuhoutunut ja säilynyttä on täytynyt etsiä monista eri arkistoista ja kirjastoista. Kuvaavaa tilanteelle on, että aivan hiljakkoin on ilmestynyt huuhtokauppamarkkinoilta uudelleen päivänvaloon 1800-luvun alun Königliches Schauspielhausin legendaarisen johtajan August Wilhelm Ifflandin kadoksissa ollut arvokas kirjeenvaihtokokoelma. Tekijällä onkin ollut käytettävissä näyttelijöiden elämänpäättäjä kattavaa (oma) elämäkertamateriaalia lähinnä vain kolmesta näyttelijästä. Tähän materiaaliin tekijä sanoo tutkimuksensa ennen kaikkea pohjaavan. Kauppiaan poika, Eduard Devrient, on näistä tunnetuin ja tutkituin. Toisen kuuluisuuden, aatellis-peräisen Charlotte von Hagnin, alkuperäisistä päiväkirjoista Salmi on löytänyt paljon uutta, etenkin naisnäyttelijän näkökulma on saatu esiin. Vähemmän menestyksellä puutarhurin poika Adolph Bethge ja hänen runsaslukuiset muistiinpanonsa tuovat sopivan kontrastin. Työn ajallisen kattavuuden näkökulmasta yksi ongelma on, että näiden kolmen henkilön jälkeensä jättämien papereiden painopiste on vasta 1830- ja 1840-luvulla. Salmi on kuitenkin täydentänyt aineistoa käyttämällä hallinnollisia lähteitä, järjestöasiakirjoja ja jonkin verran lehdistöä. Näistä on ollut apua Salmen kohdistaessa huomionsa teatteriin myös työpaikka-

na. Lähteet eivät aina, esimerkiksi yksityiselämä-jaksossa, kerro kovinkaan paljon sellaista, joka ei johdisi muista yhteyksistä tuttua.

Akseli Salmen tutkimus on asiallista ja mielenkiintoista luettavaa. Henkilöstöhakemisto olisi ollut kätevä apu lukijalle, vaikkakin liitteenä oleva näyttelijäluettelo korvaa osin tämän tarpeen. Osoitehakemisto ja kartat kirjan lopussa havainnollistavat hyvin näyttelijöiden asuinpaikkoja. Näyttelijät asuivat yleensä oman teatterinsa läheisyydessä. Kuninkaallisen teatterin läheisyys oli arvostettua asuinalueita. Osoite ei kuitenkaan vielä kerro koko totuutta siitä, millaisissa oloissa, miten ”edustavasti” asutaan ja miten ”porvarillisia” ollaan. Alexanderplatz, jonka laidalla Königsstädtisches Theater sijaitti, ja sen lähikadut, eivät komeasta nimestään huolimatta olleet porvarillisen representaation laatuosoitteita.

Salmen tutkimuksen yksittäiset tulokset ovat kiinnostavia, joskin odotettuja. Loppupäätelmissään Salmi toteaa: ”Berlin’s actors belonged to the bürgertum because of their income level” (s. 321). Tutkimuksessa kerätyt muut argumentit näyttelijöiden porvarillisuudesta liittyvät elämäntapaan: he olivat taitelijaporvareita sosiaalisten porvarillisten aktiivisuksiensa kautta. Työ sisältää mielenkiintoisesti nivoutuneena henkilöhistoriaa, kaupunkihistoriaa ja teatterihistoriaa, vaikkakaan ei teatteritieteen varsinaisessa merkityksessä. Salmi on itse kategorisoinut tutkimuksensa osittain teatteri-, osittain sosiaali- ja arkipäivän historiaksi.

Tekijä on osoittanut erityisesti lähdemateriaalinsa ja tutkimuskirjallisuuden analysoinnin kautta syvää perehtyneisyyttä aikakauden porvarillisuutta käsittelevään problematiikkaan. Ottamalla siihen kriittisesti kantaa hän on luonut hyviä synteesejä ja esittänyt päiväkirjamateriaalinsa pohjalta rohkei-

takin kannanottoja ”taiteilijaporvariston” alaryhmän merkityksestä 1800-luvun alun porvariston tulevalle tutkimukselle.

HANNES SAARINEN

Suomalaisen aatelin kokonaisanalyysi

Alex Snellman: Suomen aateli. Yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939. Unigrafia 2014. 403 s. ISBN 978-952-10-9750-8.

Alex Snellmanin väitöskirja aatelista yhteiskunnan eliittinä ei voisi aihepiirinä olla ajankohtaisempi. Eduskunta vietti viime vuonna kansanvallan 150-vuotisjuhla. Lisäksi muutaman vuoden päästä tulevat itsenäisyyden 100-vuotisjuhlat. Snellmanin väitöskirjalle pienestä, mutta vaikutusvaltaisesta ryhmästä, on suuri tilaus, koska suomalaisen kansakunnan itseymmärryksen kannalta keskeisimpien henkilöiden tai ryhmien kokonaiskertomuksia ei ole vielä avattu. Suurta kuvaa ei ole syntynyt, koska perinteisesti tutkimuskohteena ovat olleet enemmän instituutit kuin henkilöt. Vaikka henkilöihin olisikin keskitytty, yksilö yhteisönsä jäsenenä on jäänyt vähemmälle. Viimeisen 20 vuoden aikana tutkimuksessa on siirrytty vähitellen instituutiohistorioista biografisiin ja sosiologisiin tutkimusmenetelmiin. Snellmanin väitöskirja on vahvistamassa tätä kehitystä ja inspiroimassa uusia linjoja.

Väitöskirjassaan Snellman tarjoilee kokonaiskertomuksen häviävän pienestä kosmopoliittisesta aatelista, jonka toiminnan seu-

raukset ulottuvat 130 vuoden ajan yhteiskunnan eri osa-alueille hallintoon ja poliittiseen toimintaan, taloudelliseen ja sosiaaliseen elämään sekä tieteisiin ja taiteisiin. Snellmanin kysymyksenasettelu on hedelmällinen. Miksi niin monet vallan merkikihenkilöt ovat 1800- ja 1900-luvun alussa aatelisia tai aateloitu? Tutkimuksen metodinen lähtökohta aatelin roolista on rakenteiden historiaa tai eliitin sosiaalishistoriaa. Hedelmällisimmät johtopäätökset nousevat tästä näkökulmasta. Instituutiohistoria ei selitä poliittista toimintaa pietarilaisia hallintotottumuksia noudattavassa hallinnossa, jossa keskushallinnon toiminta perustui keisarin itsevaltaiseen persoonaan. Snellmanin väitöskirja on vakuuttava esimerkki siitä, miten yhteiskunnallista valtaa voi ja pitää tutkia sosiaalisen todellisuuden kautta. Mitä vanhemmista ajoista on kysymys, se on ainoa keino kuvata kansakunnan rakennustyötä ja niitä voimia, jotka ovat sitä ohjanneet. Muodot ovat tyhjiä kunnes yksilöiden toiminta täyttää ne.

Johtopäätösten perustuessa tyhjiin muotojen ja rakenteiden täyttämiseen, haasteeksi tulee riittävä vuoropuhelu aikaisemman tutkimuksen kanssa. Yhteiskunnan huipulla toimivan yhteisön tutkimus tulee ymmärrettäväksi vain keskushallinnon ja sen alaisen virkailituksen ja eri hallintoyksiköiden toiminnan avaamisen kautta. Se on välttämätöntä Suomen suuriruhtinaskunnassa hovivaltaisen hallitsemisen takia, koska senaatti ei ollut hallitus tai senaattori ministeri. Tässä jatkuvuudessa itsenäistyminenkin merkitsi nimilappujen vaihtamista. Käytännöt muuttuivat vasta myöhemmin.

Alex Snellmanin väitöskirjan lähtökohta on selkeästi ollut kuiskutelu itsevaltaisen keisarin korvaan. Se ratkaisi, kuinka pitkään huipulla pysyttiin. Snellmanin väitöskirjassaan esittelemä Pierre Bourdieun pääomamallin uudelleenmuotoilu

ja erityisesti statuspääoman käsitteen käyttöönotto konkretisoi hyvin vallankäytön mekanismeja keisarikeskeisen hovihallinnon ilmapiiressä. Snellman muotoilee asian modernin toimivasti: hallitsija on statuspääoman tuottajana kunianosoitusten lähde.

Snellman on kuitenkin pitänyt Bourdieun tapaa jättää käsitteet avoimeksi ja empirian myötä muokkautuvaksi ongelmallisena, sillä hän on halunnut käsitteillä jaotella sekä eritellä empiriaa. Erityisesti tämä näkyi aatelin ammattirakenteiden analyysissä, joka perustuu kansainvälisen vertailukelpoisuuden takaavaan HISCO-luokitukseen (Historical International Standard Classification of Occupations), jonka pohjana on kansainvälisen työjärjestö ILO:n ammattiluokitus. HISCO-luokituksen avulla aineisto on huolellisesti purettu 12 havainnolliseksi kuvioksi ja 46 liitetaulukoksi. Tutkimus perustuu 20 000 henkilön Suomen ritarihuoneeseen kirjattuun aatelisaineistoon, ja tekijä kuljettaakin 130 vuoden ajan valtavaa aineistoa eri periodien läpi. Hän käy huolellisesti läpi valtiopäivätapahumat, aatelissäädyn jäsenten lukumäärät, hallussa olleet virat ja kartano-omistukset. Ruohonjuuritason Snellman havainnollistaa analyysissä 8 esimerkkisivun avulla.

Väitöskirjatutkimuksen tietomäärä on poikkeuksellisen valtava ja informaatioarvoltaan merkittävä. Tutkimuksen huomattava ansio onkin se, että analyysin kohteeksi on otettu koko aineisto eikä siinä ole tyydytty otokseen. Käytännön ilmiömaailman luokittelu puhtaaksiviljelynä tuottaa kuitenkin haasteita. Automatisoitu ammattikoodaus voi jäädä peittämään todellista informaatiota ja vertailtavuus aikaisempiin tutkimuksiin kärsii. Tiedostaen tämän Snellman on kuitenkin todennut, että HISCO-menetelmä soveltuu heikosti ylemmän virkamiehistön kuvailuun. Kaikesta huolimatta hä-

nen mielestään hyödyt voittavat haitat, minkä hän kykeni osoittamaan väitöstilaisuudessa perustelemalla ratkaisuaan suuren aineiston mitattavuudella ja kansainvälisen vertailun mahdollisuudella.

Snellman toteuttaa tutkimusideansa ansiokkaasti antamalla aate-lissäädyllä sisällön ihmisten toiminnan kautta. Tutkimus osoittaa, että aikaisemmista käsityksistä poiketen aatelin asema eliitissä säilyi vuoteen 1906 ja hävisi kokonaan ensimmäisen ja toisen tasavallan taitteessa. Alex Snellmanin mukaan aatelin lähtökohdat olivat paremmat. Heillä oli pääomia, joita muilla ei ollut. Snellman kuvaa huolellisesti, miten ne olivat kuitenkin vain mahdollisuuksia, jotka eivät enää taanneet mitään. Suomen aateli menetti asemansa, kun monarkia loppui. Siirtyminen uusiin rooleihin tapahtui rauhanomaisesti; se ei kaatunut vallankumouksessa. Vanha eliitti luopui vallasta vapaaehtoisesti. Tämä mahdollisti osaltaan nykyisen tasavaroisen Suomen syntymisen eikä maahan jäänyt vahvaa luokkayhteiskuntaa brittiläiseen tapaan.

Snellmanin väitöskirjan suuri ansio on, että aineiston hallinta ja johtopäätökset syventävät erinomaisesti kuvaa kansakunnan rakennustyöstä rakentaen siltää nykypäivään. Väitöskirja tulee inspiroimaan suuresti uutta tutkimusta sekä rohkaisee ja antaa välineitä tarttumaan satojakin vuosia vanhoihin tutkimuskohteisiin.

RAIMO SAVOLAINEN

Maailman terveimmät lapset

Astri Andresen, Ólöf Gardarsdóttir, Monika Janfelt, Cecilia Lindgren, Pirjo Markkola & Ingrid Söderlind (toim.): Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000. Dialogos Förlag 2011. 459 s. ISBN 978-91-7504-234-3.

Barnen och välfärdspolitiken on tuhti, 450-sivuinen lukupaketti 1900-luvun pohjoismaisista lapsuuksista ja lapsuuskäsityksistä. Kirjoittajat ovat historian, sosiaalhistorian ja yhteiskuntatieteiden tutkijoita Suomesta, Ruotsista, Norjasta ja Islannista, ja heidän asiantuntemuksensa käy hyvin ilmi jo teoksen kirjallisuusluettelosta. Kyseessä ei ole kuitenkaan artikkelikokoelma vaan monografia, tekijöidensä yhteisen tieteellisen pohdiskelun tulos ja sellaisena sekä kunnianhimoinen että verraten harvinainen julkaisemisen muoto.

Lapsuus ei ole historian tutkimusaiheena enää marginaalinen, vaan päinvastoin siitä on tullut intensiivisen poikkitieteellisen kiinnostuksen kohde. Viimeisen vuoden sisällä pelkästään Euroopassa on järjestetty lukuisia lapsuutta käsitteleviä konferensseja, joissa on ollut myös historiatieteen näkökulmaa edustavia sessioita. Esimerkiksi huhtikuussa 2014 järjestetyn Euroopan sosiaalhistorian konferenssin (ESSHC 2014) yksi pääteemoista oli kasvatus ja lapsuus. Kun lapsuutta käsiteltiin myös lukuisissa muissa sessioissa, konferenssissa esitettiin varovaisestikin arvioiden kolmisenkymmentä paperia, joiden fokuksessa oli lapsi tai lapsuus. Monitieteisellä lapsuuden tutkimuksella on myös pysyvä jansija useissa yliopistoissa.

Kirjassa esitellään yhteispohjoismaisen tutkimusprojektin tuloksia, joten sen keskeinen kehikko ovat Pohjoismaat. Niitä käsitellään yhtäältä kulttuurisesti, yhteiskunnallisesti ja poliittisesti yhtenäisenä alueena, mutta toisaalta nostetaan esiin mielenkiintoisia ja yllättäviäkin eroja maiden välillä. Lapsuutta hahmotetaan siihen kohdistuneen julkisen keskustelun ja viranomais-toimien kautta. Käsitteily jakautuu lukuihin aihepiireittäin ja niiden sisällä aikakausittain. Omat lukunsa saavat sellaiset ilmiöt kuin hyvinvointivaltio, väestökehitys ja perhepolitiikka, sosiaalinen lastenhuoltotyö, koulutus ja terveys sekä sota- ja pakolaislapsuus. Osa tutkimustuloksista vahvistaa entisiä oletuksia, osa ravistelee niitä, ja miltei poikkeuksetta 2000-luvulle ulottuva tarkastelu kommentoi ansiokkaasti myös nyky-yhteiskunnan tilaa.

Kirjan runsaudensarvesta poimin muutamia mielestäni mielenkiintoisia havaintoja, joista ensimmäinen liittyy kirjan toimijoihin eli pohjoismaihin. Tutkijat muistuttavat, etteivät pohjoismaat ole suhteessaan lapsuuteen toistensa kaltaisia sattumalta tai ”luonnostaan” vaan suunnitellusti ja aktiivisen yhteistyön tuloksena. Yhteistä linjaa on rakennettu muun muassa lastenhuoltokongresseissa (1920–1970). Niiden tuloksena on syntynyt käsitys ”pohjoismaisesta lapsesta ja lapsuudesta”, joka on olemassa nimenomaan hyvinvointivaltion viitekehyksessä. Hyvinvointivaltio osoitetaan lukuisin esimerkein hyvän lapsuuden takeeksi.

Yhteisestä näkemyksestä ei kuitenkaan ole väistämättä ollut seurausena samanlaisia käytännön ratkaisuja. Maiden välisten, ehkä vähäisiltä näyttävien erojen pohdiskelu johtaa mielenkiintoisiin johtopäätöksiin. Esimerkiksi tapa järjestää lasten päivähoito on jakanut pohjoismaat kotihoitoa suosiiviin (Norja, Islanti ja Suomi) ja julkista päivähoitoa kannattaviin

maihin (Ruotsi ja Tanska). Toinen esimerkki liittyy avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen oikeuksiin, jotka on Norjassa priorisoitu oletetun elättäjän oikeuksia tärkeämmiksi ja suojattu lainsäädännöllä jo vuonna 1915. Samaan aikaan Suomessa ja Ruotsissa au-lapselle ei haluttu myöntää vastaavia oikeuksia esimerkiksi isän nimeen ja perintöön. Erilaisia käytäntöjä on julkisessa keskustelussa perusteltu muun muassa kasvatuksellisilla ja sosiaalisilla syillä, mutta taloudelliset tekijät ovat useimmiten olleet ratkaisevampia kuin on ääneen lausuttu.

Sota- ja pakolaislapsuutta käsittelevä luku osoittaa, kuinka lujasti lapsuus ja ulkopoliittikka ovat liittyneet toisiinsa 1900-luvulla. Sotien ja aseellisten konfliktien vaikutus lapsien elämään pelkäästään Euroopassa on ollut hätkähdyttävä. Tutkijat tarkastelevat lasten asemaa käyttäen esimerkkinä tilanteita, joissa lapset on lähetetty turvaan. Kyseessä on siis toimenpide, jonka lähtökohtaisesti ajatellaan liittyvän ”lapsen parhaaseen”.

Pakolaislasten vastaanottaminen oli ulkopoliittinen teko, tuen osoitus lähtömaalle tai jollekin sen poliittisista toimijoista (wieniläislapsekset, demokraattisen Espanjan pakolaislapset, suomalaiset sotalapset). Lähtömaan ja vastaanottavan maan poliittisilla suhteilla oli selkeä vaikutus siihen, miten turvaan lähetettyjä lapsia kohdeltiin. Poliitikan lisäksi uskonto ja etninen alkuperä vaikuttivat lapsen asemaan enemmän kuin heidän statuksensa lapsina tai sodan uhreina.

Mennyt vuosisata osoitti, että sodan jaloissa lapsen asema on toisarvoinen. Muuan kirjan monista ajankohtaisista huomioista on, että mikä tahansa yhteiskunnallinen kriisi uhkaa nopeasti sysätä lapsen tarpeet marginaaliin. Suomessa on hälyttäviä merkkejä siitä, kuinka lapsen etu tukahtuu lastensuojelun silmien alla, kun talouskasvu laahaa.

Kolmas, ajankohtainen teema on stabiiletti, lapsen elämän pilarien pysyvyys ja vakaus, jonka katsotaan olleen suurimmillaan toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Tuolloin syntyivät lapset, jotka kasvoivat biologisten vanhempiensa kanssa jäämättä orvoksi ja menettämättä sisarusiaan kuolemalle. Vuosisadan lopulla tämä stabiiletti mureni niiden lasten elämässä, joista vanhempien eron myötä tuli vuoroviikkoasujia ja uusperheen jäseniä. Sadan vuoden perspektiivi tarjoaa mainin tilaisuuden erilaisten perheiden ja pysyvyyden vaikutusten tarkasteluun.

Tätä kirja-arvioita kirjoittaessani olen aprikoinut kaikkein eniten julkaisukielen valintaa. Kirja on paitsi perusteellinen historiallinen tutkimus myös relevantti puheenvuoro ajankohtaisessa keskustelussa lapsuudesta, hyvinvointiyhteiskunnan rapautumisesta ja sen seurauksista. Onko teos tarkoitettu käsikirjaksi pohjoismaiseen käyttöön, johon tarkoitukseen se onkin varsin käyttökelpoinen, vahvistamaan jo entuudestaan vilkasta pohjoismaista yhteistyötä? Siinä tapauksessa toivon, että suomalaisten lainsäätäjien pakkoruotsi on niin hyvässä kunnossa, että he kykenevät poimimaan kirjan monista hyvistä havainnoista osviittaa tämän hetken poliittisten päätösten perusteluiksi.

Pohjoismainen lapsuus ansaitsi tulla tutkituksi jo siitakin syystä, että Unicefin mukaan maailman terveimmät lapset elävät Pohjoismaissa. Olisiko tämä tieto kannattanut jakaa julkaisemalla kirja englanniksi?

MARIANNE JUNILA

Ylioppilaslehden vuosisata

Jukka Kortti: Ylioppilaslehden vuosisata. Gaudeamus 2013. 796 s. ISBN 978-952-495-288-0.

Ylioppilaslehti on instituutio. Tällä toteamuksella Jukka Kortti aloittaa *Ylioppilaslehden* historiateoksen, ja siihen on helppo yhtyä. Lehden satavuotisen historian kunniaksi laadittu teos osoittaa jo mittasuhteiltaan institutionalisoitunutta asemaa. Kortin kirjoittama *Ylioppilaslehden vuosisata* on järjestyksessä jo toinen lehden historiaa käsittelevä kirja. Matti Klingenin ja Mauno Harmonin teos *Ylioppilaslehti* ilmestyi noin 30 vuotta sitten. Uuden *Ylioppilaslehden* historian tuottaminen kertoo samalla, miten merkittävänä Helsingin yliopiston ylioppilaskunta näkee oman panoksensa yliopistoyhteisössä ja koko yhteiskunnassa. Ylioppilaskunta haluaa tuottaa jatkuvasti uusia kertomuksia omasta menneisyydestään.

Ylioppilaslehden historiaprojekti eroaa tyypillisestä tilaushistoriasta siinä suhteessa, että aikaisempaa tutkimusta on tarjolla paljon. Vuosikymmenten kuluessa lukuisissa tutkimuksissa on analysoitu opiskelijaliikkeitä, opiskelijapolitiikkaa ja opiskelijoiden yhteisöjä kuten osakuntia. Ylioppilaspolitiikassa vaikuttaneista henkilöistä ja monista entisistä *Ylioppilaslehden* päätoimittajista on laadittu elämäkertoja, tai he ovat julkaisseet muistelmia. Jukka Kortti toteaaakin, että ensimmäisen sukupolven tutkimus on tehty ja seuraavan sukupolven on mahdollista etsiä uusi näkökulma. Kortti itse on yhteiskuntatieteellisesti suuntautunut modernisaatiotutkija. Hän opiskeli maisteriksi Oulun yliopistossa eikä Helsingin yliopiston ylioppilaskun-

ta tullut Kortille tutuksi, vaikka hän myöhemmin väittelikin Helsingissä. Historiateoksen esipuheessa hän toteaa rohkeasti olleensa tutkimustyön alkaessa ummikko suhteessa Helsingin yliopiston ylioppilaskuntaan.

Historiateoksen johdanto-osassa Kortti määrittelee näkökulmansa ja metodinsa lähtiessään tutkimaan *Ylioppilaslehden* historiaa. Keskeiset käsitteet, joiden kautta analyysi etenee, ovat yhteiskunnallinen sukupolvi ja julkisuus. Lisänä tähän Kortti tuo uudenlaisen näkökulman mediahistoriaan. Asa Briggsin ja Peter Burken teoksen *Social History of the Media* esipuheessa mediahistorian pyrkimykseksi määritellään ”osoittaa menneisyyden merkitys nykyisyydelle tuomalla historia mediatutkimukseen ja media historiaan”.¹ Miten tämä toteutuu *Ylioppilaslehden* historiassa? Tekijän pyrkimyksenä on korostaa viestintähistoriallista kontekstia eli median ja journalismin yleistä kehitystä. Lehden kirjoittelua ja kehitystä seurattaessa katsotaan, mistä muissa ylioppilas-, kulttuuri- ja mielipidelehdissä puhuttiin. Teoksessa esitellään journalismin toteuttamiskäytäntöjä, ulkoasussa tapahtuneita muutoksia ja lehden taloutta. Myös lehden konkreettinen tekeminen ja toimittamisen kiihkeä rytmi tulee värikäästi esiin. Tutkimustehävän laajuuden ja aineiston massiivisuuden vuoksi metodin toteuttaminen jää kuitenkin kevyeksi eikä kovin syvällisiin tulkintoihin ole mahdollista edetä.

Johdanto-osuudessa lukija kuljetetaan lehden maailmaan esittelemällä kunkin vuosikymmenen yleinen kehitys ja *Ylioppilaslehden* linjaukset. Tämä osuus näyttyy pikakursina suomalaisen yhteiskunnan historiaan, ja se voisi olla

yhä hyvin teoksen loppuyhteenveto. Tällainen johdanto toimii apuvälineenä niille lukijoille, jotka eivät halua lukea kannesta kanteen koko massiivista teosta. Lisäksi siitä on apua lukijoille, jotka lähestyvät *Ylioppilaslehden* historiaa hakuteoksena ja käsikirjana.

Satavuotinen historia on jäsennely yhdeksään pääluokkaan, joissa käsittely etenee päätoimittajakausittain. Paikka paikoin lehden kirjoittelua referoiva ote on vaarassa puuduttaa lukijan. Kunkin pääluvun viimeiset alaluvut tarkastelevat lehden taloutta ja toimituksellisia kysymyksiä. Rakenteen tuo toiston tunnetta, kun jo näyttämöltä poistuneet päätoimittajat kuljetetaan uudelleen kehään. Liitteessä n:o 1. on esitelty *Ylioppilaslehden* rakenteellisen analyysin metodologiaa. Koska tämä liite selittää esiin nostettuja teemoja, sen olisi voinut esittää jossain muodossa jo varsinaisen käsittelyn yhteydessä.

Teoksessa on 40 tietolaatikkoa, joissa kerrotaan yksityiskohtaisemmin tärkeistä henkilöistä, tapahtumista ja ilmiöistä, jotka liittyvät *Ylioppilaslehteen*. Tietolaatikoiden toinen tehtävä on antaa tietoja asioista ja yksityiskohdista, joita ei varsinaiseen leipätekstiin ole voinut liittää. Aiheina on esimerkiksi russofobia, AKS:n ideologi Niilo Kärki, yleislakko sekä ylioppilaat ja brittipoppi.

Ylioppilaslehden historia perustuu laajaan lähdeaineistoon. Pelkästään sadan vuoden lehdet ovat valtava aineisto. Lisäksi tutkija on käyttänyt primaariaineistoa, joita osakunnat, ylioppilaskunta ja lehden oma kustannusyhtiö ovat tuottaneet. Myös lukuisat historiaateokset (Helsingin yliopisto, ylioppilaskunta, osakuntahistoriat, muistelmat, elämäkerrat) ovat tarjonneet näkökulmia *Ylioppilaslehden* tutkimukseen. Edelleen lähdeaineisto sisältää 43 haastattelua, jotka on tehty ennen kuin kirjoittaja tuli mukaan historiaprojektiin. Ilmeisesti tästä johtuu, ettei muisti-

tietoaineistolle ole voitu antaa niin suurta roolia, minkä se olisi voinut tarjota. Toivottavasti haastatteluja on mahdollista käyttää tulevissa tutkimuksissa.

Kortti kirjoittaa sivulla 19, ettei *Ylioppilaslehden* historia ole ”eliittitutkimusta”, vaikka runsas haastatteluaineisto olisi tarjonnut tällaiseen tutkimukseen hyvät mahdollisuudet. ”Eliittitutkimuksen” käsite jää tässä yhteydessä epämääräiseksi. Tekijä ei suoraan kerro, miten hän ymmärtää eliittien tutkimuksen ja mitä sillä tarkoitetaan. Kirjoittaja tekee kuitenkin hyvän yhteenvedon sivulla 176, miten *Ylioppilaslehti* oli vuosikymmenten ajan eliittikoulu ja *Ylioppilaslehden* avustaminen kuului jokaisen kunnianhimoisen ja urasuuntautuneen nuoren sivistyneistöaktiivin ansioluetteloon. *Ylioppilaslehden* päätoimittajat ja toimittajat ovat olleet eliittia, ja *Ylioppilaslehti* on ollut kasvualusta suomalaiselle sivistyneistölle, joka on määritellyt suomalaista kulttuuria ja suomalaista elämää. Teoksen loppuyhteenvedossa tämä vielä todenneetaan osuvasti otsikolla ”Sivistyneistöareena ja eliittihautomot”.

Ylioppilaslehden historiassa olisi yhden tai parin tietolaatikon verran voinut kuvata kootusti tavallista ylioppilasta esimerkiksi kertomalla vähän määrällisiä muutoksia. Lehden lukijakunta on laajentunut valtavasti, kun vuonna 1913 Keisarillisessa Aleksanterin Yliopistossa oli läsnä olevia ylioppilaita noin kolme tuhatta. 2000-luvulla yliopisto-opiskelijoita on noin 160 000. Tietolaatikon avulla olisi voinut kertoa, miten yhä suurempi osa ikäluokasta on päässyt korkeakouluihin, ja miten opiskelijarakenne muuttui 1900-luvun kuluessa. Naiskysymys herätti *Ylioppilaslehdessä* keskustelua jo 1910-luvulla. Kortin historiateoksessa AKS saa niin suuren huomion 1920- ja 1930-luvulla, että vuonna 1926 käytyä keskustelua naisylioppilastyypistä ei lehden historiassa nos-

1. Asa Briggs & Peter Burke, *A Social History of the Media. From Gutenberg to the Internet*. Third edition. Polity Press 2009, ix.

teta enää esiin, kuten ei myöskään 1930-luvun keskustelua ylioppilastulvasta.

Myös sota-aika jää lehden historiassa vähälle huomiolle. Tähän on varmaan syynä se, että lehti ilmestyi epäsäännöllisesti, ja yliopistot ja korkeakoulut olivat suljettuina kokonaan lukuvuoden 1941–1942. Sota-aika olisi kuitenkin ollut vähintään yhden tietolaatikon arvoinen. Se toi merkittäviä muutoksia opiskelukulttuuriin ja rintamaopiskelijoille kehitettiin erityisjärjestelyjä. Olisi ollut kiinnostavaa tietää, mitä *Ylioppilaslehti* tästä kertoi tai kertoiko mitään.

Ylioppilaslehden historia on 100-vuotiaan, institutionaalisen aseman saavuttaneen viestintävälineen tilaushistoria. Tilaustutkimuksessa on kirjoittajan aina otettava huomioon tilaajan toivomukset ja jopa vaatimukset. Ammattitutkijan tehtävänä on laatia tieteellisesti korkeatasoinen tutkimus. Joskus tavoitteita on vaikea sovittaa yhteen, koska kaikesta huolimatta tilaustutkimukseen liittyy erityisiä teoksen toimivuuteen ja käytettävyyteen liittyviä vaatimuksia. *Ylioppilaslehden* kaltaisen instituution historian pitää toimia käsikirjana ja hakuteoksena vielä muutaman vuosikymmenen kuluttua. Sen pitää kertoa tulkinta *Ylioppilaslehden* ja ylioppilaiden merkityksestä suomalaisessa yhteiskunnassa, mutta vastata myös kysymyksiin kuka, mitä, missä ja milloin. Jukka Kortti on onnistunut tekemään tieteellisesti korkeatasoisen tutkimuksen, joka täyttää tutkimukselliset tavoitteet, mutta palvelee käsikirjana ja hakuteoksena tulevia tutkijoita, toimittajia ja muuten asiasta kiinnostuneita. Liiteosaan on listattu *Ylioppilaslehden* toimitukset, kuvioita on laadittu kertomaan lehden levikistä ja liitteenä on kuvasto, joka kertoo lehden ulkoasussa tapahtuneista muutoksista. Teoksen varsinainen kuvitus kertoo omaa tarinaansa *Ylioppilaslehden* vuosisadasta.

Varsinaisia valokuvia on melko vähän, mutta aikakauden tunnelmaa luovat *Ylioppilaslehdessä* julkaistut mainokset, lehden kansikuvat ja lukuisat pilapiirroukset.

Jukka Kortin kirjoittama *Ylioppilaslehden* historia on hieno työ. Teokseen on panostettu paljon ja tutkija on syvällisesti perehtynyt tutkimaansa ilmiöön. Kirjoittaja on tavoittanut *Ylioppilaslehden* suuret linjat, joiden kautta kerrotaan tarinaa Suomesta. Paikkansa ovat löytäneet kunkin aikakauden ylioppilaiden ja ylioppilasliikkeiden kulttuuriset erityispiirteet.

MERVI KAARNINEN

Armottomalla arkistotyöllä hienoja tarinoita

Olli Korjus: Kuusi kuolemaan-tuomittua. Atena 2014. 461 s. ISBN 9523000241.

Olli Korjus on kirjoittanut rakenteeltaan ja näkökulmaltaan omaperäisen sisällissotakirjan. Keskiössä ei ole yksi paikkakunta, taistelu, terrorin juonne tai sosiaaliryhmä eikä syiden ja seurausten kokonaisuuskaan. Edes tasapuolisuuden tavoittelu ei muovaa aihetta. Korjus on ottanut päähenkilöiksi kuusi punaista, joita linkittää ainoastaan teloitus samana syyspäivänä Suomenlinnassa Kustaanmiekan valleilla.

Kukaan tutkija ei liene ennen kokeillut samaa. Uskon tietäväni miksi. Ennako-odotusten perusteella yritys on tuomittu turhaksi, isoksi vaivaksi.

Vuosi 1918 on ylivoimaisesti lähderikkaampi kuin kaikki suoma-

laisten aiemmat sodat. Kuuden pienehkön ihmisen elämä ja kuolema tarkoittavat silti armotonta arkistohaastetta. Lähdepulaan kivahtaminen on varsin todennäköistä. Löytyykö muuta kuin nimiä, päivämääriä ja tuomion pelkistettyjä perusteita valtiorikosoikeuden akteissa? Kuinka luoda kaikille kuudelle samastuttava hahmo ja jäljittää teloitusta selittävät vaiheet?

Yhdenkin jääminen persoonatomaksi särkisi idean, mutta Korjus vastaa haasteeseen. Lähteitä löytyy kuin löytyykin koko kuusikosta. Korjus jäljittää kaikenlaisia henkilöhistorian johtolankoja ja ottaa valtiopetosten ja murhien miljööt haltuun yksi kerrallaan. Eipä voi kuin kumartaa tinkimättömälle uurastukselle ja kekseliäisyydelle, jolla hän ratkoo alkujaan toivotonnan oloisia arvoituksia.

Päähenkilöistä paljastuvat kaksi kovaotteista sotapäällikköä, osaston joutolainen, järjestöveteraani, nuori kapinallinen ja ”jumalaton kanttori”. Ehdottomasti laulun arvoisia ihmisiä jokainen!

Näistäkin aineksista voisi näprätä tunkkaisen tutkielman, jota kukaan ei tajua pienen yliopistopiirin ulkopuolella. Onneksi Korjus osaa paitsi tutkia myös kertoa. Hänen kielensä on sekä selkeää että juonikasta. Lukijaystävällisyyden perusedellytys täytyy kuuteen kertaan: kuolemaantuomittujen tarinoissa on alku, keskikohta ja loppu.

TEEMU KESKISARJIA

Vapaata laskettelua elämäkerrassa

Heikki Saari: Jacke. Jacob Södermanin elämä. Siltala 2014. 348 s. ISBN 978-952-234-217-1.

Toimittaja ja tietokirjailija Heikki Saari on kirjoittanut maaliskuussa 2014 ilmestyneen Jacob Södermanin elämäkerran. Södermanin elämäkertansa ansainnut. Nuorena oikeusministeriksi yllättäen noussesta radikaalista lakimiehestä on kasvanut mittavan ja monipuolisen elämäntyön tehnyt poliitikko ja virkamies, jonka ansiot tunnustetaan yleisesti.

Saaren laatima elämäkerta on kintoisa ja sujuvasti kirjoitettu. Se sisältää runsaasti sitaattimerkein asianmukaisesti varustettuja Södermanin omia lausumia. Teos sijoittuu tietyllä tavalla elämäkerran ja taustakirjoittajan avustaman muistelmaan väliin, jossa on 12 nimikettä sisältävä kirjallisuusluettelo. Joukossa ei ole yhtään tutkimuskirjallisuuden piiriin luettavaa julkaisua. Tekijä on haastatellut kuutta henkilöä, joista kahden – Ulf Sundqvistin ja Seppo Tiitisen – lausumia on käytetty enemmän kuin muiden. Lähde pohja ja pohjatyö ei näin ole kovin tukeva.

Saaren kirja on kirjoitettu Södermanin näkökulmasta. Tämä on tietenkin ymmärrettävää, kun teos on valmisteltu yhteistyössä täysissä voimissa olevan kohdehenkilön kanssa. Ajoitus on sikäli sopiva, että Södermanin aktiivisen vaikuttamisen aika alkaa olla ohi, mutta hän on yhä hyvin niiden tietoisuudessa, joita poliittinen henkilöhistoria kiinnostaa. Oikeastaan vain oikeusministerikaudelta vuodelta 1971 häivähtää esiin Södermanin muiden – ja nimenomaan myös silloisten kriitikoiden – silmin. Ero on varsin suuri esimerkiksi syksyllä

2013 ilmestyneeseen Juhani Suomen teokseen *Mannerheim – viimeinen kortti?*, jossa on vahva dokumentaarinen pohja. Suomen teoksesta huokuu se, ettei kukaan ole sankari kamaripalvelijansa eikä ehkä läheistensäkaan silmissä.

Heikki Saari kirjoittaa teoksensa esipuheessa, että Jacob Södermanin elämäkerta keskittyy kohdehenkilön tärkeisiin elämänvaiheisiin ja käännekohtiin, mutta kertoo myös Suomen poliittisesta lähihistoriasta 1960-luvulta 2010-luvulle. Edelleen hän mainitsee juristin tarkkuutta vaaditun erityisesti valtakunnanoikeuden tapahtumien, EU-oikeuden perusteiden ja Suomen perustuslain uudistusten käsittelyssä. ”Muuten saattoi lasketella vapaammin – silti totuudella pysyen”, hän kirjoittaa.

Arviointi on pitkälle paikkansa pitävä. Ne teoksen osat, joista näkyy Södermanin käden jälki, ovat tarkimmat ja huolellisimmin muotoillut. Myös Södermanin elämänvaiheet ja toiminta on käyty lävitse tarkoin. Hieman enemmän olisi kaivannut pohdintaa siitä, miten radikaalista ja kärjistäjästä kasvoi avarakatseinen ajattelija ja valtiomiestasoinen toimija, joka on paljon muutakin kuin lakimieskunnan Jörn Donner, niin kuin Lasse Lehtinen on häntä luonnehtinut.

Elämäkerran ongelma ei ole tekijää siteeraten välttämättä se, että on lasketeltu vapaasti, vaan se ettei totuudessa ole aina pysytty. Hakuteosten avulla helposti havaittavia virheitä on Södermanin elämäkerrassa muun muassa se, että Södermanin kerrotaan suorittaneen vuonna 1962 oikeustieteen kandidaatin tutkinnon. Tutkintonimike oli kuitenkin tuolloin lainopin kandidaatti. Tekstissä hänen kerrotaan saaneen Suomen valkoisen ruusun suurristin. Sen sijaan hakemisto-osassa on oikea tieto. Kyseessä oli Suomen leijonan suurristi. Lukija, joka törmää tällaisiin käsityksiin, jää esityksen jatkuessa epäilemään faktojen pi-

tävyyttä sellaisissa kohdissa, joita ei itse tunne tai joita ei kykene tarkistamaan.

Olen ottanut arvioitavakseni esimerkinomaisesti teoksen faktapohjaa sivuilta 83–91 jaksosta ”Yllätysministeri herätti huomiota”. Sen ensimmäisellä sivulla kerrotaan, että Paasion hallitusta seurasi vuonna 1968 Koiviston hallitus, jossa voimasuhteet olivat ennallaan. Näinhän ei ollut. Uutena hallituspuolueena oli RKP. Voimasuhteet eivät olleet ennallaan, kun vanhojen hallituspuolueiden ministerien määrä pysyi samana. Koiviston hallitusta kirjoittaja kuvaa vasemmistohallitukseksi. Sellainen se ei ollut, vasemmistoenemmistöinen toki kuitenkin.

Samalla sivulla kerrotaan, että vasemmistoenemmistöisen eduskunnan aikana yhteiskunnallinen uudistustyö oli hidas. Ainoa poikkeus olisi ollut peruskoulu-uudistus. Kirjoittaja ei ilmeisesti lue poikkeukseksi tulopolitiikkaakaan, joka hänen mukaansa keksittiin vuonna 1968. Kyllä kysymys oli muusta kuin keksimisestä. Tulopolitiikan kirjoittaja kertoo tarkoittavan sitä, että palkoista ja muista työehdoista sovitaan keskitetysti työmarkkinajärjestöjen kesken. Tämä tarkoittaa kuitenkin työehtosopimuspolitiikkaa. Tulopolitiikkaa tehtäessä osapuolina ovat työmarkkinain keskusjärjestöt yleensä yhdessä valtiovalan kanssa, ja siihen sovitaan muustakin kuin työsuhteiden ehdoista.

Seuraavalla sivulla 84 tekijä kirjoittaa, että yltiöpäiset taistolaiset vyöryttivät opiskelijapolitiikassa vielä 1970-luvun lopulla. Tuona aikana taistolaiset menettivät kuitenkin asemiaan ylioppilaskuntien vaaleissa ja hegemoniaansa opiskelijaliikkeessä. Kirjoittaja jatkaa kertomalla, että yleispolitiikassa kansanrintaman suosio alkoi heiketä jo 1960-luvun lopulla. Se olisi yksinkertaisesti syönyt evänsä loppuun. Tämä ei ollut ainakaan presidentti Urho Kekkosen käsitys.

Hänhän oli puhunut neuvostoliittolaisten kanssa siitä, että vanha hallituspohja tulee jatkamaan vuoden 1970 eduskuntavaalien jälkeen, niin kuin sitten käviin.

Sivulla 85 kirjoittaja kertoo Maalaisliiton muuttaneen nimensä Keskustapuolueeksi vuonna 1962. Tämä tapahtui kuitenkin vasta kaksi vuotta myöhemmin. Samalla sivulla kirjoittaja kertoo voimasuhteiden olleen Karjalaisen II hallituksessa porvari- ja vasemmistopuolueiden välillä tasan. Voimasuhteet olivat kuitenkin porvarien hyväksi 9–8, kun Olavi J. Mattila luettiin porvarileiriin.

Seuraavalla sivulla 86 kirjoittaja kertoo kommunistien johtaneen 1970-luvun alussa paitsi Rakenustyöläisten Liittoa myös Metallityöväen Liittoa. Näinhän ei ollut. Beljakov-episodi selitetään vähintään epätarkasti. Saaren mukaan metallin lakkoa on selitetty jopa vallankumouksen yritykseksi. Beljakov ei kuitenkaan saanut lakkoa aikaan, vaikka hän oli sitä ollut vuona 1970 vauhdittamassa, ja Beljakov-kriisi oli lakon alkaessa jo ohitse.

Sivulla 88 kerrotaan, että vuonna 1971 kaikki työhön liittyvät uudistukset seisoivat ja että oli kova paine saada aikaan uusi työsopimuslaki. Edellisenä vuonna oli kuitenkin vasemmistoenemmistöisessä eduskunnassa säädetty uusi työsopimuslaki. Seuraavalla sivulla 89 kerrotaan, että STK oli saanut vakuutettua SAK:n siitä, että paras henkilö sosiaali- ja terveysministeriön työosaston osastopäällikön virkaan olisi professori Kaarlo Sarkko. Hän ei kuitenkaan ollut vielä tuolloin professori. Seuraavalla sivulla 90 sanotaan Tapani Virkkusen olleen työnantajien lakimies. Varatuomari Tapani Virkkunen – pääjohtaja Matti Virkkusen veli – ei ollut mikä tahansa työnantajien lakimies vaan STK:n johtaja vuosina 1955–1971, yksi aikansa merkittävimmistä työmarkkinajohtajista.

Heikki Saaren kirja antaa aiheen yleisempiin mietteisiin. Tietokirjailijoiksi itseään kutsuvat laativat elämäkertoja nopeassa aikataulussa. Heidän tietonsa ja analyysikykynsä poliittisesta historiasta ja lähimenneisyydestä eivät ole yleensä ammattihistorioitsijoiden tasolla, eivätkä he aina malta tarkistaa esittämiään tietoja. Tällöin olisi parempi, että vapaa laskettelu jäisi vähemmälle tai että kirjoittajilla olisi tukenaan ateljeekritiikkiä. Pallo voidaan näin heittää myös kustantajille. Korkeatasoisten elämäkertojen kirjoittaminen edellyttää ammattitaitoa ja tunnollisuutta sekä tarvittaessa kirjoittajan työn jäljen tarkistuttamista.

HEIKKI HALILA

Tuhtia evästä EU-keskustelijalle

Louis Clerc & Kimmo Elo: Aatteesta instituutioksi. Euroopan unionin historia ja rakenteet. Avain 2014. 447s. ISBN 978-952-304-028-1.

Louis Clerc ja Kimmo Elon yleiskatsaus Euroopan unioniin ja sen historiaan tulee hyvään aikaan. Vuodesta 2008 jatkunut taloudellinen ja poliittinen kriisi on ennennäkemättömässä rajuudessaan paitsi kiihdyttänyt Euroopan integraatiosta käytävää julkista keskustelua myös kärjistänyt kannanottoja. Kuten kirjoittajat heti avausluvussaan toteavat, "[j]ulkisen mielipiteenvaihdon yleinen radikalisointi on pikku hiljaa vähentänyt mahdollisuuksia avoimeen keskusteluun erittäin monimutkaisesta asiasta: jää vain mahdollisuus olla puolesta tai vastaan" (s. 9).

Debattien tohinassa on niin ikään käynyt ilmi, miten vähän suomalaiset tietävät unionista ja etenkin sen historiasta. Clercin ja Elon mukaan tämä johtuu siitä, että peruskoulujen opetussuunnitelmaan EU:sta mahtuu vain välttämättömimmät, usein hyvin kaaвамaiset tiedot, kun taas akateeminen tutkimus integraation taustoista on Suomessa edelleen lähes olematonta. Kirjoittajien tavoitteena on parantaa tilannetta ja tarjota suomenkieliselle lukijalle perustiedot unionista tavalla, joka aukeaa muillekin kuin EU-eksperttien piireille. Teos on selkeä ja laaja, reilusti yli 400 sivua, ja epäilemättä antaa tuhdit eväät paitsi Brysselin kimurantin politiikan ymmärtämiseen myös integraatiokeskustelun kriittiseen arvioimiseen. Historioitsijaa tietenkin miellyttää se, ettei unionin historiaa hätäisesti käsitellä vain laihassa taustaluvussa ennen "varsinaista" asiaa, kuten valitettavan usein on tapana. Unionin menneisyydelle on omistettu kirjasta peräti puolet.

Kirjan kaksi pääosaa eroavat radikaalisti toisistaan. Ensimmäinen osio keskittyy yksinomaan EU:n historiaan, toisessa käydään havainnollisesti läpi teknisempi asia: integraatioteorioiden, unionin toimielimien, päätöksentekoprosessin ja kansainvälinen toiminta, sekä demokratiaan liittyvät haasteet. Kirjoittajat perustelevat päätöstään julkaista osat yksissä kansissa sillä, että unionin institutionaalinen rakenne on historiallisen prosessin tulos ja täysin ymmärrettävissä vain sen kautta. Väitteessä on perää, joskin päällekkäisyyksiä poistamalla, ristiviittauksia lisäämällä, kirjoitustyylillä yhdenmukaistamalla ja tekstiä monin paikoin tiivistämällä paketista olisi saanut yhtenäisemmän ja napakamman.

On selvää, etteivät Clerc ja Elo pyri tekemään uutta tulkintaa Euroopan unionista. Eistystapa on varsin traditionaalinen sekä muodoltaan että sisällöltään. Historia-

osuus tosin irtautuu valtavirrasta kyseenalaistamalla integraatiohistorialle vielä yllättävän tyypilliset teleologiset selitysmallit, mutta muuten se noudattelee perinteisiä lähestymistapoja ja periodisointeja. Clerc ja Elo mukautuvat pääteoksensa jo 1990-luvun alussa julkaiseen brittistihistorioitsija Alan Milwardin ja muiden (erityisesti suurten) jäsenmaiden hallitusten roolia painottavien tutkijoiden näkemyksiin. Samanaikaisesti he myöntävät, ettei valtioiden poliittiseen johtoon, ”proessin päälavalle”, keskittyminen tarjoa koko kuvaa; ”tietyt ylikansalliset ryhmät ja voimat, esimerkiksi aatteet, ovat myös vaikuttaneet neuvotteluiden tuloksiin” (s. 91). Katse on vähän turhan kapea, etenkin kun integraatiohistorian kenttä on viime vuosina huomattavasti laajentunut ja monipuolistunut. Ennen kaikkea nuoren polven tutkijat yhdistelevät luovasti perinteistä diplomatian historiaa esimerkiksi sosiaali- ja kulttuurihistoriaan ja ottavat vaikutteita muista tieteenaloista.

Kirjan luettuaan ei voi välttyä kysymästä, olisiko saman tiedollisen funktion täyttänyt huolellinen käänнос hyvästä ulkomaisesta julkaisusta, ehkäpä seikkaperäisellä esipuheella höystettynä. Mitä sellaista Clerc ja Elo tarjoavat, mitä vastaava ulkomainen synteesi ei jo kykene antamaan?

Kysymys ei olisi niin polttava, mikäli tekstiin olisi saatu enemmän kotimaista ja tuoretta näkökulmaa. Kirjoittajat kertovat halunneensa madaltaa ”lukijoiden kyn-

nystä kokea tämän Eurooppa-laajuisen ilmiön historia omakseen, osaksi suomalaisen kansakunnan historiaa.” (s. 12) Tavoite on perusteltu, sillä EU-historia on Suomessa, kuten monissa muissakin unioniin myöhemmin liittyneissä jäsenmaissa, nähty usein ”muiden” historiana, vaikka ”kyse on pohjimmiltaan myös Suomen historiasta ja tapahtumista” (s. 12). Säännönmukaisesti tämä historia on ollut unionin vanhoista jäsenmaista tulevien tutkijoiden kirjoittamaa, perspektiivin pitäytyessä sen mukaisena. Perinteiset tulkinat harvoin kuvaavat Euroopan integraatiota EU:n edeltäjäyhteisöjä laajempänä ilmiönä, joka kuitenkin kattoi lukuisia instituutiota ja eri yhteistyön muotoja. Nämä foorumit – joille Suomikin tiiviisti osallistui – vaikuttivat ratkaisevasti myös yhteisöjen kehitykseen. Tämän aspektin pitkälti sivuuttamalla Clerc ja Elo menettävät oivan tilaisuuden aidosti originelliin kontribuutioon ja samalla hedelmällisempään vuoropuheluun muiden EU-teosten kanssa. Euroopan unionin provinsialisoinen suhteessa muuhun eurooppalaiseen yhteistoimintaan, minkä perään muun muassa Kiran Klaus Patel on kuuluttanut,¹ jää taas harmillisesti puolittiehen.

1. Kiran Klaus Patel, *Provincialising European Union. Co-operation and Integration in Europe in Historical Perspective*. *Contemporary European History* 22:4 (2013), 649–673.

Kirjan parasta antia ovat kokoaivat analyysit, jotka mukavasti nivovat yhteen tapahtumahistorian hajanaiset langat ja tuovat tekstiin särmää, syvyyttä ja ajankohtaisuutta. Näissä kohdin kirjoittajien oma ääni pääsee esiin, eivätkä he pelkääkään tehdä itsenäisiä, usein varsin oivaltavia, tulkintoja. Toisaalta monin paikoin jää epäselväksi mikä on tekijäkaksikon omaa ajattelua, mikä jonkun toisen sanomaa. Analyysin tyylikkyys myös kärsii etenkin ensimmäiseen osaan jääneistä lukuisista kielioppivirheistä ja kömpelöistä lauserakenteista, jotka olisi ollut helppo kitkeä huolellisemmalla oikoluvulla.

Pian suomalaisen EU-keskustelun puutteista ei enää voi syyttää Euroopan integraatioon liittyvän kotimaisen kirjallisuuden vähyyttä, sillä tulossa on toinenkin pitkälti suomalaisin voimin toteutettu, laajalle yleisölle suunnattu yleisteos. Juhana Aunesluoman, Charlotta Collénin, Marie-Louise Hindsbergin ja Hanna Ojaseen toimittaman ruotsinkielisen antologian ote on kuitenkin selvästi erilainen: se lähestyy unionia teemoittain ja poliittikkasektoreittain, kirjoittajiksi on kutsuttu eri alojen huippuasiantuntijoita. Tämä historiallistakin pohdintaa sisältävä julkaisu täydentäne hyvin Elon ja Clercin massiivista ja kiistattoman ajan-kohtaista työtä.

VEERA MITZNER

Pekka Suvanto in memoriam

Yleisen historian professori Pekka Suvanto kuoli Helsingissä 30. maaliskuuta 2014. Hän oli 89-vuotias, syntynyt 11. huhtikuuta 1924 Akaassa.

Suvanto, kuten moni muikin historiantutkija, varttui opettaja-perheessä. Hänen isänsä oli suuren oppikoulun pitkäaikainen rehtori ja rovasti. Kotona lukeminen ja sivistynyt keskustelu olivat olennainen osa jokapäiväistä elämää. Sota sekoitti pahoin koulunkäynnin. Oltuaan noin kuukauden abiturienttina Suvanto joutui sotaan lokakuussa 1942. Monien ikätoveriensa tavoin hänet julistettiin ylioppilaaksi juhannuksena 1943, minkä jälkeen hän palasi välittömästi rintamalle. Sodan jälkeen Suvanto loi mittavan koulu- ja yliopistouran ja oli maamme johtavia yleisen historian tutkijoita.

Historian ohella myös laki ja uusi valtiotieteellinen tiedekunta olivat varteenotettavia vaihtoehtoja yliopisto-opinnoissa. Lopulta historia voitti, ja pääaineeksi tuli yleinen historia. Suomen historiasta väitöskirjaa tehneellä vanhemmalla veljellä Sepolla oli valinnassa tärkeä rooli. Suvannosta tuli näin yksi lukuisista legendaarisen professori Arvi Korhosen oppilaista. Suvanto on todennut opettajastaan: ”Hiljaisesti mutta älykkäästi luennoiva,

hiukan äreältä vaikuttava professori Arvi Korhonen oli juuri sopiva mies innostamaan sodasta palavia nuoria miehiä historian opintoihin. Hän oli eräänlainen Otto von Bismarckin jälkikuva: realisti, historian suurten linjojen hahmottaja, joka hymähteli idealistisille pelastusopeille. Minut hän pakotti jo proseminaarissa tiukan loogisen päättelyn piiriin.”

Suvanto oli heti opintojensa alkuvaiheessa mukana perustamassa historian opiskelijoiden ainejärjestöä Kronosta. Hän myös toimi järjestön kolmantena puheenjohtajana lukuvuonna 1947–1948. Valmistuttuaan maisteriksi vuonna 1950 Suvanto toimi ajalle tyypillisesti sekä kouluopettajana että tutkijana. Vuodesta 1954 aina vuoteen 1971 hän työskenteli Viherlaakson yhteiskoulun historian vanhempana lehtorina. Hän toimi myös Historian opettajain liiton puheenjohtajana ja pitkään ylioppilastutkintolautakunnassa.

Vuosina 1965–1968 ja 1970–1973 Suvanto toimi Tampereen yliopiston yleisen historian vt. professorina ja vuosina 1971–1982 Helsingin yliopiston yleisen historian apulaisprofessorina. Tämän jälkeen hänet nimitettiin yleisen historian varsinaiseksi professoriksi. Vuonna 1640 perustettu oppituoli on yksi maailman vanhimmissa historian professuureista. Suvanto jäi eläkkeelle tästä virasta vuonna 1987.

Yliopisto-opettajana Suvanto oli laaja-alainen ja innostava. Hän luennoi aate- ja kulttuurihistoriasta yhtä hyvin kuin poliittisesta historiastakin. Suvantoa kiinnostivat jatkuvasti historiantutkimuksen teoreettiset ja metodologiset kysymykset, joista hän myös säännöllisesti järjesti opetusta. Hän jatkoi Arvi Korhosen perinnettä ja oli vakiinnuttamassa uuden ajan (1500–1800) historian ja kansainvälisten suhteiden historian sekä aatehistorian tutkimuksen keskeiseksi osaksi Helsingin yliopiston yleisen historian oppiainetta.

Suvanto oli läpi elämänsä yhteiskunnallinen keskustelijana ja osallistuja ja siten erityisen kiinnostunut historian ja yhteiskuntatieteiden suhteesta. Taloudellisen kasvatuksen komitean puheenjohtajana vuosina 1966–1967 hän oli vaikuttamassa yhteiskuntaopin ja taloustiedon vakiintumiseen peruskoulun opetusohjelmaan. Suvanto toimi pitkään myös Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnassa ja hänellä oli merkittävä rooli Alfred Kordelinin säätiössä.

Tutkijaksi Suvannon houkutteli nimenomaan Arvi Korhonen. Suvanto oli valinnut jo seminaarissa aiheekseen 30-vuotisen sodan. Niin yleisen historian pro gradu -tutkielma kuin lisensiaatintyökin käsitelivät keisarillisten joukkojen ylipäällikköä Albrecht von Wallensteinia ja tämän kannattajia Wienissä. Samasta aihepiiristä kirjoi-

tettu väitöskirja, *Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalats 1631–1634*, syntyi opettajatoimen ja monien luottamustehtävien ohessa vuonna 1963. Väitöskirja käsittelee Wallensteinin toisen ylipäällikkyyden jaksoa ja erityisesti ylipäällikön suhdetta tukijoihinsa Wienin hovissa.

Tutkimusaiheena Wallenstein oli erittäin haastava, sillä hänen tavoitteistaan ja toiminnastaan oli kiistelyä paljon. Wallensteinia käsitteittä tutkimuksia oli julkaistu reilusti yli 2 000 jo ennen 1930-lukua, ja vuonna 1984 luvuksi mainitaan jo 4 000. Usein puhutaan erityisesti Wallenstein-ongelmasta, jolla viitataan ylipäällikön poliittisiin ja diplomaattisiin pyrkimyksiin, eritoten 1630-luvun alkuvuosina.

Jo pro gradu -tutkielmastaan lähtien Suvantoa olivat siis kiinnostaneet nimenomaan Wallensteinin kannattajat. Tämä tarjosi uuden näkökulman Wallenstein-ongelmaan. Tutkimalla ylipäällikön suhdetta tukijoihinsa oli mahdollista selvittää hänen toimintaansa ja tavoitteitaan tuoreella tavalla. Suvanto pyrki selvittämään yhtäältä kannattajien ja tukijoiden yhteyksiä Wallensteinin ja heidän toimintaansa Wienissä. Toisaalta häntä kiinnosti ylipäällikön suhde kannattajiinsa sekä näiden merkitys ja tehtävä Wallensteinin suunnitelmassa. Suvanto uskoi, että tätä kautta oli mahdollista tarjota uutta materiaalia, jonka avulla voisi vastata tutkijoita pitkään kiinnostaneeseen kysymykseen Wallensteinin toiminnan todellisista päämääristä.

Suvanto tutki Wallensteinin kannattajaryhmän muotoutumista, toimintaa ja hajoamista. Tutkimuksen tärkeimmät ansiot eivät ole niinkään suuren uuden tulkinnan esittämisessä, vaan ylipäällikön pyrkimysten ja toiminnan yksityiskohtaisessa, lähteisiin pohjautuvassa dokumentoinnissa. Yleisesti ottaen Wallensteinista piirty-

vä kuva on Suvannon väitöskirjassa varsin positiivinen. Suvannon mukaan Wallenstein ei ollut maanpeturi, mutta ei myöskään idealisti. Hän oli pragmatikko, joka pyrki edistämään omaa uraansa ja turvamaan perheensä aseman. Samalla hän kuitenkin yritti armeijan avulla kohottaa keisarin Saksan todelliseksi johtajaksi ja luoda valtakuntaan pysyvän rauhan. Ajatus keisarin hallitsemasta vahvasta valtakunnasta kohtasi paljon vastustusta katolisen liigan piirissä, ja hanke vaati erityisen monimutkaisia diplomaattisia neuvotteluita. Suvannon tulkinnassa näkyvät kenties Arvi Korhosen ajattelutavan ja historiakäsityksen vaikutus, mutta se tulee myös lähelle Leopold von Ranken esittämää kuvaa Wallensteinista.

Vuonna 1979 Suvanto julkaisi *Die Deutsche Politik Oxenstiernas und Wallenstein* -tutkimuksen, jossa hän tarkasteli Axel Oxenstiernan käsityksiä Wallensteinista ja tämän pyrkimyksistä. Lisäksi Suvanto pohti sitä, miten nämä käsitykset vaikuttivat Oxenstiernan Saksan politiikkaan vuoden 1632 lopulla käydyin Lützenin taistelun ja alkuvuodesta 1634 tapahtuneen Wallensteinin murhan välisenä aikana. Teos jatkoi monella tapaa Suvannon väitöskirjan teemoja. Se oli yksityiskohtaista lähteiden analyysia ja tulkintaa. Wallenstein näyttäytyi edelleen pragmatikkona. Oxenstiernasta piirtyvä kuva oli samantapainen: hän oli rationaalinen reaalipoliitikko, joka oli tilanteen niin vaatiessa valmis toimimaan nopeasti. Vaikka Oxenstierna pyrki edistämään luterilaisten asemaa Saksassa, hän asetti Ruotsin edun Itämerellä kaiken muun edelle. Koska Suvanto päätti tutkimuksensa Wallensteinin kuolemaan helmikuussa 1634, hän ei käsitellyt Ruotsin aseman heikentymistä vuoden 1634 aikana, erityisesti alkusyksystä Nördlingenissä kärsityn tappion jälkeen.

Suvannon Wallenstein-tutki-

mukset saivat ansaittua huomiota kansainvälisessä keskustelussa. Arvostelijat kiittivät tarkkaa lähde-työskentelyä ja siihen pohjautuvaa tapahtumien analysointia. Joillekin arvostelijoille tutkimukset saattoivat olla hieman liian perusteellisia, mutta tulosten merkitystä ei kiistetty. Pohtiessaan Wallenstein-ongelmaa 1980-luvun alussa johtava 1500- ja 1600-lukujen Euroopan poliittisen historian tutkija Geoffrey Parker mainitsi Suvannon kirjojen olevan ”ainoa merkittävä läpimurto viime vuosina” ongelman ratkaisemiseksi.

Vaikka Wallensteinia käsittelee kaksi monografiaa olivat yksityiskohtaisia poliittisen ja diplomatian historian tutkimuksia, Suvanto siirtyi häntä aina kiehtoneen aatehistorian pariin. Vuonna 1985 ilmestyi teos, joka käsittelee Marxin ja Engelsin käsityksiä väkivaltaisista konflikteista – *Marx und Engels zum Problem des gewaltsamen Konflikts*. Suvanto halusi tutkia opiskelijoita kiinnostavaa ajankoh- taista teemaa. Tutkimuksessa korostuu Suvannon historiateoreettinen näkemys. Kirjoittaessaan omasta urastaan vuonna 1998 hän muotoili tämän näkemyksen seuraavalla tavalla: ”Historioitsijat tietävät hyvin, että kaikista kauli- niista puheista huolimatta ihmisen elämässä vaikuttaa ratkaisevasti kaksi tekijää: hänen elinympäris- tönsä sekä ennakoita aavistamat- tomat sattumat.” Soveltaessaan tätä näkemystä Marxin ja Engelsin ajatteluun Suvanto korosti, että heidän käsityksensä väkivaltaisista konflikteista eivät niinkään olleet seurausta jostain yhtenäisestä teo- riasta. Marx ja Engels muotoilivat teoreettiset näkemyksensä vas- tauksina historiallisen kontekstin muuttuviin haasteisiin.

Vetäytyttyään eläkkeelle vuon- na 1987 Suvanto saattoi antautua kokonaan tutkimustyölle. Tämä tarkoitti suureen aiheeseen tarttu- mista. Intensiivisen tutkimus- ja kirjoitustyön tuloksena syntyi

vuonna 1994 kattava monografia poliittisen konservatismiin historiasta. Kolme vuotta myöhemmin *Konservatismi Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle* -kirja ilmestyi englannin kielellä. Teoksessa ei ainoastaan tarkastella konservatismia teoreettisena aatteena vaan myös, ja aivan erityisesti, sen ilmenemistä pragmaattisessa toiminnassa. Maantieteellisesti tutkimus kattaa keskeiset länsimaat – Britannian ja Ranskan, Saksan ja Yhdysvallat, mutta myös Ruotsin ja Suomen. Teoksessa, sen aiheessa ja tutkimusotteessa tiivistyy oivalla tavalla Suvannon historiakäsitys, jossa poliittiset aatteet kytketään tiiviisti käytännön politiikkaan.

Nuorena maisterina Suvanto oli julkaissut yhdessä Seppo Suvannon kanssa kotipaikkakuntansa Akaan kaksiosaisen historian. Hänen viimeiseksi teoksekseen jäi kaupunkihistoriallinen esitys *Mariankatu viisi ja seitsemän: taloutta, kulttuuria, politiikkaa ja rakennustaidetta* vuodelta 2002. Laajassa artikkelituotannossaan Suvanto käsittelee erityisesti historian tutkimuksen teoreettisia ja metodologisia kysymyksiä.

Suvannon tutkimustyössä kiteytyy mainiosti maamme yleisen historian tutkimuksen parhaat piirteet ja perinteet: tutkimusaiheet ovat kansainvälisesti tärkeitä ja haastavia; aiheisiin löydetään tuore näkökulma, joka yhdistyneenä vahvaan lähde-työskentelyyn tuottaa uutta, kansainvälisesti arvostettua tutkimusta. Tällainen yleisen historian tutkimus on huomattavasti merkittävämpää ja pitkäikäisempää kuin suomen kielellä julkaistut trendikkäät essee tai kahvipöytäkirjat. Valitettavasti jälkimmäiset saavat Suomessa nykyään paljon enemmän julkisuutta, mikä on omiaan houkuttelemaan lahjakkaitakin tutkijoita tällaisen puuhastelun pariin.

MARKKU PELTONEN

Professorinimityksiä

Suurten ikäluokkien eläköityminen näkyy historian professuureissa. Viimeisen vuoden sisällä uusia professoreja on nimitetty neljä. Niklas Jensen-Eriksen aloitti yrityshistorian Casimir Ehrnrooth -professorina Helsingin yliopistossa loppuvuodesta 2013. Tämän vuoden puolella uusia professoreja on saatu jo kolme. Tiina Kinnunen on nimitetty Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professoriksi Oulun yliopistoon. Maria Lähteenmäki on valittu arktisten alueiden ja Suomen historian professoriksi Itä-Suomen yliopistoon. Kimmo Rentola siirtyy Turun yliopiston professorista Helsingin yliopiston poliittisen historian professoriksi. Useampia historia-alan professoreja tullaan myös täyttämään lähiaikoina, joten nimitysuutisia saadaan jatkossakin.

Saloheimolle Eino Jutikkala -mitali

Suomen Historiallinen Seura on myöntänyt kultaisen Eino Jutikkala -mitalin professori Veijo Saloheimolle tunnustuksena arvokkaasta ja pitkäaikaisesta työstä suomalaisen historian tutkimuksen edistämiseksi. Jo nuorena tutkijana Saloheimo osallistui sodanjälkeisessä Suomessa niin sanottuun Tannerin seminaariin, jossa painotettiin tutkimuksen objektiivisuutta historiankirjoituksen uudistamisessa. Saloheimon Pohjois-Karjalan asutusmuotoja 1600-luvulla käsitellyt väitöskirja valmistui vuonna 1971, ja sittemmin hän ansioitui Savon ja Karjalan asutuksen, maatalou-

den ja siirtolaisuuden historian tutkijana sekä pohjoismaisen asutushistorian tutkijaverkoston aktiivina. Saloheimo on myös suomalaisen ympäristöhistorian edelläkävijöitä.

Tiedettä rajoilla

Pohjoismaainen historiakonferenssi, Nordiska historikermötet, järjestettiin Joensuussa 14–17.8.2014. Vuodesta 1905 saakka kokoontuneen sarjan 28. konferenssi kokosi yhteen yli 300 tutkijaa ja lähes 70 työryhmää. Teeman olivat pohjoiset rajanylitykset ja kohtaamiset. Järjestäjien, Itä-Suomen yliopiston historiantutkijoiden oma rajatutkimukseen painunut tutkimusprofiili näkyikin monella tavalla konferenssissa. Kaikki kolme pääpuhujaa käsitelivät rajoja, ja konferenssin ohjelman retkillä ja jopa Joensuun kaupungin vastaanotolla erityisesti Suomen itäinen raja Venäjälle nousi näkyvästi esiin.

Keynote-esitelmässään professori Marjatta Hietala toi esiin, että pohjoismaainen tutkimusyhteistyö käynnistyi jo 1970-luvulla yhteiskunta- ja humanististen tieteiden alalla. Katsaus erityisesti suomalaisten rooliin valotti, miten tiiviiksi yhteydet ovat muodostuneet, olipa kyse opettaja-, tutkija- tai opiskelijavaihdosta tai tiedettä ja tutkimusta yhteispohjoismaisesti rahoittavista ja koordinoivista instituutioista.

Edinburghin yliopiston politiikan tutkimuksen professori Malcolm Anderson käsittelee rajoja ja raja-alueita painottaen huolellisten tapaustutkimusten merkitystä. Anderson muistutti rajojen poliittisuudesta. Ei ole samantekevää, kuka olet, missä olet ja milloin ylität rajaa. Euroopan Rio Grandesta, Välimerestä, on juuri siksi tullut

monien afrikkalaisten siirtolaisten hautausmaa.

Oslon yliopiston sosiaaliantropologian professori Thomas Hylland Eriksen esitti paitsi retorisen ilotulituksen myös teoreettisesti kiinnostavan esitelmän pohjoismaiden kulttuurisesta moninaisuudesta, jossa konfliktit, symbioosit ja rajanvedot ovat tämän päivän yhteiskunnallisesti polttavia kysymyksiä. Antropologi Olivia Harrisin Andien alueen etnisyytutkimuksiin viitaten Hylland Eriksen korosti, että ryhmien välistä kulttuurista vuorovaikutusta tutkivan on erotettava sosiaaliset ja kulttuuriset prosessit, koska ryhmillä on rajat, myös ajallisesti, kun taas kulttuurit virtaavat kontrolloimattomasti yli kaikenlaisten rajojen. Yhteiskuntien sosiaalinen ja kulttuurinen moninaisuus merkitsee erilaisuuksien käsittelemistä, ja historia tarjoaa lukuisia esimerkkejä tästä segregaatiosta assimilaatioon, integraatioon ja kansanmurhaan.

Seuraava pohjoismainen historia-konferenssi järjestetään elokuussa 2017 Aalborgissa.

SEIJA JALAGIN

Korjaus edelliseen numeroon

Historiallisen Aikakauskirjan numeron 2/2014 referee-artikkeleista oli jäänyt pois maininta vertaisarvioinnista. Teemanumeron artikke-

leista vertaisarvioinnin ovat käyneet läpi Sami Suodenjoen, Tuomas Laine-Frigrenin, Ville Laamasen, Raita Merivirran, Jari Elorannan ja Pavel Osinskyn sekä Kimmo Elon artikkelit. Toimitus pahoittelee kömmähdystä!

Kirjoittajat

FT Mirka Danielsbacka työskentelee Helsingin yliopiston Sosiaaliteiden laitoksella.

Ph.D. Kai Eriksson on sosiologian dosentti Helsingin yliopistossa.

OTT Heikki Halila toimii Helsingin yliopiston siviilioikeuden professorina.

FT Mikko Huhtamies on Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistossa.

Seija Jalagin on yleisen historian dosentti Turun yliopistossa ja työskentelee yliopistonlehtorina Oulun yliopiston historiatieteissä.

Niklas Jensen-Eriksen on yrityshistorian Casimir Ehrnrooth -professori Helsingin yliopistossa.

Marianne Junila on sosiaal historian dosentti Jyväskylän yliopistossa ja toimii Oulun yliopiston historian oppiaineessa tutkijana.

FT Mervi Kaarninen työskentelee yliopistonlehtorina Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä Tampereen yliopistossa.

Vesa-Matti Kari on jatko-opiskelija Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Teemu Keskisarja on Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistossa.

Marko Lamberg on Tukholman yliopiston historian professori.

Dosentti Jukka Luoto on toiminut assistenttina ja vs. professorina Turun yliopistossa sekä amanuenssina ja intendenttinä Etelä-Karjalan museossa.

Veera Mitzner toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopiston Eurooppa-tutkimuksen verkostossa.

Markku Peltonen on akatemia-professori ja yleisen historian professori Helsingin yliopistossa, joka teki pro gradu -tutkielmansa Pekka Suvannon ohjauksessa.

Antti Riihämä on Suomen historian tutkijatohtori Historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa.

Hannes Saarinen on yleisen historian professori Helsingin yliopistossa.

Erkki Salo oli kirjastonhoitaja, kääntäjä ja historian harrastaja.

VTT Raimo Savolainen on poliittisen historian dosentti Helsingin yliopistossa.

Joonas Sipilä on Maanpuolustuskorkeakoulun dosentti opetusalananaan sodan historia.

FT Seppo Sivonen on yleisen historian, erityisesti Afrikan historian dosentti Itä-Suomen yliopistossa.

Marko Tikka on Suomen historian dosentti ja toimii tutkijana Tampereen yliopiston Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä.

YTT Helena Tuorila työskentelee erikoistutkijana Kilpailu- ja kuluttajavirastossa.

Jaak Valge on Tallinnan yliopiston Väestötieteen laitoksen johtava tutkija ja Tarton yliopiston Historian ja arkeologian laitoksen dosentti.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2014

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2014 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirjokatu 6
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa osoitteessa:
www.historiallinenaikakauskirja.fi

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset: Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi.

Tilaaminen: Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilajaat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2014: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10-16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001-2010 8 € ja vuodet 2011-2013 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16-17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulupuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kimmunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16-17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00-16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

